52110 52110/2438

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

MTA KÖZPONTI KÖNYVTÁR Folyóiratok Szeged

TARTALOM:

LECHNER JENŐ: A turáni népek művészete
Gr. ZICHY ISTVÁN: Az euráziai lovas-nomád műveltség kérdéséhez
VOLF GYÖRGY: A honfoglaló magyarok műveltsége

FÓRUM

Prof. B. S. (Austria): Hol terült el JUGRIA - JUHRA a történelmi adatok szerint

MAGYAR ÉRTÉKEINK

SEMJÉN BÉLA: Az Árpád-kori magyar hírszolgálat
VÁRDY BÉLA I.: Antal Hodinka

KÖNYVSZEMLE

BIBLIOGRAFIA

LEVÉLSZEKRÉNY

1973 SEP 2

III. évf. 2

Magyar Történelmi Szemle

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

Propiedad Intelectual No. 1123362.
Copyright by Hungarian Historical Review 1972.

DIRECTOR

EUGENIO MATIAS FEHÉR

España 635 Castelar, Bs. As.

S Z E R K E S Z T Ő B I Z O T T S Á G

ARADY ERIK	Hung. Hist. Seminar Coord.	SYDNEY (Australia)
BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO (Canada)
CSERY C. MIHÁLY	egyetemi levéltáros	QUEBEC (Canada)
DOMONKOS LÁSZLÓ	egyetemi ny. r. tanár	YOUNGSTOWN (USA)
FOGOLYÁN MIKLÓS	Redact. "Pazmaveb"	VENEZIA (Italia)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi kurator	SYDNEY (Australia)
HALÁSZ ISTVÁN	egyetemi kurator	SEAFORTH (Australia)
KERTÉSZ TIVADAR	Soc. Hist. Hungara	CARACAS (Venezuela)
KÉZDI VÁSÁRHELYI B.	Soc. Int. Genealogico-Heraldica	STOCKHOLM (Sweden)
MAGYAR ARNOLD	Archivum Franciscanum	GRAZ (Austria)
nagykállói NAGY GY.	történész	SOLOTHURN (Suiza)
SZENDREY TAMÁS	egyetemi a. tanár	ERIE (USA)
SZÉPLAKI JÓZSEF	egyetemi könyvtáros	ATHENS (USA)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA (USA)
TOKAY JÁNOS	Research S. f. Orient. Studies	NEW YORK (USA)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Antropologico	JUJUTLA (Mexico)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURGH (USA)

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT (150 old.)
ÁRA EGÉSZ ÉVRE ..... 12. -USA Dollár
EGYES SZÁM ..... 4. 50 "

Előfizetési cim:
Eugenio Matias Fehér
C. C. 5484. C.C. BUENOS AIRES Argentina

Kérjük az előfizetéseket "Money Order"-rel vagy csekkel eszközölni. Fizethető helyi valutával is.

FEHÉR OFFSET, España 631, CASTELAR,
Prov. Buenos Aires, Argentina.

Impreso en Argentina. Printed in Argentina.

- -

Queda hecho el depósito que marca la Ley 11. 723.

MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE
Tomo III. No. 2. Junio 1972.

Magyar műveltségünk ősisége

Magyarságunk őstörténetének kutatása - irodalmi nyomokon - egyidős krónikáinkkal. A XIII. század óta folyik az ős-haza földrajzi térbehelyezésének kisérlete, népünk eredetének és összetevőinek elemzése a történelem minden lehető segédtudományával. A nyelvészet is beleszólt ebbe az izgató kérdésbe és talán tulon-tul nagy szerepet biztositott magának. Igy az egészséges kutatási egyensuly bizonyos, sokszor jelentős elhajlásokra vezetett a kutatás terén. Ma már tudjuk, hogy ezeket a nyelvészet által okozott félrehajlásokat csak gyökeres átértékeléssel lehet helyrehozni.

Az alábbiakban közlünk egyszerre három, a és a nyelvészettől nagyjában eltekintő régi tanulmányt, ahol az alapkérdések a maguk megfogalmazásában több bizalmat keltenek az olvasóban, mint a sok-sok torzkép, amelyet hét század alatt multunk kutatói a magyarságról és rokon népeinkről festettek.

Igaz, azóta a történetirás is sokat fejlődött, gazdagitotta a régészet, a néprajz, zenetörténet, embertan stb. De a három közölt tanulmány - bár megjelenésük idején "botrány"-nak számitottak ! - még ma is aktuális. Nem közöljük őket megjelenési sorrendben, hanem inkább a tartalmi kronológiát tartottuk szem előtt.

LECHNER JENŐ : "A turáni népek müvészete"t. tanulmánya ma a jelzője miatt "turáni" hazai körökben "tudománytalan"-nak minősül, annak ellenére, hogy az általa tárgyalt, főként az irásában "anyamüvészetnek" titulált épitészeti motivumok legősibb és meg-megismétlődő gazdagságát tárgyalja. Eredetüket. Nagyon tömör tanulmány. Csak egyet -

len idézet belőle :"...az ókaldeai müvészet volt a babiloninak és az asszirnak is tanitómestere és Bábel, valamint Asszur sémitái csak buzgó tanitványoknak bizonyultak, de tanitványoknál és utánzóknál többre sohasem vitték, eredetit, ami méltó helyet foglalhatna el az ókaldeai mellett, sohasem teremtettek, a müvészet terén mindent a turáni eredetü ókaldeaiaknak köszönhetnek". A tanulmány megirása óta ez az akkoriban "botrányos" közlemény a régészet és nyelvészet ujabb eredményeivel szilárd alapot nyert. Ma már LÁSZLÓ GYULA BARTHA ANTAL is áttörik a régi, megkövesedett nézetet őseink "putri-lakásairól" legujabb megnyilatkozásaikkal....

A másik tanulmány Gr. ZICHY ISTVÁN : "Az Eurázi-ai lovas-nomád müveltség kérdéséhez" a maga korában szintén a fejcsóválók nemtetszésével találkozott. Nem volt iróasztal- tudós, sem teóriatermelő. Utazó volt és saját tapasztalatai alapján igyekezett megdönteni az un. "milieu-elmélet"-et, amely szerint a magyarságnak és rokon népeinek a környezet önmagában lehetetlenné tette egy magasabb szinvonalu müveltség megteremtésére és hordozására. A "szekerekre rakott" vándornyomoruság erőszakolt képleteit hessegeti el ez a tanulmány, amelyet annyi év után ma valóban a legmagasabb "hivatalos" helyekről is igazolnak. Tőle is csak egy rövidke idézet :"A steppe legelőviszonyai vándorlásra kényszeritik az állattenyésztőt, tehát a steppe behatása alatt nomád életmódnak kell kialakulnia. Ma már nem hiszünk a környezet determináló hatásában..." Az igazolást BARTHA ANTAL őstörténeti tanulmányai adják eme állitásokhoz a Dél Oroszországban feltárt várak, és erősségek sorozatával.

A harmadik tanulmány szerzőjének, VOLF GYÖRGY-nek a tanulmánya már mélyebben keresi a müveltség gyökereit, mint a teremtő, alkotó müvészikészség, vagy mint a fémmüvesség és egyéb mesterségek. Keresi irásában - és felel is saját kérdéseire - a magyarság lelki tartalmát, értelmi erejét és erkölcsi tudatát. Ő csak irásos emlékekkel dolgozik. Azokkal az irásokkal, melyek egyidősek az ÁRPÁD-féle honfoglalással. Rámutat, hogy forrásai közt sokkal több az ellenséges indulatu nyugaton, ahol a klastromok jámbor szerzetesei fél-ördögöknek festik őseinket, mig a bizánciaknál hellyel-közzel mégis akad elfogulatlan iró, BÖLCS LEO és BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN, akik népünk szellemi müveltségét megrajzolták.

A három tanulmányban mindenestre vannak már tulhaladott nézetek, ezek azonban eltörpülnek ama merész és bátor kiállás mellett mellyel az akkori közvéleménnyel szemben már rá mertek mutatni magyarságunk müveltségének legősibb forrásaira is...

A szerkesztő

LECHNER JENŐ

A TURÁNI NÉPEK MŰVÉSZETE

A nyugati műveltség, vele a mai művészet — kivált az anyaművészet, az építészet — közismerten a görög művészeti kulturán alapul. A görög művészet — legfeltűnőbben az ioniai modorban — az asszir-perzsa művészetben gyökerezik, ezek viszont a babyloni — immár tehát *turáni* — kulturából szívták éltető nedveiket. Másik tápláló forrása a görög művészetnek a mykénei, amelyik a magyar honfoglaláskori emlékek és a ma is élő magyar népművészeti motívumok tanusága szerint is, máig felderítetlen ősi kapcsolatban van a turáni népek művészetével. A római műveltség, amelynek szárnyain terjed szét az antik kultura, ismét két forrásból táplálkozott. Az egyik a mezopotámiai alapokon nyugvó görög műveltség volt, a másik az etruszk, amely népnek ősműveltsége máig kiderítetlen szálakkal fűződik ismét csak Ázsiához és ősi rovásírása révén érdekes kapcsolatba került a magyar őstörténeti kutatással is.

Perzsiát a turáni pártusok hódítják meg s öt évszázados uralmuk alatt a hellenisztikus befolyás alá került művészetet sajátos jelleggel ruházzák fel; alkotásaik érdekes átmenetet mutatnak a rómain át az ősi asszir-babyloni architektura és a későbbi szaszanida művészet kőzött. Ez a néhány évszázad az építőművészet történetében a bizánci építéssel fennálló kapcsolatai révén válik rendkívüli jelentőségűvé. Itt szövődik bele a mohamedán kultusz keretében az arab nép közvetítésével a bizarr és ezerszínű *iszlám* művészet, amelyre a mindinkább tért hódító turáni eredetű török népek sajátos befolyást gyakorolnak s amely egészen átszellemíti az antik jellegű *bizánci művészetet*. Ez a keresztény egyház révén azután az egész Balkán-félszigeten és Oroszországban érezteti hatását, ahol meg is őrzi keleti sajátosságait a mai napig; de ott később a turáni bolgárok és törö-

kök, orosz területen pedig az Ázsia belsejéből évszázadokon át szakadatlanul vándorló uralaltáji turáni népek beolvadt töredékei segítették e keleti művészeti irány konzerválását biztosítani, mert hiszen a nagy kiterjedésű Oroszország népe ma is csak egy részében szláv.

A nyugati egyház is, a keleti szellemmel átitatott római dekadens művészettel a latin ókeresztény művészetet viszi az egykori római birodalom határszéleire, ahol az a hódító barbár északi népek, a germánok ősművészetével összeházasítva, az ú. n. *román műízlést* eredményezi. Ennek a gyökerei tehát egyrészt ott vannak a sziriai partokon, ahol az imént vázolt keleti, turáni reminiszcenciákkal megtermékenyített bizánci művészet formálta át a késői római ízlést, másrészt ott vannak a ködös északról özönlött germán népek ősművészetében, amely azonban szintén nem maradt érintetlenül a turáni népvándorlás hullámaitól, amelyek elözönlötték az Uralon innen Oroszország területeit és a szarmata síkságot. A turáni honfoglalók évszázados harcokkal lassan-lassan szorították le lakóit Európa belső területeire.

Amikor tehát az arab hódoltsággal Spanyolországon át a *gótika* kialakulására adja meg a keleti mezőkön gyökerező iszlám az indító lökést és a *turáni népek motivumaival meggazdagodott germán népek* fejlesztik tovább a középkori műízlést, vajjon kevesebb joggal jelentkezik-e a turáni népcsoport az őt megillető részért az európai művészeti kultúra megalapozásának dicsőségében, mint például a német műtörténeti tudomány itáliai földön, ahol a reneszánsz roppant jelentőségű mozgalmát — véleményem szerint helytelenül — a beolvadt longobárd és gót — ősgermán — népelemek szerepének igyekszik betudni.

Az ősállapotból kibontakozó emberi művelődés legrégibb nyomait a *kaldeai* birodalom helyén találjuk, a Tigris és Eufrat vidékén. Kaldea ősi népe, mint az írásműveikből megállapítható, a turáni népfajhoz tartozó *szumir* népfaj.

A turáni néprajzás egyik országútja volt ez a föld, ahol mint bevándorlók arabok és más sémi népek, majd árják is éltek és uralkodtak. A babiloni monda bábeli nyelvzavara érdekes világosságot vet e vidék néprajzi állapotára s a különböző írásjegyek, amelyek itteni emlékekről leolvashatók, a legkülön-

félébb nyelvekről tudósítanak, amelyeken az e vidéken lakó népek beszéltek.

A szumirok már letelepülésük előtt ismerték az ékírást; azt, amelyik a turáni népek közös forrásból eredő ősműveltségének legerősebb bizonyítéka. Keleten a kínai és japáni, nyugaton az etruszk és a magyar (székely) rovásírás kapcsolja össze az évezredekkel ezelőtt egymástól elszakadt testvérnépeket.

Megállapítható, hogy az ókaldeai művészet volt a babilonnak és az asszirnak is a tanítómestere* és Bábel, valamint Asszur sémitái csak buzgó tanítványoknak bizonyultak, de tanítványoknál és utánzóknál többre sohasem vitték, eredetit, ami méltó helyet foglalhatna el az ókaldeai mellett, sohasem teremtettek, *a művészet terén mindent a turáni eredetű ókaldeaiaknak köszönhetnek.* Ez a megállapítás fontos, mert az ókori népek egész művészetének alapjául szolgáló mezopotámiai művészet eredetét a sémi népekkel keveredett lakosságból, a turáni fajta javára könyveli el.

Mint a Nilusnak Egyiptomban, itt is jelentős szerepe van a két folyónak az építőművészet kialakulására. A posványos, árvizes terep védekezésre szorította a lakosságot, mely gátépítések, mesterséges *terraszalépítmények*, vízlevezető-, szárító- és öntözőcsatornák létesítését eredményezte. Tömör mészköve, márványa, gránitja azonban nincsen itt a földnek, tehát a talajból kellett építőanyagot formálni. Agyagból létesítették az óriási vastagságú falakat, majd napon szárított és égetett téglából, végül monumentális díszítésekre a színezett, zománcolt téglát alkalmazták. Így a silány anyagból épült falak felszínén a *burkoló technika* fejlődött ki, amely annyira meggyökeresedett e területen, hogy még a kővel rendelkező Asszíriában is, amely e kultúrát átvette, ragaszkodtak hozzá, sőt *jellegzetes technikája maradt az itt kivirágzó középkori iszlám építésnek* is. A jellegzetes formákat is a téglaépítés diktálta, mint aminők a későbbi babiloni és asszir paloták lépcsőzetes pártadísze és a falsíkoknak zománcos burkolótéglával kirakott desszénszerű felületornamentikája. *Ez a szumir eredetű formavilág fejlődik azután szervesen tovább a babiloni és asszir építőművészetben.*

---

* C. P. Tiele: Babylon. assyr. Geschichte.

Asszíria egész kultúráját a turáni eredetű Babyloniától veszi át, nyelve, vallása, építő művészete, szobrászata káldeai, sőt Niniveh — Korsabad helyén —, Kalak, Asszur egyenesen káld gyarmatosok alapításai.

A szumir-babilon-asszir műveltség emlékeiről nemcsak feliratok szólnak, a mult század tudományos kutatásai napvilágra is hozták maradványaikat.

A káld és asszir templomok hatalmas lépcsőzetes piramisszerű, *terraszos* építmények. A helyiségek *zárt udvarok* körül csoportosulnak. A terraszos rendszer jellegzetes épülettípus marad az összes turáni népeknél, a zárt udvar körüli helyiségcsoportosítás viszont a görög-római építőművészetnek és az iszlám mecsetépítésnek lesz típikus alakítása. Palotáikon jellegzetes a boltozott hatalmas *kapuzat*, melyet emberfejű szárnyas állatreliefek szegélyeznek. E kapuzatok mellett elhelyezett pálmadíszes rudak motívumait nálunk a székely kapuk zábéfáin látjuk viszont. Falsíkjaikat szőnyegszerű felületdíszítés borítja s így a későbbi *arab-mohamedán művészetnek itt vannak a gyökerei.* Szobraik ruházatán feltűnik a magyar subadíszek szegélyző motívuma is.

A *zsinór és szíjfonatok, sujtások* legősibb formáit szintén az asszir-babiloni ornamentikában találjuk. A longobárd szíjfonatdísz, a lovas szkiták között lakó gótok, alánok, longobárdok stb. révén terjedhetett el a germán művészetben s lett a *későbbi román stíl jellemző díszévé.* A bizánci szíjfonatok is a keleti lovas népek hazájára utalnak, az arabok is ebből formálták mértani ornamentikájukat.

A mezopotámiai művészetben a stílust eredményező *boltozatépítés* technikája is nagy szerepet játszik, sőt reliefek tanusága szerint a *kupola* is mint forma e területen már ősi alakzat volt s később itt találkozunk nagyszabású technikai megoldásának első kísérleteivel is.

A szomszédos *Média* területén, amelynek talajában az ősi *perzsa* kultúra gyökerezik, a történelmi idők kezdetén a szumir akkádokkal rokon őslakók tanyáztak. Műveltségüket az iráni fensíkon lakó turáni eredetű népektől vették, majd mikor Asszíria hűbéresei lesznek, ez műveltségükre is döntő befolyást gyakorol. A médek csak lassan, véres küzdelmekkel foglalják el helyüket

s lesznek úrrá Perzsia földjén. A művészeti kultúra tehát itt is turáni multból szívta életerőit. Épületeik terrasszerűek, mint az asszir-babiloniaiaké, de nagyfontosságú új motívum itt az *oszlop*, melynek karcsú, faszerkezetre valló formája nyilván az ősi sátorpóznák nyomán alakult ki. Az épületek reliefornamentációi között a magyar honfoglaláskori sírleletekből kikerült föveglemezek motívumaival is találkozunk.

Kr. születése előtt 330 évvel Nagy Sándor birodalmának vált részévé az Ó-Perzsa birodalom. Akkor az építőművészet hellenisztikus befolyás alá került, mely a Szeleucidák uralma alatt is megtartotta állandó irányzatát. Egy évszázaddal utóbb a *turáni eredetű pártusok* hódítják el a Perzsa birodalom területét és öt évszázadon át tartják uralmuk alatt. Építőművészi alkotásaik sajátos jellegűek és érdekes átmenetet mutatnak a rómain át az ősi asszir architektura és a későbbi új-perzsának nevezett szaszanida építőművészet között. A pártusok turáni jelleget hoznak az ó-perzsa művészet talaján sarjadt, asszir-babiloni hatások alatt fejlődött művészetekbe. Figurális alakjaikon megjelenik a *rojtos gatya* is és a *szalagdísz*, amely a székely nép viseletében rokonvonású motívumokkal ékeskedik. A pártusok épületei, paloták és templomok, alaprajzi elrendezés és téralakítás szempontjából a régi asszir építés hagyományait követik.

Artaxerxesz, az új-perzsa birodalom megalapítója, vet véget a pártusok uralmának és országát egyik őséről *Szaszanida* birodalomnak kereszteli el. A birodalom nem volt hosszú életű. Ez a néhány évszázad azonban az építőművészet történetében a bizánci építéssel fennálló kapcsolatai révén ránk nézve sok tekintetben érdekes. A szaszanida ornamentika elemeit — mint a pávatolldíszt is — szinte változatlanul látjuk megjelenni a székely szépművészet hímes faragásain. Ezeket a motívumokat hiába keressük a régi achamenida perzsa ornamentikában. Ez a turáni honfoglaló pártusok öröksége.

A homlokzati kiképzések hasonlatosak a bizánci építészetben is használatosakkal, de a káld és asszir motívumok is szerephez jutnak, ilyenek a *nagy homlokzati kapuívek* és a pártázatok. Ezeknek a nagy nyitott kapuíveknek, a tálárnak vagy iwánnak tipikus alakításait az épületek alaprajzában székely házaink beugró »eresz« fülkéiben is megtaláljuk és ugyanezzel

találkozunk a kínai-lakóházakban is. Hogy a kupolaboltozatok római, avagy mezopotámiai befolyásnak tulajdonítandók-e, ez még kiderítve nincsen, pedig különösen fontos ez azért, mert itt a kupolák már négyzetes termek felett csegelyszerű közvetítő boltcikkelyek segélyével épültek, aminő alakításokkal a római művészetben sem, csak a bizánciban találkozunk.

Sajnos, a kutatás ezideig nem foglalkozott ezzel a kérdéssel oly behatóan, amennyire azt a fontossága kívánatossá tenné. Kétségtelen ugyanis, hogy a római építészet a nagy kupoláknak csegelyek segélyével négyzetes terek fölötti létesítését nem érte el; viszont a keletrómai birodalomban kifejlődő bizánci stílus ezt a problémát már a Kr. u. VI. században nagyszabású példákon tökéletesen megoldotta; átmeneti alakzatokat eddig nem ismertek; ha pedig a szervisztáni palota eddig megállapított építési kora, a IV. évszázad, helyes, akkor érdekes perspektiva nyílik a korszakot alkotó probléma megoldásának előzményeire a perzsa és messzebb, esetleg a turáni népek szellemében sarjadt mezopotámiai művészet múltjába.

A *naksi-rustemi* sziklába faragott lovast keretező hatalmas kapuzat alakítása és ékítményei a mi székely kapuinkon csendülnek évezredes közös mult visszhangjaként felénk.

Az ókori *Baktriára* is kiterjedt a pártusok hatalma, majd a fehér hunnok fogtalják el, akiket azután a szaszanidák és altáji turkok irtottak ki. *E turáni népek ornamentikájukat itt hagyták örökül. Átvették azt az arabok is és részben ebből fejlődött a szép mohammedán virágornamentika.* Íme ismét egy jelentős művészeti dekoratív elem az iszlám művészetben, amely turáni népek művészeti hagyományaiban gyökerezik.

* * *

India területének ősi művészete sem maradhat említés nélkül, mikor a turáni népek művészetéről van szó. A magyar szépművészet olyan megdöbbentő rokonságot árul el az indiai építészet egyes tektonikus és dekoratív elemeivel, hogy fel kell tételeznünk a turáni magyaroknak délnyugati ázsiai vándorlását is. Ezt egyébként az ősi magyar ékírás is valószínűvé teszi. De a szaszanida-perzsa ornamentikának a székellyel való rokonsága egymagában is elegendő alapot nyujtanak e feltevésre.

Indiában a turáni népek művészeti kultúrájának hatása az indoszkita királyok uralma alatt csak fokozódott. Nem kicsinylendő India nyugati országaiban a szaszanida uralom művészeti hatása sem. A karlii templom oszlopai a persepolisiakra emlékeztetnek. Megtaláljuk a bejárat előtt a persepolisi pálmás oszlopot is, amely a székely földön sem ismeretlen *istenfa* motívummal azonos. Lejutnak Ceylonig ezek a motívumok. Egy anuradhapurai kolostorrom kerítésének bejáratát — Kertész Róbert felvételei szerint — domborművű stéla szegélyezi. Faragványa az asszír életfához hasonló motívumot mutat, melynek rajza és felfogása csodálatosan hasonlatos a székely kapuk zábé fájának alakításához. A székely kapuk rokon elemeire tekintettel érdemesítsük különös figyelmünkre a *karlii* és hasonló szikla-templomok patkóíves boltozati kiképzéseit is, amelynek szomszédságában a falakat középázsiai turáni típusú figurális reliefek borítják. A *karlii* templom és a hozzá hasonló kiképzéseket mutató *bhajai* műemlékek az indoszkita birodalom korából valók. A patkóíves kapuknak itt szerkezeti indokoltságuk nincsen, feltűnően ősi faszerkezeti reminiszcenciák szüleményei. Huszka* a ponyvával födött szekérsátor motívumát véli bennök felismerni.

Indiában is jelentős a szabadon álló díszes faragású *kapu*, a Kelet építő művészetének ez a jellegzetes motívuma, amellyel a turáni népek közül a kínaiaknál is találkozunk s amely a japán *toriik*ban a legtávolabbi keleten is jelentkezik. Nem szabad mosolyognunk, amikor e kapukultusz visszhangját véljük felismerni az erdélyi népművészet magas, tetőzetes, épületszerű faragott és keleti motívumokkal átszőtt díszű székely kapuiban. Utóbbinak motívumai is cáfolhatatlan keleti összefüggésekre utalnak.

* * *

Kína művészete egyértelmű egész Keletázsia művészetével, mert jellegében szorosan összeforrott vele Korea és azon át Japán művészete is. A kínai kultúra bölcsője Kelet-Turkesztánban van, művészetének ősforrásai azonban a Csendes-tengeri szigetekre utalnak. A Han korszakban ezt az ősművészetet a

* Huszka: A székely ház.

turáni ízlés termékenyíti meg, mikor Indiával és Perzsiával szorosabb érintkezésbe jutva az asszír-perzsa művészet elemei vegyülnek művészetébe. Faragott emlékeik asszír-perzsa motívumokkal telítvék, turáni eredetre valló nyilazó lovasokkal, a Kínában ismeretlen oroszlánnal az ornamentikában.

Kínának köszöni az emberiség a *fametszés* technikáját; nagyszabású porcellániparához az anyagot a mezopotámiai népek kultúrájától kölcsönzi. Kínai eredetű iparág a *selyemgyártás* még a Kr. e. III. évezredből, és a *lakkfestés* is. Ezek iparművészeti feldolgozása a perzsa művészet hatását árulja el. A nagyban művelt *zománctechnika* emlékei ugyancsak nagyrészt perzsa és indiai jellegűek, híven a technikának magának is nyugatázsiai eredetéhez.

Templomépítkezéseik ugyancsak *terrasszerűek*, mint a mezopotámiaiak, a pagodatípus is ennek a fejleménye. Előszeretettel alkalmazzák a kínaiak is a nagy *kapuzatokat*.

Korea művészete teljesen rokon a kínaival és Koreán át hatott a kínai művészet a legkeletibb turáni népnek, a *japáninak* művészetére. Az építés itt is — mint Kínában — faszerkezetű. A lakóházak *ereszes tornáccal* épülnek, mint a kínaiakéi, és az erdélyi székelyekéi is. Templomaik *terrasszerűek*, a kapuk, *toriik* nagy szerepet játszanak. Festészet, szobrászat egyaránt kínai nyomokon halad. A budhizmussal együtt jelentkezik az indiai hatás is. Iparművészeti munkáik stílusán a *perzsa és szaszanida befolyás* alatt állott kínai művészet hatása ismerszik meg. Kínai hatásra fejlődik végül a kerámia, a szövés és hímzés technikája és ornamentikája.

A kínai nagyszabásúvá fejlődött művészeti kultúra az ország zárkozottsága folytán a nyugati művészet kialakítására befolyással nem volt. Csak a XVIII. század rokokó művészete merít francia földön élénken impressziót Kína művészetéből.

Hasonló megtermékenyítő hatással van a japáni grafika absztraháló modora a XX. század nagy európai képzőművészeti reformmozgalmaira. Ime, az évszázados büszke nyugati művészet messzi turáni népek kulturális hatásaival oltogat új életerőt elernyedt alkotó erőinek felfrissítésére.

* * *

A turáni őshaza és az európai terület között, a *Kaukázus* vidéke tarka népcsoportok zürzavarától hangos évezredek óta. Cserkeszek, kabardok, avarok, kalmukok, turkmének, alán utódok, *turáni népek* lakják a honfoglalás ideje óta, itt fekszik a gazdag irodalmú *Georgia*, amelynek nyelve állítólag rokon az ugorsággal és a mi magyar nyelvünkkel is, de rokon az örményországi ékiratok nyelvével, az alaroddal is. Ezek alighanem a kisázsiai *hittiták* ősei, akiknek eredete bizonytalan, de eredetüknek szálai a Kaukázus turáni töredékeihez látszanak vezetni. *Campbell** angol tudós itt keresi még II. Rhamses idejében a magyarokat is, holott ő még e korbeli ősi irásunkat nem is ismerte.

Kisázsia közepéig nyomultak be a Hittiták az ókorban, ahol akkor nagyrészt európai árja népek laktak. Győzelmi útjukon a sziklákba faragták dicsőségüket, a Tauros hegyszorosban, Frigiában, Kappadociában, Lydiában, Kilikia hegyeitől az Aegaei-tengerig, mindenütt találkozunk velök. A *Jasilikája* feliratos szikla 65 hatalmas domborművű alakkal ékes, a turáni lovas népek horgos csizmáival és süveges kucsmáival, asszir-babiloni jellegű ornamentális részletekkel.

* * *

Ázsia északi nagy alföldjén hatalmas turáni államszervezetekről tud a történelem, amelyek jelentős súllyal befolyásolták a világtörténelem eseményeit is. Sajnos, kultúrmultjokról romok is alig beszélnek, művészeti kulturájukról alig van valamelyes fogalmunk, de a nyomok, amelyek itt-ott fényt derítenek e művelődéstörténeti homályba, meggyőző erővel dokumentálják, hogy e rettegett és vad barbároknak bélyegzett népek olyan kulturával rendelkeztek, amely sok tekintetben fölülmulta az európait.

A *húnok* őshazájáról, a hún birodalomról magáról sem sokat tudunk, csak hatásaiban mutatkozik félelmes hatalmuk. Művészetükről némi tájékozót főleg azok a sírleletek nyujtanak, amelyek hazánkban kerültek napvilágra s minden kétséget kizárólag a húnok öröksége. A lovas, hadakozó népeknél korán kifejlődik a kézművesség. A pogány sírleletekből lószerszámok,

* Campbell: The Hittites and their inscription.

csatok, boglárok, díszes szíjvégek, gyűrűk, függők, karkötők kerültek ki, amelyek ügyes ötvöskezekre vallanak. Ornamentikájuk — mint a bécsi császári gyüjteménybe került *nagyszentmiklósi kincs* — turáni lovasalakot, indus-perzsa jellegű virágdíszítéseket stb. egyesít magában, más egykorú leleteink az indás asszír-perzsa palmettás motivumokkal ékeskednek.

Mint nomád, pásztorkodó népeknek, szilárd építkezéseik nem igen lehettek, templomokra szükségük nem volt, áldozataikat erdei tisztásaikon végezték. Attila palotájáról — a Tisza mentén — a görög Priskos Rhetor leírásából nyujthatunk magunknak némi fogalmat s ez viszont kialakult rendszerű faépítkezés technikájáról tudósít. Csak annyit állapíthatunk meg ebből, hogy terrasszerűen emelkedő épületcsoportról van szó, az egyes épületeket tornyos fakerítések övezik. Tornácos fagerendás épületeket említ, amelyek táblás deszkaburkolással bírtak. A leírás a székely ereszes tornácos faházainkkal sok tekintetben rokon vonásokat gyaníttat, amelyek közül nem hiányzik a székely házak kerítésén oly jelentős kiképzésű *kapuzat* sem. Székely kapuink egyébként is a mai napig sajátságos keleti hagyományokat őriztek meg.

A kőépítés sem lehetett előttük ismeretlen. Erre utalnak az egykori hatalmas *Mongol birodalom* műemlékromjai is amelyek — igaz, hogy jóval későbbi időből — Szamarkandban és vidékén félelmetes méretekkel hirdetik, hogy Dzsengisz khán és Timur Lenk városaikat művészi fejedelmi paloták építésével gazdagították. A szamarkandi Timur idejebeli nagyszerű építési emlékek a belső ázsiai mohamedánság hatalmának és művészetének magas színvonaláról tanuskodnak. Kupolaépítéseik a szaszanida és perzsa — tehát turáni befolyásra fejlődött — mohamedán formavilág hatását tükrözik. E vidéken ma is dívik még a lófarkos kopja, melyet a sírhantokba tűznek, s a mi honfoglaló őseinknél is szokásos volt. Ez a lófarkos díszítés egyébként a törökök hadi fegyverzetén is ismeretes.

* * *

Az európai történelemben a turáni honfoglalók közül mint legutolsó államalkotó elem jelenik meg a *török* az újkor első századaiban. Őseik a turáni mezőkön éltek, mint a mieink,

ahonnan a VIII. században az iszlám tanainak hódolva a szeldsuk törzs vezetésével vándorolnak le előázsiába. Más törzsek, az uraltörökök, mint kunok, besenyők és kazárok terjednek el Oroszország déli síkságain és a Kaukázus északi vidékein.

Mikor a törökök azokon a területeken, ahol az iszlám elterjedt, átvették a politikai szerepet, ugyanakkor nemzeti szellemük teljes erejével gyakorolnak befolyást az iszlám művészet további alakulására is.

Az iszlám művészet főképen azon népek kultúrájában gyökerezik, amelyek az új vallás keletkezése korában és helyén éltek. *Így lett a bizánci kultúra vezető szelleme a török és a szaszanida-perzsa művészet.*

Ami a középázsiai iszlám csoportot illeti, ez országokat műveltségben Perzsia előzte meg, amelynek művészi multjáról megemlékeztünk. Már a kurd Ajjubidák idejében az iszlám művészet sokat merít a perzsa művészetből. Az oszlopcsarnokos egyiptomi arab mecsetalaprajzokat a centrális nyitott udvarokhoz keresztalakban csatlakozó csarnokokkal kialakuló mecsetek szorítják ki, amelyeknek óriási dongaboltozatos *lovánjaiban* nem nehéz a szaszanida-poloták hatalmas *iwan*, illetve *tálárjára* ismerni, aminőkkel a ktezifoni és firuzabadi palotákban találkozunk. De ugyancsak az ajjubidák idejében jelenik meg a perzsa-kupola és boltív is, melynek előképét a turáni nomád pásztornépek sátoralakjában, a *jurtában* ismerhetjük fel.

Ezek a kupolaformák és lovánudvarok uralkodóvá lesznek nemcsak perzsa területen, hanem Kairóig mindenütt. A turkoman mamlukszultánok már a szeldsuk-törökök mindinkább növekedő politikai vezérszerepének külső kifejezői. Az ő korukban az iszlám művészet eddig nem ismert virágzást mutat. Ekkor érlelődik a mohammedán stílus arra a csodálatraméltó pompára, amellyel tulajdonképeni sajátos jellegét elnyeri. A mamluk-szultánok alatt a kupolás sírkápolnaépítés dívik, a mecsetek még nyitott udvaruak, amelyhez az imádkozókat befogadó lován is egyik oldaláról szabadon nyílik.

A turkomán szultánokat a XIV. század végén a cserkesz-szultánok váltják fel. Nagyarányú építkezések folynak akkor, az iszlám művészet Szt. Pétere, a kairói óriási Hasszán szultán mecsete, a Barkuk-mecset, számos medressze, fürdő, lakóház stb.

tanujele a szédítő művészi munkának, melyet a török szellem kifejtett. A kereszténység keleti hatalma akkor megtörik és a művészeteknek mohamedán szellemben való továbbfejlődését biztosítja, lerontván egészen a hatalmas bizánci kultúra keletre is sugárzó hatását.

Az intarziaszerű felületdíszítés csiszolt márványlemezekkel, gyöngyházzal, mázas lapokkal az építőművészetben is nagy szerepet játszik és alkalmazása ott gyökerezik a mezopotámiai építés már ismertetett burkoló technikájában.

A felületornamentikában nagy szerepe van az arabeszknek, amely a perzsa-szaszanida virágornamentikán, tehát ugyancsak *turáni formavilágon alapul.* Jellegzetes motívuma még az iszlám épületeknek a *pártadísz,* amely szintén ősi mezopotámiai eredetű.

A törökség a XVI. század elején kezdi megalapítani világbirodalmát. A mecset alaprajza ezidőtől központi elrendezésű födött, kupolás udvarral, a konstantinápolyi Hagia Sophia nagyszabású mintájára. Ezt a formát a törökség terjeszti a mohamedán templomépítés minden vidékére.

A típus átvétele dacára a perzsa művészetnek nagyobb befolyása volt az iszlámra, mint a bizáncinak, sőt az ázsiai iszlámra egyenesen rányomta a maga bélyegét.

Az arabok uralma független fejedelemségek alakulása révén széttagolódik. A szeldsuk török törzsek a turkesztáni pusztákról törnek elő. Hatalmukba kerítik az indiai Gaznevidák és az arab Bujidák országait, meghódoltatják Georgiát, Örményországot és egész Kisázsiát. Szoliman 1074-ben *Konia* birodalmát alapítja meg, majd Egyiptom is egyik török emirség hatalma alá kerül.

Később a nagy mongol khánok uralkodtak Perzsiában is. A perzsák a babiloni-asszír művészet örökösei, már a régi Achamenidák birodalmának művészete is — mint láttuk — turáni alapokon nyugodott. A turáni partusok és a szaszanidák alatt csak erősbödött ez a szellem, mely az építőművészetben a római építéstudománnyal kellőleg alátámasztva, nagyszabású műemlékekben nyilvánult meg. A török befolyás kétségtelen. *Chodabende* khán síremléke Sultanieben, a hatalmas mongol khánok székhelyén, az iszlám egyik legjelesebb műve a XIV. századból.

*Turkesztán*ban az alul kidomborodó kupola válik jellegzetessé, amely Perzsiára is átterjed és uralkodó formává lesz,

később átterjed ez európai Törökországba, a Balkánra és a keleti egyházi művészet jellemző formájának, az Oroszországban máig is szokásos *hagymakupolának* szolgál mintául.

Indiában a török törzsből való Gaznevidák uralkodnak a XI. században. A művészeti határok, mint a politikaiak, két irányból táplálkoznak, nyugatról és északról a mongol területekről. A nyugatról is már ekkor iszlámi szellem sugárzik ki. A *Patanok* török dinasztiájának korát nagyszerű műemlékek hirdetik.

Indiában az iszlám művészetben nagyszabásúvá fejlődik ki a perzsa eredetű *kapukultusz*, amely — mint láttuk — olyan kifejlett Kínában és Japánban is. Megőrzi e sajátosságát az egész előindiai iszlám építés és különösen nagyszabásúvá válik a későbbi *mogul* dinasztiák uralma alatt, amelynek Delhi a székhelye. A *Tats Mehal* egyike legjelesebb építőművészi alkotásainak.

A szeldsuk birodalom romjain épül fel az *oszmán birodalom* a XIV. században s még a század első felében átterjed Európára. 1453-ban a félholdat az Aja Sophia kupolájára tűzik ki.

Európai Törökországban az iszlám művészet további virágzása, fejlődése megszűnik, s a régi perzsa mesgyéken halad tovább és megőrzi eredeti ázsiai vonásait mind a mai napig.

* * *

Az európai területre vándorolt turániak, akik államot alkottak — *finnek, bolgárok, magyarok* — a törökön kívül mind a kereszténységgel cserélték föl a pogányságot s ezzel bekapcsolódtak a nyugati művelődéskörbe. Ezek a népek elvesztették turáni jellegöket, művészeti kultúrájuk a *nyugat* előképein nevelődött, a *nyugat* nyomdokain fejlődött és izmosodott meg. Közülök *az ázsiai őshaza reminiszcenciáit csak a magyar nép művészete konzerválta*, a nép lelkében apáról-fiúra, nemzedékről-nemzedékre adván örökül az ősök tradicióit, úgy hogy lelkében a többezeréves hagyományok csodálatosképen ma is még élnek és művészetében megnyilatkoznak.

* * *

Elképzelhetetlen, hogy Ázsiában, ahol az óvilág összes népfajtái keveredtek, árják, turániak és sémiek, valaha is az archeologia

és a tudomány tiszta képet alkothasson arról, vajjon melyik népcsoport szelleme volt döntő a kulturális fejlődés előbbrevitelében. Annyi bizonyos, hogy a görög művészet, amely alapja az egész későbbi európai művészetnek, itt gyökerezik a kisázsiai és mezopotámiai területen, itt pedig — amint láttuk — elami, kaldeai, babiloni, asszír, perzsa és turáni népek szelleme termékenyítette meg a művészeti kultúrát. Átitatta ezt az iszlám, amelynek fejlődésére pedig döntően hatott a turáni törökség, a turáni újperzsa és a szkita hódoltságú India művészete.

Kivonat szerzőnek a TURÁNI ELŐADÁSSOROZAT 1922 február 8. és 17-i ülésein tartott előadásából.

---

*

GRÓF ZICHY ISTVÁN

AZ EURÁZIAI LOVAS-NOMÁD MŰVELTSÉG KÉRDÉSÉHEZ.

A steppék talaja Mancsuriától a Káspi-tóig, onnan Déloroszországon át a Keleti- és Déli-Kárpátokig terjed ; ezen a hegységen túl még az erdélyi Mezőségen, a Nagy- és a Kis-Alföldön tűnik fel. Az orosz styep szóból képzett steppe névvel olyan területeket szoktunk jelölni, amelyek földünk jelenkorában az ember beavatkozása nélkül is nyiltak, fátlanok vagy csak helyenként gyéren fásultak voltak. A steppe száraz klíma behatása alatt jön létre. Területét, legalább időszakonként, fűtakaró borítja. Mivel az irtatlan erdőségek nem alkalmasak az állattenyésztés nagyobb arányú kifejlődésére, a sivatagok pedig igen kis számú és kevés fajta állat megélhetésére adnak módot, olyan életmód, amely főként állattartásra van alapítva, csak a steppék talaján alakulhatott ki. A steppe-területek mélyebb vagy magasabb fekvése szerint a klimatikus behatások fokozatosan változó időpontban éreztetik hatásukat ; így ezek fűtakarója is másmás időszakban alkalmas a legeltetésre. Ez vezetett a vándorpásztorkodás, nomadizálás kialakulására. A steppe talaja, minden művelés vagy emberi beavatkozás nélkül is, módot adott ennek az életmódnak keletkezésére.

A milieu-elmélet hívei az ilyen adottságokat kényszerítő hatásúaknak tartották. A steppe legalkalmasabb az állattenyésztés kialakulására, tehát a steppe behatása alatt állattenyésztővé kell az embernek lennie. A steppe legelőviszonyai vándorlásra kényszerítik az állattenyésztőt, tehát a steppe behatása alatt nomád életmódnak kell kialakulnia. Ma már nem hiszünk a környezet determináló hatásában. Látjuk és tudjuk, hogy az esetleg különösen alkalmas lehet egy bizonyos életmód kialakulására, de tudjuk azt is, hogy

az embereket, embercsoportokat sok más tényező legalább is annyira befolyásolja, mint a régebben szinte mindenhatónak tartott környezet.[1] A steppe sem termelte ki mindjárt és minden részén azt a jellegzetes életmódot, amely legjobban felel meg eredeti természeti viszonyainak.

A nagyarányú állattartás, a fű növését követő vándorpásztorkodás életformáihoz tartozik a költöztethető lakóhelyek előállítása. Ez a szkítáknál Herodotos szerint még kocsikból, a későbbi steppei nomádoknál már főként sátrakból állt. Eurázia nomádjai életmódjának lényeges alkotórésze a lovaglás ismeretéből kifejlődött lovas harc-modor. A régi steppei lovasok felszerelésének leghatásosabb kiegészítője az íj volt. A könnyű íjas lovasság taktikája arra az elvre volt alapítva, hogy a lehető legnagyobb eredmény a lehető legkisebb emberáldozattal legyen elérve. A meglepő támadások, az ellenségnek nyílzáporral való elárasztása, a színlelt megfutamodások és az üldözőknek hátrafelé nyilazással való megritkítása, valamint a lesbe állított csapatok oldaltámadása, mind ennek hatása a ló sebességén, a lovas biztosságán és az íj jó kezelésén múlott. Ennek a harc-modornak, mely a lovaglás ismeretét a legteljesebben kihasználta, szinte ellenállhatatlan hatása lehetett mindaddig, amíg az ellenfél olyan csapatokkal nem rendelkezett, amelyek már a lovassággal szemben való védekezésre voltak megszervezve.

Az első ilyen lovas-nomád nép Eurázia steppéin, amelyről korunkra leírás maradt, a szkíta volt. Ez a leírás, amely Herodotos munkájában maradt ránk, a Kr. e. V. század közepének viszonyairól ád képet.[2] A szkíták a pontusi (déloroszországi) steppéken a Kr. e. VII—II. század körül éltek, ahol őket azután a szarmaták váltották fel. A fennmaradt gyér adatok után ítélve, mindkét nép iráni nyelvet beszélt.[3]

[1] V. ö. pl. L. Febvre: *La terre et l'évolution humaine.* (Évolution de l'humanité. IV. Paris, 1922.)

[2] Herodotos *Történeti könyvei.* IV. könyv 1—142. Ahol H.-t idézem, ott Geréb fordítását (H. Tört. könyvei. Budapest, a M. T. Akadémia kiadása 1892) követem.

[3] V. ö. M. Vasmer, Skythen cikkét, Ebert *Reallex. der Vorgeschichte.* XII. 136. és köv. ll.

Valószínű az is, hogy mindkét nép az Aral-tótól kelet- és délkeletre eső steppékről, a későbbi Orosz-Turkesztán területéről ment a Pontus vidékére. Ámbár a két nép közt valamilyen rokonsági viszony állhatott fenn, a szarmaták műveltsége több tekintetben különbözött a szkítákétól.[1] A szarmaták után a hozzájuk nagyon közel álló, szintén lovas-nomád alánokról hallunk, míg a mai Déloroszország steppéinek nagy részén a teljességgel más műveltségű, északról bevándorolt gótok telepedtek meg. Ezek uralmának a hunok betörése vetett véget.

A Kr. u. IV. század második felében megjelenő hunokban nyilván ugyanazt a népet kell felismernünk, amely a Kr. e. első századokban hsiung-nu néven szerepelt Kína északi szomszédságában.[2] Ez a jellegzetes lovas-nomád nép, melynek műveltsége fővonásaiban közelebb állt a szkítákéhoz, mint a velük nyelvrokon szarmatáké, már nem Orosz-Turkesztánból, hanem Kína északi határterületeiről, Mongóliából ment a déloroszországi steppékre.

Az eurázsiai steppéken két nagy összefüggő, mégis könnyen elhatárolható területet különböztethetünk meg. A nyugati rész felső széle Magyarországtól a Szibéria déli részén fekvő Minuszinszk vidékéig terjed. A nyugati steppék keleti határa lejjebb az Altáj-hegységig terjed és bekanyarodik annak délnyugati nyúlványai alá. Még lejjebb, a Tien-sánt követve, a határ megint nyugat felé vonul és ennek a hegységnek, valamint a Pamirnak és Hindukusnak elágazásai közt kanyarogva ér le Afganisztán és Perzsia északi széléig.

A steppék keleti részét röviden Mongóliának nevezhetjük, mert az az Altáj északkeleti lejtőitől a Khingán-hegységig terjed és nagyjában összeesik Külső- és Belsőmongólia politikai határaival. A steppék nyugati és keleti csoportja közt csak egy olyan átjáró van, amely alkalmas arra, hogy azon állattenyésztő nép jószágával együtt átkelhessen. Ez

[1] A szarmaták hosszú kardokkal, lándzsákkal, gerelyekkel és vértekkel voltak felszerelve, v. ö. Kretschmer: *Sarmatae*, Pauly-Wissowa, Zw. Reihe IA. 1.

[2] Németh Gy.: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest, 1930. 131.

az átjáró a Tien-Sán keleti nyúlványai és az Altáj hegység középső része közt fekszik. Meg kell jegyeznünk, hogy a steppék termékenyebb, több legelőt biztosító része, az ú. n. fekete és gesztenyebarna földek mindenütt a steppe-területek északibb részén feküsznek. A gesztenyebarna földek déli határa Ázsiában nagyjában a Káspi-, Aral-, Balkas-tavak északi széleivel és ezek összekötővonalaival esik össze. Ezek a földek még az Altáj délnyugati része alá is behúzódnak (kb. a K. h. 91°-áig), de délen sehol sem érik el a Tien-Sán hegységet.

A gesztenyebarna földek a steppék keleti területén, az Altáj északkeleti oldalán tünnek fel megint, déli határuk ezen hegység keleti csúcsától a Khingán-hegységig, kevéssel az É. sz. 45. foka felett vonható meg. Ezektől a termékeny földektől délre homokos steppék terülnek el és ezeket helyenként kisebb-nagyobb homoksivatagok szakítják meg. Ilyen homokos steppe a Tien-Sán és az Altáj közti említett átjáró talaja és ilyen terül el tovább az Altáj déli része alatt, egészen a hegység keleti csúcsáig. Így sokszáz kilométernyi száraz homokos talaj köti össze a steppék nyugati és keleti csoportját.[1] Ez a homok még nem sivatag jellegű, mégis erősen megnehezíti a két terület közti érintkezést. Történetelőtti és kora-történeti időkben ilyen nehézség az egyik terület műveltségének a másikra való átterjedését is könnyen megakadályozhatta. Több ok késztet annak feltevésére, hogy a lovas-nomád műveltség sem egy időben lépett fel a steppék kétféle területén.

*

Feljebb említettük, hogy az első lovas-nomád nép, amelyről tudunk, a szkíta volt. Ez a nép, amely a Kr. e. VII. század tájékán jelent meg a pontusi steppéken, régészeti emlékei, valamint Herodotos leírásának tanúsága szerint, nagy állattenyésztő, lovas, lovas-íjas életmódjával és harcmodorával már minden jellegzetes vonását magán viselte

[1] V. ö. Glinka térképét, Paul Krische: *Bodenkarten und andere kartogr. Darstellungen der Faktoren der landwirtsch. Produktion versch. Länder.* Berlin, 1928.

a később feltűnő lovas-nomád népeknek. A hunok, kik már talán kevéssel Krisztus születése előtt, valószínűleg a Kr. u. I—II. században jelentek meg Európa határain, de akikről a Kr. u. IV. század második felénél korábbról nincs leírásunk,[1] voltak az első jellegzetes lovas-nomádok, kik Mongóliából mentek át a Pontus vidékére. Kínai források már ennél jóval korábban említik a birodalmuk északi határán, a mai Mongóliában élő lovas-nomád hsiung-nu népet. A hsiung-nuk történetének főforrása Sze-ma Tsz'ien történeti munkájának egy könyve, melyben a Kr. e. II. század második felében és az I. század elején élt nagy történetíró összegyüjtötte a róluk szóló adatokat. A könyv címe *Jelentések a hsiung-nukról*, ennek mindjárt elején találjuk a nép életmódjának leírását. Ez egy vándor-pásztorkodást űző, nagy állattenyésztő, lovasnyilas nép képét tárja elénk.[2] A könyv szerint az «északi barbárokra» vonatkozó adatok a kínai történelem mesés őskorába vezetnek vissza. Ezekben a mesés időkben még találkozunk a dzsong név mellett olyan nevekkel, melyeknek hangzása (hien-un, hun-ok) némileg hasonlít a hsiung-nu névhez. Ezek a nevek, mihelyt közelebb jutunk a történeti időkhöz, eltűnnek és helyükbe teljességgel mások, főként a sokféle dzsongok és a tik-ek kerülnek.[3] A bevezetésben említett hsiung-nu név csak a Kr. e. 318-as év eseményeinél bukkan fel újra. Ekkor: «Han. Tsao, Wei, Jen és Tsz'i hadba vitték hsiung-nut és közösen támadták meg Tsz'int». Ezzel az eseménnyel közel egy időre tehető az első kinai lovascsapatok felállítása: «Wu-ling, Tsao királya megváltoztatta a szokásokat, felvette a hu nép ruháját, lovasokat és íjászokat tanított be, azután észak felé vonult, megverte a limhukat és a leu-huanokat és egy hosszú falat épített».[4] Ez a feljegyzés nem említi névszerint a hsziung-nukat, de kivilág-

[1] Németh Gy. i. m. i. h.; első részletesebb, ha nem is teljesen megbízható leírásuk: *Ammianus Marcellinus*, XXXI. 2.

[2] J. J. M. de Groot: *Die Hunnen der vorchristlichen Zeit. Chinesische Urkunden zur Gesch. Asiens.* Berlin u. Leipzig, 1921. 3.

[3] U. o. 2. és köv. ll.

[4] Mindkét adat u. o. 34; Wu-ling Kr. e. 328—298 uralkodott.

lik belőle, hogy ebben az időben már egy lovas-nyilas nép fenyegette észak felől a kínaiakat.

Hogy ez nem mindig volt így, erről egy Kr. e. 541-i esemény leírása tanúskodik. Egy tszini hadsereg megtámadta a mai Kína északkeleti területén élő bu-tsziong és tik népeket. Tszin serege azért diadalmaskodott, mert hadvezére elrendelte, hogy a kínaiak szálljanak le harcikocsijaikról és gyalog harcoljanak, mert az ellenségnek «csak gyalogsága volt».[1] A kínaiaknak sem volt még ebben az időben lovasságuk, de voltak harci kocsijaik, az északi barbároknak azonban semmilyen lovuk sem lehetett, mert gyalog küzdöttek. Ennek az adatnak az előbbiekkel való összevetéséből nagy valószínűséggel következtethetünk arra, hogy az első lovas-nomádok Kína északi határán, de talán az egész mongol steppe-területen, csak a Kr. e. IV. század második felében, esetleg utolsó negyedében jelentek meg. Ezek azután a kínaiakat is rászorították a lovas-nyilas harcmodor elsajátítására.

A régészeti leletek is megerősítik feltevésünket. A Gobi-sivatag területén Mongóliában fel a Szelengáig, a Baikál-tó vidékéig és keleten Mancsúriáig a neolitikus jellegű Linn-si- vagy Shabarakh-kultúra virágzott, Torii japán acheológus megállapításai szerint egészen a vaskor kezdetéig. A leletek szerint, melyekre főként az őrlőkövek jellemzők, a Shabarakh-kultúra népei leginkább növényi táplálékkal éltek. Torii ugyan azt hiszi, hogy lovas-nomádok voltak, de ő feltevését nem a régészeti adatokra, hanem a feljebb említett kínai történeti forrásokra alapítja.[2] A régészeti leletek tanúsága nem indokolja azt a feltevést, hogy Mongóliában a vas megjelenése előtt, ami Menghin szerint hozzávetőleg Kr. e. 300-ra tehető,[3] lovas-nomád kultúrákat keressünk. Itt visszatérhetünk a kínai történeti forrásokra. Mint említettük, Sze-ma Tsz'ien a «hunokról» szóló könyvének bevezetésében szól a nép vándor-pásztorkodó életmódjáról. Ezután mesés őskori, majd korai történeti adatokat sorol fel és a hsiung-

[1] U. o. 31.
[2] O. Menghin: *Weltgeschichte der Steinzeit.* Wien, 1931. 314—315.
[3] U. o. 315.

nukat csak a Kr. e. IV. század vége felé említi meginl. Nyilvánvaló, hogy Sze-ma Tsz'ien mintegy bevezetésül írta le munkája elején a hunok életmódját olyannak, amilyennek ezt az ő idejében ismerték, abban a feltevésben, hogy az északi barbárok életmódja mindig csak ilyen lehetett. Ezen, a korából visszavetített képen túl azonban, egészen a IV. század végéig, nemcsak hogy nem találunk adatot, amely az «északi barbárokat» lovasnépeknek tüntetné fel, hanem azt látjuk, hogy ezek még a Kr. e. VI. század közepén csak a gyalogharcot ismerték.

Pedig kétségtelennek tartjuk, hogy a mongol steppéknek voltak vadlovai. Mindinkább úgy látszik, bár a kérdés még távolról sem mondható tisztázottnak, hogy a steppék keleti csoportjának vadlova az Equus Przevalsky volt, mely még ma is él Mongólia nyugati részében.[1] Kínában a lovat, ha nem is tartozott a kínai műveltség ősi elemei közé, már korán ismerték és kocsiba fogva használták. A domesztikált ló használatát valószínűleg kívülről vették át, olyan néptől, mely a lovat szintén fogatban használta. Így kérdésessé válik, hogy a ló használata, a lovas-nomád műveltség kialakulása a mongol steppéken nem szintén idegen behatásnak lesz-e tulajdonítható. Ha igen, akkor elsősorban a steppék nyugati csoportján élt szkíta műveltség átvételére lehetne gondolnunk.

*

A szkíták és a Krisztus születése előtti hunok (hsiungnuk) életmódjában, szokásaiban sok egyező vonást találunk. A szkíták, helyesebben Herodotos királyszkítái — mert ahol ő a szkíta nép erkölcseiről, életmódjáról és vallásáról szól, ott ezen a néven a királyszkítákat kell értenünk — «olyanok, kik sem városokat, sem várakat nem alapítottak, valamennyien vándorsátrakban élnek és lovas íjászok; nem földmívelésből, hanem marhatenyésztésből élnek s nincs más lakásuk, mint kocsijuk».[2] Áldozati állataik a marhák és lovak

[1] U. o. 311., 315.; W. Perceval Yetts: *The horse: a factor in early chinese history.* Eurasia Septentrionalis Antiqua. IX. 238—242.

[2] Herodotos. IV. 46.

voltak. Ugyanilyen jellegzetes lovas-nomád nép képe alakul ki előttünk a hsiung-nuk kínai leírásából: «Állatállományuk nagyrészt lovak, marhák és juhokból áll». Ezenkívül még tevét, szamarat, öszvért és néhány érthetetlen nevű állatot említenek, mint ritkább háziállataikat. «Vizet és növényeket keresve bolyongnak ide-oda. Nincsenek fallal kerített városaik vagy állandó lakóhelyeik, sem földet nem művelnek, de a földből azért mindegyiknek magvan a maga része». «A harcosok ereje az íj kifeszítésének ügyességében áll».[1]

Herodotos a szkíták harci szokásairól szólva említi, hogy az elejtett ellenségek fejeit királyukhoz viszik. «A fejekkel azonban, nem ugyan mindegyikkel, hanem a legnagyobb ellenségével, a következőképp bánnak el: a szemöldök alatt az egészet lefűrészelik és kitisztítják. Ha már most szegény az illető, csak marhabőrt feszít rá kívülről és úgy használja; de ha gazdag, akkor ráfeszíti a marhabőrt, belül azonban meg is aranyozza és úgy használja kupának». Ezzel összefüggésben említjük meg még egy szertartásukat: «Szövetséget a szkíták, már akikkel kötnek, következőkép kötnek: egy nagy cserépserlegbe bort öntenek, s azt a szövetségesek vérével összekeverik; mert bőrüket előbb tőrrel felmetszik vagy karddal kissé felvágják. Azután a serlegbe mártanak egy kardot, nyilakat, bárdot, lándzsát; ennek végeztével sokat imádkoznak, s mind maguk a szövetségesek, mind kíséretüknek tekintélyesebb tagjai isznak belőle».[2] A hunok szintén fejvadászok voltak és arra is van példánk, hogy nevezetesebb elejtett ellenségeik fejéből ivócsészét készítettek. A Kr. e. I. század második felében a kínai császár követeinek esküvel megerősített szövetséget kellett kötniük a hunok uralkodójával. Ezért ezzel és miniszterei vel egy hegyre mentek fel: «ott egy szürke lovat áldoztak, azután az uralkodó egy king-lu késsel és egy kim-liu-livel (a két szó jelentése tisztázatlan) keverte meg a bort, és a goat-szi király koponyáját, melyet Lo-san san-jü vágott le, ivóedénynek használva, együtt itták meg a véreskü».[2] Nyilvánvaló, hogy a

[1] De Groot i. m. 2—3.
[2] Herodotos, IV. 64—66. és 70.
[3] De Groot i. m. 223.

két leírás rendkívül közel áll egymáshoz és ahol a második nem eléggé világos, ez valószínűleg joggal egészíthető ki Herodotos leírásából. A bornak az ismeretlen jelentésű két eszközzel való megkeverése és a szkíták esküitalába mártott fegyverek szintén ugyanazon szokás variánsai lesznek.

A két nép temetkezési szokásaiban is voltak egyező vonások. Herodotosnak a szkíta királyok temetéséről szóló leírásában ebből a szempontból három adatot találunk. Az első ilyen adat szerint: «Akik átveszik a halottat, úgy tesznek, mint a királyi szkíták: levágnak egy darabot fülükből, hajukat körülnyírják, karjukat megvágják, arcukat és orrukat összekarmolják . . .»[1] Ez a részlet erősen emlékeztet egy adatra, mely Attila temetésének Priscos Rhetortól származó, Jordanesnél fennmaradt leírásában szerepel: «Ekkor, mint ezen népnek szokása, hajuknak egy részét levágták és idomtalan arcukat tátongó sebekkel éktelenítették».[2] A mongóliai Noin Ulában (Urgától északra) kiásott, Krisztus születése körüli időre datálható sírokban több helyütt is találtak levágott hajtincseket, egy sírban 17 ilyen hajtincs is került elő.[3] A szkítákról feljegyzett hajnyírás szokása talán szintén a hajnak a halottal való sírbatételével járt. A déloroszországi szkíta sírokban rendszerint ácsolt sírkamrák voltak és ezekben a halottakat gyakran koporsóban temették el. Sze-ma Tsz'ien szerint a Kr. e. III—II. századi hun fejedelmet is «koporsóba és sírkamrába» temették. Herodotos szerint a szkíta király sírjába egy megfojtott ágyasát, továbbá «a pohárnokot, a szakácsot, a lovászmestert, a szolgát, a hírnököt», temették el, a következő évben pedig még csomó embert vágtak le és tettek sírjába. Sze-ma Tsz'ien szerint a hun fejedelmet: «Hozzá közelálló alattvalói és kedvelt ágyasai közül sok esetben több tizen vagy százan követik a halálba». Ezeknek az emberáldozatoknak régészeti nyomai Déloroszországban és a Kubán vidékén kimutathatók, bár ott sem ismerünk eddig nagy tömegben eltemetett kísérőket.

[1] Herodotos, IV. 71.

[2] Jordanes: *Getica* cap. 49. § 255. Bokor J.: *Jordanes* (Gombos F. A. Középk. Krónikások III.) Brassó, 1904.

[3] V. ö. Noin Ula c. Ebert: *Reallexikon der Vorgeschichte.*

A noin ulai sírokban ennek a szokásnak tudtunkkal még eddig nem akadtak nyomára. A szkíta király sírjába «mindenféle zsengéket és aranycsészéket» tettek Herodotos szerint. A felásott szkítasírok többet mondanak, mert a leletekből tudjuk, hogy mennyi aranyat, arannyal díszített holmit, fegyvert, ruhát tettek egy-egy ilyen szkíta király sírjába. Sze-ma Tsz'ien hun fejedelmét is «arannyal, ezüsttel és ruhákkal» temették el. A noin ulai sírokból is sok értékes tárgy, főként szövet és edényféle, így egy datált kínai lakkcsésze is került elő, bár ezek a sírok mind ki voltak már rabolva korábbi időben.[1]

*

Az egyező vonások mellett erős eltérést is találunk a szkíták és a hunok temetkezési szokásai között. Herodotos említett leírásában elmondja, hogy a szkíta királyok sírja fölé halmot emelnek és a temetést követő évben a királynak ötven szolgáját és ötven szép lovát megölik. Hosszasan elbeszéli, hogy ezeket hogyan készítik ki és állítják fel, de nem mondja azt, amiért mindez nyilván történt, hogy ezeket is a meghalt király sírhalmába temették el.[2] Ha nem is találtak eddig szkíta királysírt amelyben ugyanannyi szolga, mint amennyi ló lett volna eltemetve, de nagyon sok lovastemetkezést ismerünk a pontusi steppék ezen korából. Ezek nem mindenütt egyforma gazdagok. A dnyepervidéki szkíta sírokban : a csertomlyki kurgánban, három helyen összesen tizenegy, Cimbalova Mogilán hat, az alexandropoli kurgánban ismeretlen számú, de állítólag sok ló csontvázát találták. Ezek a számok mind elenyészően kicsinyek a Kaukázus északnyugati részén fekvő Kubánvidék sírjainak lovastemetkezései mellett. A Kosztromszkája Mogilában 22, az egyik kelermeszi sírban 24, Voronezsszkája Sztanicán 30, Ulban eltemetve 180 és a sír magasabb rétegében áldozati tor

[1] Szkíták és hunok temetkezési szokásaira : Herodotos, IV. 71 ; Ebert : *Reall. d. V.* Südrussland c. D. 38—86. §§ ; de Groot i. m. 60. ; Noin Ula i. h.

[2] Herodotos, IV. 72., 73.

maradványakép még vagy ötven ló csontváza került elő.[1] Rostovcev szerint a dnyepervidéki sírokban a Kr. e. IV. század vége és a III., a Kubán körüliekben pedig a VI—V. század van leginkább képviselve.[2] A déloroszországiakkal összefüggő, még a nyugati csoporthoz tartozó szemipalatinszki steppék szélén, az Altáj-hegység északnyugati részében szintén gazdag tartalmú lovassírokat ástak ki. Ezek valamivel későbbi időből származnak, hozzávetőleg a Kr. e. I. századból, talán ennek is a második feléből. A lovas temetkezés szokását, ha nem is olyan arányokban, mint a Kubán vidékén, itt is feltaláljuk. A sibei sírban 14 ló volt a sírkamra körül eltemetve, a pazirikiben 10. Pazirikban a sírt már a szibériai örökjégrétegbe ásták, így a lovak szinte teljes épségükben kerültek elő.[3]

Sze-ma Tsz'ien, a hun fejedelmek temetkezéséről adott leírásában nem említ lovakat a sírba helyezett dolgok között. A Noin-Ulában kiásott, nézetem szerint kétségtelenül hun fejedelmi sírokban, az eddig megjelent rövid ásatási jelentés szerint, igen sokféle értékes régiség volt eltemetve, de lócsontvázakat ezekben nem találtak. Attila temetésének említett leírásában sem látunk olyan adatot, amelyből lovak sírbatételére következtethetnénk.

Ezek után azt kell hinnünk, hogy a lovaknak az elhunyttal való eltemetésének szokása csak a steppék nyugati csoportján volt elterjedve és hogy ez a mongol steppék területén a Krisztus születése körüli időkig, esetleg a Kr. u. I. század végéig nem volt ismeretes. Ezt az időközt azért említjük, mert a hunoknak a keleti steppékről a nyugatiakra való átvándorlása valószínűleg ekkor történhetett.[4]

[1] Ebert: *R. d. V.* Südrussl. c. 38—68. §§ és u. o. a Certomlyk, Kelermes, Kostromskaja Mogila, Voronežskaja Stanica, Ul c. szókat.

[2] M. Rostowzew: *Skythien und der Bosporus.* Berlin, 1931. 276.

[3] Rostowzew i. m. 544 A[1]; M. Grjaznoff: *Fürstengräber im Altaigebiet.* Wiener Prähist. Zeitschr. XV. 1928. 120—123; M. P. Griaznov: *The Pazirik burial of the Altai.* American Journal of Archeology. XXXVII, 31—44.

[4] Kínai források a hsiung-nuknak két nagyobb, nyugat felé költözéséről értesítenek, az egyik a Kr. e. I. sz. közepén, a másik a

Feljebb említettük, hogy a mongóliai steppék vadlova valószínűleg az Equus Przevalsky volt. Yettsnek részletesen kifejtett és ha nem is minden részletében, egészében mégis meggyőző bizonyítása szerint Kínában és a birodalom északi szomszédainál eredetileg egy széles fejű, felálló sörényű, aránylag rövidlábú és farka végén hosszú szőrözetű ló volt elterjedve, amelynek fajtája az Equus Przevalskyra vihető vissza.[1] A nyugatturkesztáni, szibériai, déloroszországi, szóval a nyugati néven összefoglalt steppéken és az ezekkel összefüggő európai és előázsiai területen kezdettől fogva más lótípus, a tarpán és annak kitenyésztett utódai voltak használatban. A tarpán kis, arányos termetű, száraz lábú ló volt és ezt főként széles homlokú rövid feje és orra jellemezte. A minuszinszki, kora-bronzkori afanaszjeva-kultúra sírjaiban talált lócsontok is ennek a fajtának jellegzetes vonásait mutatták. Hilzheimer szerint a csertomlyki ezüst amphorán, szkítákkal együtt ábrázolt, igen természethű lovak szintén a tarpán-típushoz tartoztak. Az arab ló is ehhez a fajhoz áll legközelebb.[2] A paziriki lovak, leírásuk szerint, leginkább az arab lóhoz hasonlíthatók, tehát szintén tarpán-ivadékoknak kellett lenniök.[3] Yetts a nemesebb vérű, szerintünk tarpán-típusú lovaknak Kínába való bevitelét a Kr. e. II. század végére teszi. Ezekért a lovakért Kína Ta Yüan (Fergána) ellen még hadat is indított. A császár nyilván ugyanilyen fajta lovakat kapott ebben

---

Kr. u. I. sz. végén történt. V. ö. F. Hirth: *Über Wolga-Hunnen und Hiung-nu.* Sitzungsber. d. phil-hist. Kl. d. k. Bayer. Akad. d. Wissenschaften. München, 1899. II. 269—274.

[1] W. P. Yetts i. m. i. h.

[2] M. Hilzheimer, Ebert. *R. d. V.* Pferd. c.; W. Amschler: *Ausgrabungen von Polowzer Pferden in Mittelasien.* Forschungen u. Fortschritte VIII. 1932. 236. köv. ll.

[3] Griaznov i. m. Amer. Journ. of. Arch. XXXVII. 45. fordító-jegyzete: «Quite contrary to expectations the Pazirik horse is not of the well known type of wild horse found in Siberia (Equus Przevalskii), or the short sturdy Kirghizian type, but shows evidence of long domestication and breeding, reminding one of the racing type found among the Arabs». Fordító annyiban téved, hogy az Equ. Przevalskii nem Szibériában, hanem csak Mongóliában fordul elő.

az időben a Tien-sán nyugati oldalán, a Balkas-tó felé eső vidéken élő wu-sun nép uralkodójától, egy ahhoz feleségül adott kínai hercegnőért.[1] Ezek után talán túlzás nélkül mondhatnók, hogy eddigi ismereteink szerint azt kell feltennünk, hogy a steppék két csoportján kétféle vadló, illetőleg ezeknek domesztikált utódja volt elterjedve.

*

Összegezzük az eddig mondottakat. Az euráziai steppéket két, nyugati és keleti, csoportra osztottuk. Láttuk, hogy a nyugati steppéken már a Kr. e. VII. század tájékán jelennek meg az első lovas-nomádok, a szkíták, kiknek már a VI—V. századból olyan gazdag lovastemetkezéseik maradtak fenn, amilyeneket csak egy lóban bővelkedő, a lótenyésztést nagy arányokban űző nép engedhetett meg magának. A keleti, mongol steppén az első lovas-nomádok, a hunok csak a Kr. e. IV. sz. második felében tünnek fel. Bizonyos, hogy az «északi barbárok» a VI. század közepén még gyalog harcoltak és így valószínű, hogy a hátasló használatát nem ismerték. A régészeti leletek is megerősítik azt a feltevést, hogy a pásztorkodó, állattenyésztő életmód csak későn terjedt el ezen a vidéken. Ezek alapján azt a kérdést vetettük fel, hogy ez az életmód nem idegen, esetleg szkíta behatás alatt alakult-e ki a keleti steppéken.

A két terület jellegzetes lovas-nomádjai, a szkíták és a hunok életmódjában, lovas-íjas harcmodorában, vallásos hiedelmekkel kapcsolatos, különösen temetkezési szokásaikban sok közös elemet tudtunk megállapítani. Ha két területen egy határozott jellegű műveltségnek ennyi közös elemét találjuk azonos funkcióban és csoportosításban, azt kell feltennünk, hogy ezeknek eredetileg egy közös forrásuknak kellett lennie. Annál feltűnőbb, hogy a sok közös vonás mellett egy igen lényeges eltérést találunk a két területen dívott temetkezési szokások között. A több lóval, sőt helyenként

[1] W. [illegible] Yetts i. m.: v. ö. de Groot: *Chinesische Urkunden zur Gesch. Asiens.* II. Die Westlande Chinas. Berlin u. Leipzig. 1926. 109. kov. ll., 122. köv. ll.

azok tömegével való temetkezés egyik legjellegzetesebb vonása a szkíta lovas-nomád műveltségnek, ezt Herodotos leírása is annak lényeges részéül tünteti fel. Ez a szokás az Altáj-hegység nyugati oldaláig is el volt terjedve, de ezen a hegységen túl, a keleti steppéken, úgy látszik, teljesen hiányzott. Ha ez így áll, akkor ebből arra következtethetnénk, hogy a két, fővonásaiban egyező műveltség nincsen közvetlen összefüggésben egymással. A közvetlen összefüggést úgy lehetne elképzelnünk, hogy a feltevésünk szerint három-négy századdal régibb, nyugati, szkíta lovas-nomádság egy része vitte volna azt magával a mongol steppék vidékére. Ha szkíta, vagy mondjuk inkább szkíta műveltségű nép lett volna a keleti steppék lovas-nomádságának megalapítója, akkor az a lovastemetkezés szokását is magával hozta és elterjesztette volna. De ha ezt az új műveltségi formát a nyugati steppék lovas-nomádjai terjesztették volna el keleten, akkor azok nemesebb vérű lovaikat is magukkal hozták volna. Pedig, Yetts adatai alapján azt kell hinnünk, hogy a hunok még később is, mikor a kínaiaknak már voltak magasvérű nyugati lovaik, csak Przevalsky-típusú lovakon harcoltak.[1] Így talán azt kellene feltennünk, hogy az a népelem, amely a hunoknak, a keleti steppék első lovas-nomádjainak magvát alkotta, a hátasló idomításának és használatának inkább csak ismeretét hozta magával Mongóliába. Ezzel az ismerettel képes lehetett már arra, hogy az ott talált vadlovakat domesztikálja.

Mintha még egy nyelvi adat is támogatná ezt a feltevést. Kétes, hogy lehet-e még altáji nyelvcsaládról beszélnünk; de bizonyos, hogy legalább is a török és a mongol nyelvek igen közel állanak egymáshoz, akár ősrokonságon, akár pedig «intenzív érintkezésen» alapuljon ez a közelség.[2] Ezért tartjuk számbavehetőnek azt, hogy a török nyelvek lovat jelentő *at* szavával szemben a mongol és a mandzsu-tunguz nyelvek a más eredetű *morin* szót (illetőleg ennek alakválto-

[1] Yetts i. m. 241—242.

[2] V. ö. Németh Gy.: *A törökség őskora*. Berzeviczy-Emlékkönyv. Budapest, 1934. 158—174.

zatait) használják a ló megjelölésére.[1] Valószínűnek látszanék, hogy ez a szó, amely a kínaiban is megvan, az őslakók nyelvén a mongóliai vadlovat jelölte.

Feltevésünket Észak-Kína régiségeinek egy csoportja is támogatná. Ezek Észak-, Északkelet-Kínában, főként az egykori Tsao és Jen királyságoknak a hsiung-nukkal határos területein kerülnek elő. Ezeknek a régiségeknek egy része feltűnően közel áll a Volga és Urál-hegység közt, az alsó Kámánál, az Ufa és a Bjelája folyók vidékén virágzott, ú. n. ananjinói műveltség jellegzetes emlékeihez.[2] Az ananjinói kultúra jellemző műveltségi formája volt az igazi erdőtalaj és a feketeföldű steppe közt szakadozottan elterülő ligetes-steppéknek. Az ananjinóiak, kiknek számos temetőjét ismerjük, a leletek után ítélve földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, lovakat is tartottak. Elhelyezkedésükből arra következtethetünk, hogy főfoglalkozásuk a prémkereskedés lehetett, ez hozhatta őket szoros összeköttetésbe a tőlük délre lakó szkítákkal.[3] A szkíta hatásból arra következtethetünk, hogy lovaikat lovaglásra használták. Az ananjinói műveltség területén zablák és a lószerszámhoz tartozó más tárgyak aránylag ritkán fordulnak elő.[4] Így ezek előfordulása nem igazolná azt a feltevést, hogy ők már lovas-nomádok lettek volna.

Itt most az a kérdés fog felvetődni, hogy ennek az Európa keleti határán élt műveltségnek elemei hogyan juthattak el egész Ázsián keresztül, Kína északkeleti határáig. — Ennek lehetőségét így képzeljük el: Az ananjinói műveltség nem állt meg az Urál-hegységnél, régészeti nyomai azon túl is

[1] Ligeti L.: *Mongolos jövevényszavaink kérdése.* Nyelvt. Közl. XLIX. 256.

[2] T. J. Arne: *Die Funde von Luan P'ing und Hsuan Hua.* The Museum of Far Eastern Antiquities Stockholm. Bulletin No. 5. 1933. 155. köv. ll.

[3] A. M. Tallgren: *L'époque dite d'Ananino.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. XXXI. Helsinki. 1919: u. a. Ebert *R. d. V. Anan'ino c.*: a szkíta behatásra v. ö. u. a. *Miniaturbogenfutteral aus Ostrussland.* Mémoires de la Société Finno-ougrienne. Helsinki, 1928. 220. köv. ll.

[4] Tallgren: *Ananino.* 110., 160—161.

kimutathatók. Tallgren mutatott rá arra, az ananjinói kultúráról írt monográfiájában, hogy ez túl az Urálon Omszk vidékéig, sőt egészen Tomszkig éreztette hatását. Tomszk szintén ligetes-steppe területen fekszik, míg a közbeneső állomások az erdőöv és a steppe határterületén. A tomszki temető jellegzetes vonásai, Tallgren szerint, csakis az ananjinói összeköttetések alapján magyarázhatók, de itt már nemcsak ananjinói, hanem minuszinszki és turkesztáni behatásokat is lehetett kimutatni. [1] Viszont a szóbanforgó északkínai régiségek egy része szintén a minuszinszki leletekkel mutat közös vonásokat. Így el lehetne képzelnünk, hogy az ananjinói műveltség hordozóinak egy része Tomszk vidékéig vándorolt és onnan, akár a Telecki-tó vidékén, akár a minuszinszki steppéken át jutott el a mongol steppék nyugati, Kobdo-vidéki részébe. Elképzelhető volna még az is, hogy ez a vándorlás Tomszkból Krasznojarszkon, aztán a kanszki ligetes-steppén át és onnan, nagyjából a transzszibériai vasút mai vonalának irányában, a Baikál déli részére vezetett. Ez esetben a mai Mongolország északi szélén elterülő ligetes-steppékre jutottak volna; olyan vidékre, amely már aránylag közelebb esnék a hsiung-nuk megjelenésének első színteréhez.[2]

Ha ez a vándorlás, a mondott irányok valamelyikén at, csakugyan megtörtént, a további fejleményeknek önként kellett adódniok. Ha egy nép, amely a lovaglást ismeri, olyan területre ér, amelyen a ló egy fajtája vadon él, akkor bizonyosan megkísérli, hogy azt a lovat megszelidítse és idomítsa. Ha ez sikerült és lovas csapatokat tudott alakítani, akkor nagy fölénybe jutott a mongol steppék őslakóival szemben, akik ekkor még nem ismerték a lóidomítást és egy megkésett neolitikus jellegű kultúrában éltek. Az ananjinói kultúra

[1] U. o. 79—81.; G. v. Merhart: *Bronzezeit am Jenissei.* Wien, 1926. 17.

[2] V. ö. W. Radloff: *Aus Sibirien.* II. Leipzig, 1893. 275—281; P. S. Pallas: *Reise durch versch. Provinzen des Russischen Reichs.* III. Teil. St. Petersburg, 1776. 94—96; W. Barthold: *Die geogr. und hist. Erforschung des Orients mit besonderer Berücksichtigung der*

területén a lovas-nomád néppé való alakulás alig mehetett volna végbe, mert ott a steppéket már egy nagy lovas-nomád nép tartotta megszállva.

*

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban még egy problémát kell érintenünk. Milyen etnikumhoz tartozhattak, vagy legalább is milyen nyelvet beszélhettek azok az emberek, akik az ananjinói műveltség elemeit a Volga-Káma vidékéről Kína északi határáig terjesztették? — Kissé messzebbre kell kitérnünk, hogy ezt a kérdést megvilágíthassuk. Németh Gyula a törökség őskoráról írt alapvető tanulmányában azt mondja, hogy az ősi nyelvi egyezések «a törökséget kétségtelenül az uráli nyelvekhez kapcsolják». Az uráli népek őshazája az Urál-hegység európai oldalán volt. Így ha azt keressük, «hogy hol lehetett a helye az ősi uráli-török kapcsolatnak, ezt a területet, illetőleg e terület környékét kell elsősorban figyelembe vennünk».[1] Igaz, hogy Németh Gyula ezután egyrészt az indogermán és az uráli, másrészt az uráli és a török nyelvek közt fennálló kapcsolatokból arra következtet, hogy a törökségnek az Uráltól keletre kellett laknia: de az indogermánok, az uráliak és az őstörökök elhelyezkedésének sorrendjét az Uráltól nyugatra is elképzelhetnők. Az ananjinói műveltség korát Tallgren Kr. e. 600—300-ra teszi. Az utóbbi időpont körül áll be egy elszegényedési periódus, amely körülbelül Krisztus születéséig tart. Ekkor új virágzás kora indul meg, az ú. n. pianobori kultúra. Az ananjinói műveltség kora összeesik a szkíták déloroszországi uralmával. Az elszegényedés a szkita uralom megszüntével esik össze és a régi kereskedelmi összeköttetések megszakadásával magyarázható. A pianobori korszak felvirágzása a szarmata uralom korában kialakult új kereskedelmi összeköttetések eredménye volt. Tallgren sem hiszi, hogy ananjino

---

russ. Arbeiten. (Quellen u. Forschungen zur Erd- u. Kulturkunde. III.) Leipzig, 1913. 116—126., orosz követek utazásai.

[1] Németh Gy.: Berzeviczy-Emlékk. 161.

és pianobor között a terület etnikumában változás állott volna be.[1]

A pianobori műveltség a Kr. u. I. évezred első felében, a VII. századig élt [2] azon a vidéken, amelyen utóbb a volgai-bolgárokat találjuk. Őket ezen a néven először Ibn Rusta említi, kinek földrajzi munkája Kr. u. 900 körül keletkezett.[3] Arra, hogy a volgai-bolgárok mikor telepedtek meg a középső Volga és alsó Káma vidékén, tudtommal semmiféle számbavehető adatunk nincsen. Tallgren szerint ez Kr. u. 600 táján történt volna, de úgy látszik, hogy Tallgren hozzávetőleges évszáma csak találgatáson alapul.[4]

A hatodik századi Jordanes még nem szól volgai-bolgárokról, de viszont említ egy akatzir nevű népet, melynek lakóhelyeit a Keleti-tenger partján élő aistok és a pontus felett élő bolgárok közé helyezi.[5] Ez a földrajzi meghatározás ugyancsak tág, de területüket valamivel közelebbről is megvonhatjuk. Az akatzirokat már Priskos Rhetor is említi. Szerinte Theodosios bizánci császár követséget küldött hozzájuk, hogy Attila ellen megnyerje őket. A bizánci követek megbántották az akatzirok első fejedelmét, mire ez Attilához fordult segítségért. Attila nagy sereget küldött az akatzirok ellen és idősbik fiát akarta azok fejedelmévé tenni. Priskos leírásából még azt tudjuk meg, hogy ennek a népnek törzsek és nemzetségek szerint sok fejedelme volt.[6] Az ellenük küldött nagy seregből és különösen abból, hogy Attila nagyobbik fiát akarta fejedelmükké tenni, arra következtet-

[1] Tallgren: *L'ép. dite d'Ananino.* 182—184; u. a. Ebert *R. d. V.* Finno-Ugrier c. 11. §; u. a. *Zur osteuropäischen Archäologie.* Finnisch-Ugrische Forschungen. XX. 31.

[2] Tallgren: *Ananino.* 184. «la civilisation dite de Pianobor, qui peut se poursuivre jusque vers 600 apr. J. C.»

[3] Németh Gy.: *A honf. magyarság kialakulása.* 88.

[4] Tallgren, Ebert *R. d. V.* Finno-Ugrier c. 7. §. «Die Bolgaren waren ein türk. Volk, das um 600 dieses Gebiet erobert und sich hier niedergelassen hatte»; u. a. *Collection Zaoussailov* II. Helsingfors 1918. «Les Bolgaryens . . . s'y établirent et fondèrent un royaume, probablement au VII: e S. ou vers 800 ap. J. C.»

[5] Jordanes: *Getica.* cap. 5, 36, 37. §§.

[6] C. de Boor: *Excerpta de legationibus,* pars II. Berlin 1903. 130.

hetünk, hogy abban az időben tekintélyes nép számba mehettek. Ha Attila ilyen fontosnak tartotta, hogy az akatzirok a hun birodalom érdekszférájában maradjanak, akkor azt kell feltennünk, hogy ez a nép az euráziai steppén, vagy annak határterületén tanyázott.

Nevük arról tanuskodik, hogy nem voltak valódi steppelakók. Az akatzir név török *agacs eri*-ből magyarázható, ami erdei népet jelent. Ez az elnevezés igen jól találna olyan népre, amely a ligetes-steppén volt megtelepedve. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen ritkásabban befásult vidék is erdőszámba ment az igazi steppei nomád szemében. Priskos még a 465. körüli események leírásánál is említi az akatzirokat. A szabíroktól megriasztott bolgár-török népek közé tartozó szaragurok az akatzirokat támadták és hódították meg. «Így jutottak a rómaiakhoz, kérve, hogy vennék fel őket szövetségeseik közé».[1] Rómaiak alatt itt a bizánciakat, azok krimi városait kell értenünk. Így az akatziroknak nem a Keleti-tenger és a pontusvidék közt, ahogy Jordanes után gondolhatnók, hanem a pontusi steppék közelében kellett lakniok. Nem tartjuk kizártnak, hogy ez az «erdei nép» azonos az ötödik században virágzó pianobori kultúra hordozóival. Németh Gyula az akatzir nevet egy esetleg nem is török nép hun megjelölésének tartja.[2] Korábban magam is hajlottam erre a magyarázatra, de ezt ma már nem gondolom fenntarthatónak. Ezt a nevet később is használták török népek megjelölésére, sőt Rasideddinnél ez mint az egyik török őstörzs neve is szerepel.[3]

Németh Gyula igen jelentős adatot hozott fel a bolgár-törökség nyugatszibériai őshazájának bizonyítékául. Ez az Urál folyó régi török Jaik nevének Ptolemaiosnál megőrzött II. századi Daix, Menandrosnál fennmaradt VI. századi Daich alakja. Ez Németh Gy. szerint régi bolgár alakja a

[1] De Boor, Exc. 586.

[2] Németh Gy.: *A honf. magyarság kialakulása.* 138.

[3] U. o. 138—139; v. ö. Com. Géza Kuun: *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis hist. antiqu.* 2. kiad. Kolozsvár, 1898. 133—134. jegyz.

Jaik névnek.[1] Ha ennek a folyónak, mely nem túl messzire folyik az ananjinó-pianobori kultúrák otthonától, a Kr. u. II. században, a pianobori műveltség teljes kifejlődése korában és a VI. században, mikor annak nyomai még mindig kimutathatók, bolgár-török neve volt, akkor nem tekinthetjük kizártnak azt sem, hogy a pianobori műveltség hordozói bolgár-törökök voltak. Kérdéses, hogy az ananjinói korban lehet-e már török és bolgár-török közt különbséget tennünk.

[1] Németh Gy. i. m. 112—113.

BUDAPEST 1936

*

VOLF GYÖRGY

A HONFOGLALÓ MAGYAROK MŰVELTSÉGE.

I.

Milyen lehetett a lelki tartalma, értelmi ereje és erkölcsi tudata annak a hős fajnak, mely győzelmes fegyverével megszerezve ez országot, maradandó hazát teremtett késő ivadékainak is? E kérdésre most ezer év mulva nem könnyű a válasz. Magok honfoglalóink nem hagytak reánk írott emléket, mely műveltségök fokáról és irányáról kellő fölvilágosítást adna. Csak néhány velök érintkező népnél találunk egy-két egykorú vagy közel egykorú följegyzést. És e kevés is mily ellenmondó! A magyarnak, első föltüntétől egész történeti pályafutásán át a mai napig, mindenha az volt a sorsa, hogy szomszédjai, fejlettségök és elfogulatlanságuk különböző mértéke szerint, a legeltérőbben ítéltek róla. Míg a byzantiumiak és keletiek tudósításaiból honfoglalóinknak az akkori időkhöz és népekhez képest elég jelentékeny műveltségére következtethetünk, addig a nyugatiak krónikáiból általában csak a legnagyobb vadság képét kapjuk rólok. Így a különböző források homlokegyenest ellenkeznek. Mi itt tehát az igazság?

Kegyeletünk csak a kedvezőbbet hiheti. De hogy e hite helyes-e, azt a források természete dönti el. Azért vegyük szemügyre a forrásokat. A byzantiumi és keleti írók személyes tapasztalatukból vagy hiteles tanuk tudósításaiból merítenek és elfogulatlanul, ellenséges indulat nélkül szólnak eleinkről. *Bölcs Leó*, ki 886-tól 912-ig volt a keletrómai birodalom császára, kijelenti *A hadi taktikáról* írott munkájában[1], hogy «ismételve volt alkalma kellő megfigyeléseket tenni, midőn a magyarokat» Etelközben laktukkor «szövetségesekül használta a bolgárok ellen». *Bíborban született Constantinus* császár is, ki 912-től 959-ig uralkodott, élénk összeköttetésben volt akkor már Pannoniában és Nagymoraviában lakó őseinkkel és nem egy előkelő magyart

[1] XVIII. fej. 41. p. *(A magyar honfoglalás kútfői.* I. Byzanczi kútfők. Bölcs Leó hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. *Vári Rezső.* Sajtó alatt.)

fogadott udvaránál, így Árpád egyik unokáját,[1] k it vendégbarátjának (φίλος) nevez, valamint Bulcsut és Gyulát, kiket hasonlóképen kiváló kitüntetésekben részesített és a keresztség fölvételére bírt.[2] *Dsaihâní* perzsa író, ki a 892-től 907-ig uralkodó I. Iszmáil és a 914-től 943-ig uralkodó II. Naszr szamanida emîrek vezîrje volt, utazók hiteles tudósításai alapján ismertette őseink etelközi tartózkodását. Műve elveszett, de szerencsére bővebben merítettek belőle a perzsa származású arabs *Ibn Roszteh* (még 913 vagy 914 előtt) és a perzsa *Gurdêzî* (1051-ben vagy 1052-ben), míg az arabs *Al-Bekrî* (meghalt 1094-ben) rövidebb kivonatát adta.[3] Mindezek eleinket vitéz, szabad, nem pedig vad, zabolátlan népnek ismerik. Kiválóan fontos itt a byzantiumiak tanusága, a kik annyira büszkék voltak műveltségökre, hogy még a nyugatrómaiakat is barbároknak tekintették.

A nyugatiak krónikáiban alig akadunk eredeti tudósításra. A kolostorok falai közé zárkozott szerzetes compilatorok soha színről-színre magyart nem láttak. Azért puszta hallomásból, rémüldöző mendemondákból merítették híreiket és nagy tudákosan a magyarokra alkalmazták, a mi rettentőt más népekről találtak följegyezve. Nincs az a képtelen mese, melyet el ne hinnének és irtózva ne közölnének. Természetes is; a magyart ők csak ellenségnek ismerték és így készségesen föltettek róla minden borzasztóságot látatlanban is. Nem találnak elég gyalázó jelzőket, hogy vak gyűlöletöket megfelelő módon kifejezzék. A ki összeszedi nyilatkozataikat, a legundorítóbb képet festheti a magyarokról. Ezt nemzetünknek némely jóakarói meg is tették. Csak nem régen hirdette még egy nevesebb német történetbúvár, hogy a honfoglaló magyarok «a műveltségnek igen alacsony fokán állottak, mivel a húst csaknem nyersen falták és vadállatok módjára vért ittak».[4] Ki ne szörnyűködnék el ezen és mégis ki merne benne kételkedni, mikor jegyzetben ott látja pontosan elősorolva a forrásokat, melyekből a komoly képű tudós az ő nagy történeti igazságát merítette!

Akad azonban a nyugatiak közt is kivétel, a ki ugyan magyart bizonyára szintén nem látott, de legalább hitelt érdemlő szem- és fültanutól származó, egykorú följegyzésekből vagy száj-

[1] *De administrando imperio*, cap. 40. (Corpus scriptorum historiae Byzantinae. Constantinus Porphyrogenitus. Vol. III. Bonnae 1840, pag. 175.)

[2] *Georgii Cedreni Compendium historiarum*, pars II. (Parisiis 1647. Tom. II. pag. 636.)

[3] Gr. *Kuun Géza: Gurdêzî szövege a magyarokról* (kivonat az *Akadémiai Értesítő* 1894. évi folyamában, V. köt. 223—224. l.)

[4] *Ernst Dümmler: Geschichte des Ostfränkischen Reiches*, 2-ik kiad. III. köt. (Leipzig 1888) 447. l.

hagyományból vett tudósítást őrzött meg. Ez IV. *Ekkehard* szentgalleni szerzetes, kinek életét 980 és 1060 közé teszik. A mennyivel jobban értesült *Ekkehard* valamennyi nyugati krónikaszerkesztőnél, élénk elbeszélésében [1] önkénytelenül is annyival jobb színben tünteti föl azokat a magyarokat, a kik 926. május 2-án a szentgalleni monostorban tanyáztak. Mint ellenség, zsákmányolni jártak ott és így nem volna csoda, ha erkölcseiknek csak nyerseségét látnók; mind a mellett jó szivűeknek és vidám kedvűeknek tapasztaljuk. A monostorban maradt félkegyelmű Heribald szerzetes egészen megszerette őket és midőn elvonulásuk után egyszer csak híre futott, hogy visszatértek, kérve-kérte társait, hogy ereszszék ki őt az ő kedves magyarjaihoz. Ez együgyű ember szeretetében több okosság és igazság rejlik, mint az összes nyugati krónikatákolók tudákosságában és gyülöletében.

A mi tehát a kérdésünkre adandó választ nehezíti, az nem a történeti adatok ellenmondó volta. Ezzel szemben meg tudjuk állapítani a valót, ha azoknak a forrásoknak adunk hitelt, melyek az igazságot tudhatják is, meg akarják is. A nehézséget inkább az adatok elégtelensége okozza. A műveltség rendkívül sok szálból szövődik és így csak némileg is megfelelő képéhez igen sok vonásra van szükségünk. De honnan vegyük ezeket ennyi idő mulva? Egy mindennél biztosabb, mindennél becsesebb forrásunk van, őseinknek legnemesebb hagyománya, a minket, késő ivadékokat ős eleinkkel, az egész multtal összefűző kapocs: a reánk szállott nemzeti nyelv, melyben magok eleink szólnak hozzánk, melyben magok eleink felelnek kérdésünkre. Mert nyelvünkben ma is eltörölhetetlen nyomait találjuk mind annak, a mit eleink gondoltak és éreztek, tapasztaltak és szenvedtek, óhajtottak és elértek, kitűztek és kivívtak. A nyelv elválhatatlanul kiséri a népeket fejlődésöknek egész útján és művelődésöknek minden lépése, minden foka, minden állapota tükröződik benne. A népnek egész lelke, értelmi és erkölcsi műveltsége legegyetemesebben, legteljesebben és leghívebben nyelvében nyilvánul. A hol tehát minden más hagyomány cserben hágy, a hol a történelem fonala megszakad, ott még nyelvünktől remélhetünk fölvilágosítást.

II.

Ma már különben mind gyakrabban hangoztatják, hogy a történelmi kutatás rászorul a nyelvtudomány támogatására, hogy különösen minél régibb korral foglalkozik, annál kevésbbé lehet el e becses segítség nélkül. Ennek azonban természetes föltétele

[1] *Casus S. Galli*, cap. 3. (*Pertz: Monumenta Germaniae historica.* Scriptorum tom. II. pag. 104—110.)

van, a melyről a nyelvbuvárok, sőt szorultságukban még a történetnyomozók is, nem egyszer megfeledkeznek. A nyelvtudomány szolgáltatta adatoknak ugyanis ép úgy meg kell állaniok a történelmi tanulmányok birálatát, mint az oklevelekből vagy kútfőkből merített adatoknak. E nélkül könnyen a képzelet országába tévedünk, a hol a tudás megszünik és a mese kezdődik. Itt vannak fölvilágositó példákul a *vár* és *város* főnevek. A nyelvtudomány ki tudja mutatni, hogy e két szót a honfoglaló magyarok már magokkal hozták. Tehát voltak váraik és városaik. Mily becses és fontos müveltségtörténeti adatok! Bizonyára azok; de azért ne gondoljuk, hogy honfoglalóinknak már ép olyan váraik és városaik voltak mint nekünk vagy legalább az akkori nyugati népeknek. *Bölcs Leó* császárnak csak rövid idővel a honfoglalás előtt irott taktikájából[1] kitünik, hogy az etelközi magyarok még nem értettek a várostromhoz. Ha pedig várat nem tudtak ostromolni, akkor bizonyára építeni sem tudtak. És a nyelv alapján honfoglalóinknak mégis várakat vagyunk kénytelenek tulajdonitani. Csakhogy a *vár* szó igy magában puszta név, mely a tárgynak egykori képét nem árulja el. Annyit azonban mégis mutat, hogy annak, a mit a honfoglaló magyarok, mielőtt a nyugatiak váraival megismerkedtek, várnak neveztek, ezekhez valamiben hasonlítania kellett, mert különben nem alkalmazták volna a magok várainak nevét utóbb a nyugatiak váraira is. Hogy miben állott a hasonlóság és miben a különbség, azt ez esetben a müveltségtörténeti adatok egybevetésén kivül ismét nyelvünk deriti ki. A magyarhoz hasonló népeknél, a kazároknál, bolgároknál, avaroknál, mindenütt árokkal, földsánczczal, sövénynyel, gyepüvel kerített várakat találunk. Nyelvünk pedig a honfoglalás után, mint máig fenmaradt sok helynevünk tanusítja, különbséget tett tökéletlenebb és tökéletesebb, azaz régibb és újabb fajta vár között, amazt *földvár*, emezt *kővár* névvel jelölve. A hasonlóság tehát abban állott, hogy a honfoglalók várai szintén bekerített helyek voltak és ép úgy oltalmul szolgáltak mint a nyugatiak várai, melyek abban az időben még szintén csak menedékek voltak, mivel strategiai fontosságra csak később emelkedtek. A különbséget egyedül a kerítés módja tette. A honfoglalók földhányással, sövénynyel, gyepüvel, a nyugatiak pedig kőfallal kerítették váraikat. Igen természetes, hogy e szerint a honfoglaláskori *város* sem volt egészen olyan, a milyen városok már akkor a nyugatiaknál virágoztak. A müveltségtörténeti nyomok szerint honfoglalóink városai csak közös kerítéssel védett tanyacsoportok lehettek.

E két példa sok száz helyett is mutatja, hogy a nyelv-

[1] XVIII. fej. 59. és 67. p.

tudomány, helyes eljárást alkalmazva, mily becses fölvilágosításokkal szolgálhat a történelemnek. Hozzájárul még, hogy igen bőven is telik tőle, mert a nyelvben oly gazdag bányát bír, mely csaknem kiaknázhatatlan. Azért mind jobban gyérülnek azok a történetbuvárok, a kik a nyelvtudomány segítségében illetéktelen beavatkozást látnak. Lehet-e ilyenről szó, mikor a nyelvtudomány, egyik fő kötelességét teljesítve, azt kutatja, hogy minden szónak, minden nyelvbeli adatnak koronként milyen értelem, milyen fogalom felelt meg, és mikor ennek megállapítása czéljából nem mellőzi szüksége szerint sem a történelmi tanulmányokat, sem a többi útbaigazító tudományt? Kétségkívül hibás, ha e részben mulasztást követ el; de akkor is nem egyedül és nem főkép a történelem vagy más tudomány ellen vét, hanem még inkább maga magát károsítja. A mely állításaiért nem nyerhet igazolást a történelem ítélőszékétől, azokért még kevésbbé állhat meg saját birája előtt. Mert egyszer-másszor eszközeinek elégtelensége vagy tökéletlensége szerint eredményei is hézagosak vagy bizonytalanok lehetnek; de eljárásának soha sem valójában, sem alkalmazásában nem szabad hibásnak lennie.

III.

Mily sajátságos ellentét! Mi a honfoglaló magyarok műveltségére jó okkal ép abból akarjuk meríteni a bizonyító adatokat, a mi egész ártatlanul nyilván fő forrása volt műveletlenségök hírének. Mert az kétségtelen, hogy a magyar nyelv, valamint ma, úgy a honfoglalás korában is, nagyon különösnek hangzott a nyugati népeknek. Teljesen elütő szerkezete, egészen ismeretlen szókincse tökéletesen idegenné, mindenkép érthetetlenné tette előttök. Honnan tudhatták volna tehát, hogy az a hirtelen megjelent nép, mely azt a különös nyelvet beszélte és még azonfölül ellenségül száguldott végig országaikon, hogyan gondolkozik, hogyan érez vagy hogy egyáltalában gondolkozik-e, érez-e emberek módjára? Így hamar megvolt róla az ítélet: az a nép, melylyel senki sem tud beszélni, melynek életmódja, szokásai ép oly idegenek mint érthetetlen nyelve, csak a legműveletlenebb gyülevész lehet. És édes szép nyelvünk, mely remeke a világosságnak, szabályosságnak, észszerűségnek, elevenségnek és hajlékonyságnak, csak azért, mert másoknak érthetetlen, nem ma is fő oka-e, hogy Európa nagy kegyesen legfeljebb félművelteknek tart bennünket?

Pedig a magyar nyelv sem a honfoglalás korában nem adott, sem ma nem ad okot arra, hogy a nyugati népeknek különösnek vagy épen nagyon különösnek hangozzék, hacsak ritka zengzetessége miatt nem. Mert kevés nyelv van, mely hangza-

tosságban csak meg is közelítse, és még kevesebb, mely fölülmulja. Az egyes hangok, hangkapcsolatok, szótagok és egész szók tiszta ejtésében meg épen páratlan. És hangzatossága a mult felé csak fokozódik. Visszamenve azt találjuk, hogy a honfoglalás korában a mássalhangzók számához képest a magánhangzók még gyakoriabbak voltak mint ma. A mássalhangzók változatossága, a lágyak és kemények, gyöngék és erősek fokozata pedig akkor is megvolt és nehezebben ejthető mássalhangzók a honfoglalók nyelvét ép oly kevéssé terhelték mint késő utódaikét. Különösen az olyan nyelvficzamító mássalhangzó-torlódások, a milyenek a szláv nyelvek hangzását éktelenítik és a milyenek a német *strampfst, sprengst, sprichst, schreibst, Strang, Schmerz, Pflicht, Pfropf, Angstschweiss, Holzpflock, Kopfkrampf, Sumpfpflanze* alakok kiejtését is fölötte rúttá teszik, nálunk mindenkor lehetetlenek voltak. Ezekhez képest nem mennyei zengzet-e a mi *emberteleníségedben* és *halhatatlanságának* kivételes alakjaink hosszadalmas egyhangúsága? Így nyelvünk már külső megjelenésében is valósággal szép volt. És mit szóljak még belső alakjáról, kristálytiszta szerkezetéről, példás rendszeréről, duzzadó termékenységéről és számos más tökéletességéről? Mind ezt teljes érdeme, egész szépsége szerint úgyis csak mink tudjuk méltatni; nem mert az édes magunkéban természet szerint csak gyönyörködhetünk, hanem mert sajátságos helyzetünkben igen sok más nyelvet is kell ismernünk és így az összevetés helyes mértéket szolgáltat kezünkbe. E tökéletességeit pedig nyelvünk nem itt szerezte, nem azóta fejlesztette vagy kölcsönözte, hanem már honfoglaló őseink ajkán bírta. Mai hazánkban csak külsőképen, szókincsében és szólásmódjaiban gyarapodott; minden fontos belső tulajdonsága meg volt alapítva már a honfoglalás idején is. Nyelvünk alaki szépsége és fejlettsége tehát a nyugati népeknek, ha szörnyű rettegés és borzasztó gyűlölet nem tompítja hallásukat és elméjöket, már honfoglalóink beszédében föltünhetett volna. Akkor bizonyára egy kicsit máskép is ítéltek volna rólok.

Igaz ugyan, hogy a nyelv alaki szépsége és fejlettsége tapasztalat szerint nem mindig kétségtelen jele valamely nép nagyobb fokú műveltségének. De vajjon megfordítva nem még kevésbbé kétségtelen bizonyítéka-e a kisebb fokú műveltségnek vagy épen műveletlenségnek? Rendszerint az alakilag szebb és fejlettebb nyelv bizonyára műveltségi tekintetben is inkább kedvező mint nem kedvező ítéletre szolgáltat természetes alapot. De mi nem vagyunk csak erre utalva. Szerencsére azt, a mit nyelvünk alaki állapotából legalább is szabad következtetnünk, anyagi állapota fényesen igazolja. Szókincsünkben annyi ékesen szóló igaz tanuságot találunk, hogy a honfoglaló magyarok szörnyű műveletlenségéről terjesztett hír, melyet külföldi jóakaróink a legtisztátala-

nabb és leghitványabb források alapján mindenkor kárörvendve emlegettek és belföldi jámboraink a nyomtatott betű iránt érzett félénk tiszteletökben ellenőrző kutatás nélkül mindig nagy röstelkedve hittek, a legesetlenebb és legoktalanabb koholmánynak bizonyul. Ha mind azt kirekesztjük, a miről vagy egészen világos vagy némileg valószinű vagy pusztán csak lehetséges is, hogy akár kölcsönvétel, akár fejlődés útján itt nyugaton járult szókincsünkhöz, akkor tisztán olyan marad hátra, a mit a honfoglalók kétségtelenül magokkal hoztak. Azért válaszszuk ki először is mindazokat az idegen eredetű szavakat, melyekről csak sejtjük is, hogy az új hazában kerültek nyelvünkbe. Nem kell mondanom, hogy ez osztályba esnek összes latin, olasz, német, szláv, újabbkori török és a honfoglalás óta általában bárhonnan szerzett jövevényszavaink. Azután hárítsuk félre valamennyi olyan eredeti szavunkat is, melyeken nincs meg az ősrégiségnek kétségtelen bélyege. Ilyenek természetesen az összes új szók és a régiebbek közül az összes könnyen alkotható képzések és összetételek, hacsak határozott adatunk nincs valamelyikökre, mivel ezekről semmi biztosítékunk, hogy már a honfoglalás előtt voltak és nem azóta alakultak. Így kellően megrostálva az anyagot nem hagyunk meg egyebet, mint eredeti szókincsünkből pusztán törzsökszavainkat, hozzájok foglalva ősrégi bélyegű képzőinket és összetételeinket is, idegen szerzeményünkből pedig e hazai határáig vándorútunkon fölszedett jövevényszavainkat. Ily módon ha a kiválasztást teljes biztosság kedvéért a legszigorúbban végezzük, habozás nélkül elejtve mindent, a mi csak a legcsekélyebb mértékben is kétes, megkapjuk azt a szókincset és ebben azt a fogalomkészletet, melyet őseinknek már a honfoglalás előtt kellett birniok.

Lehet azonban, a ki ezt kevesli, és lehet viszont, a ki sokalja. Egyik oldalról azt mondhatja valaki, hogy legalább szláv jövevényszavaink közt lappanghat olyan is, melyet nem itt, hanem már Lebediában vagy Etelközben szereztünk. Ez csakugyan nem volna lehetetlen. De ki tud ez idő szerint csak egyetlen egy ilyen szláv jövevényszót is biztosan megállapitani? Azt is mondhatja valaki, hogy honfoglalóink sok olyan szót hozhattak magokkal, melynek itt többé nem vehették hasznát vagy melyet itt idegen szóval helyettesítettek és így mind a kétféle eredeti szót veszni bocsátották. Ebben semmi kétség. De vajjon melyek azok a kiveszett szók? Mi biztosan csak arra épithetünk, a mit határozottan ismerünk. Más oldalról meg valakinek az az ellenvetése lehet, hogy nyelvtudományunknak még nem sikerült minden szavunk eredetét kimutatni és így véletlenül eredetinek nézhetünk olyan szót is, a mely talán jövevény, és megfordítva jövevénynek, a mely talán eredeti. Itt azonban kettő biztosít a

tévedés ellen. Először az, hogy fölvett tárgyunk czéljára nem ősidei, hanem csak honfoglaláskori szavainkat keressük. Akárhány szavunkról kitünhetik még jövőre, hogy iráni vagy török vagy akármilyen eredetű; ha honfoglalás előtti, akkor fogalma már honfoglalóink műveltségéhez tartozott. Másodszor biztosít az, hogy a honfoglalás után beszivárgott jövevényszavaink nem simultak oly erősen eredeti szavainkhoz mint a régiebbek és így idegen származásuk sokkal könnyebben fölismerhető, minden esetre pedig legalább is gyanítható. Az meg természetes, hogy minden legkevésbbé is gyanús szót elejtsünk. De azt az ellenvetést is lehetne tenni, hogy már ez országban elsajátított idegen dolognak némelykor magyar nevet adhattunk. Ez ugyan csak a legritkább esetek közé tartozhatik, mert a régi görögökön kívül nem ismerünk népet, mely az idegen dologgal rendszerint ne vette volna át az idegen nevet is; de azért kétségkívül számbaveendő. Eredményünkön azonban ez sem változtat. Mert az idegen dolognak magyar elnevezése hogyan történhetett? Új törzsökszót egész a nyelvújítás koráig nem alkottunk, sőt tulajdonképen a nyelvújítók sem teremtettek egészen újat, hanem csak meglevő szókat csonkítottak látszatos törzsökszókká. Tehát vagy úgy járhattunk el, hogy az idegen dologra régi magyar törzsökszót alkalmaztunk, vagy azt tehettük, hogy a nyelvünkben megszabott módon képzett vagy összetett új szóval jelöltük az idegen dolgot. Se így, se úgy nem esik baj. Az utóbbiakat az összes könnyen alkotható képzések és összetételek közt már eleve kirekesztettük; az előbbiekről pedig a *vár* és *város* nevekről szólva azt mondottuk, hogy a nyelvésznek kötelessége minden lehető eszközzel megállapítani, mikor mit jelentettek.

Így alapunk legalább abban az egy, azt hiszem, legfontosabb tekintetben teljesen biztos, hogy honfoglalóinknak nem tulajdonít semmi olyat, a mi őket igazság szerint meg ne illetné. Azért igaz meggyőződéssel mondhatjuk, hogy ez alapra építve, kegyeletünkben őseink műveltségét épenséggel nem nagyítjuk, hanem minden bizonytalant, minden még oly jó okkal föltehetőt mellőzve, a valónál inkább valamivel vagy talán jóval is kisebbnek láttatjuk. Nyelvünk története számos adatot szolgáltat arra, hogy a honfoglalás óta, már állandó itt laktunkban igen sok eredeti szavunkat vagy a dologgal együtt elhagytuk vagy idegen kifejezéssel cseréltük föl. Régi okleveleinkből és más forrásainkból az ilyen szavainknak, melyek honfoglalóink nyelvében még megvoltak, tekintélyes gyűjteménye kerül ki. Annál inkább föl szabad tennünk, hogy magok őseink is, mikor keletről ide költözve, új viszonyok közé jutottak, új életet kezdtek, új hazát alapítottak, sokat elveszthettek magokkal hozott szókincsökből, nem egy eredeti szavakat idegennel pótolva. Hány becses művelt-

ségi nyom tünhetett el így örökre vagy rejtőzhetik kiáshatatlanul idegen szóban! Mert nagyon téved, a ki azt hiszi, hogy a mire világosan idegen szavunk van, azt szükségképen idegenektől is kellett tanulnunk. Ez sokszor igaz, de épen nem mindig, mert számos bizonyíték mutatja az ellenkezőt is. A mit tehát kijelölt alapunk szolgáltat, az a valón nemhogy túlmenne, hanem bizonyára még elég messze innen marad. De azért örömmel megelégedhetünk ennyivel is, mert honfoglaló őseinknek oly nagyfokú értelmi és erkölcsi erejéről és fejlettségéről tanuskodik, a milyennel nemcsak abban a korban, hanem általában is nem fölötte sok nép dicsekedhetett.

IV

Talán nagyon is részletesen ismertettem az utakat és módokat, melyeken kérdésünk megfejtéséhez nézetem szerint legbiztosabban férünk. Szolgáljon mentségemül az a meggyőződésem, hogy nem valami képzelt, hanem a való igazságot keresve, előre meg kell szereznünk minden biztosítékot, előre elkerülhetővé vagy helyreigazíthatóvá kell tennünk minden tévedést. Így megnyugvással nyulhatunk végre magához az anyaghoz, mely azonban, örömmel mondhatom, minden szigorú megszorítás mellett is oly tetemes, hogy ezúttal, midőn az alkalom illő rövidségre kötelez, csak némi teljességgel sem terjeszthetem elő. Egybeszedtem nyelvkincsünkből, a mennyire eddig ismeretes, minden adatot, mely a honfoglalókra visszavihető és műveltségökre világosságot deríthet. Ha Isten erőmnek és egészségemnek kedvez, hazám és tudományom iránti kötelességemnek fogom ismerni, hogy az egész nagy anyagot beható munkában teljesen földolgozzam. Akkor lesz módom kellően méltatni azokat is, a kik e téren úttörők voltak és dicséretes szándékkal szintén nyelvünkön keresztül iparkodtak őseink lelki világába pillantani. Nem csorbítja fáradozásuk érdemét, hogy mindnyájan csak mellékesen vagy szűk határok közt, az eljárásnak pontos megállapítása és az egésznek tüzetes megvizsgálása nélkül tettek sokszor sikertelen vagy csekély eredményű kísérletet; mert még a mit balul végeztek is, nagy okulásunkra lehet.

Ha anyagunkból tanulságot akarunk nyerni, rendszeres csoportokba kell szednünk. Valamely nép műveltségének fokmérője lehet, hogy mit tud: 1. a természeti, 2. a gazdasági, 3. a társadalmi és 4. a lelki élet köréből. Azonban a természeti és gazdasági élet műveltségi tekintetben sokkal alább áll a társadalmi és lelki életnél. Szoros és igaz értelemben a műveltség csak ott kezdődik, a hol az ember a természetieken és anyagiakon már fölülemelkedik, a hol ezeket alárendelve már erkölcsi czélokat ismer. Azért honfoglaló őseink műveltségére nézve csekély

fontosságúnak tartom, hogy pl. mit és mennyit ismertek az őket körülvevő természetből, hogyan s mivel táplálkoztak, hogyan s mivel ruházkodtak, hogyan s miben laktak, vagy hogy szükségleteiket mi módon szerezték meg. Mindez legnagyobb részt a természeti és helyi viszonyoktól függ és ezekkel együtt változik. Nem tekinthetem főnek, a miben még az ösztön és szükségesség uralkodik, hanem annak adok elsőséget, a miben eszméletesség és tudatosság nyilatkozik. Hogyan gondolkoztak, hogyan éreztek, milyen kötelességeket ismertek önmagok, egymás és a köz iránt, ez mutatja nekünk honfoglaló őseink igazi műveltségét.

Nem azért állítom előtérbe a lelki műveltséget, mintha honfoglalóink valami csekély anyagi műveltséggel rendelkeztek volna. Mert e részben is tisztességgel megállják a vizsgálatot. Szókészletök tanusága szerint bő ismereteik voltak a mindenségről, a természeti jelenségekről, a földről, a természet három országáról, saját magokról, táplálkozásukról, ruházatukról és lakásukról. Ennek föltüntetésére egész kis szótárt iktathatnék ide, mely méltó bámulatot keltene. Csak mellékesen említem, hogy az emberi test minden tagjának, minden részének, minden porczikájának megvolt már a neve. Hogy honfoglalóinknak tömérdek sok szavok volt a halászat, vadászat és állattenyésztés köréből, azt mindenki természetesnek fogja találni. Föltünőbb, mennyi más foglalkozást, mennyi mesterséget, munkát és szerszámot ismertek. Legfeltünőbb azonban, mily sokat tudtak a földmüvelésről. Nem a termékek, mint *búza*, *árpa*, *borsó*, *köles* stb., fontosak itt, mert ezeket még nem kellett magoknak termeszteniök, hanem cserében másoktól is szerezhették. De minek voltak nekik olyan szavaik, mint: *szántani*, *vetni*, *aratni*, *sarló*, *tarló*, *szérű*, *pallani*, *bujtani*, *homlítani*, *oltani*, *szüret*, *sajtó* stb., ha közülök senki sem foglalkozott földmüveléssel? Honnan tudták a gabonatermesztésnek és szőlőmivelésnek annyi csinját-binját? *Ibn Roszteh* szerint ugyan Etelközben «sok szántóföldjök» volt; de az nem magyarázza szavaikat, ha nem akadt köztök, a ki az eke szarvát fogta. A földmivelésre vonatkozó szavaink közt sok a szláv. De mért nem mind az és mért nem épen a legfontosabbak, hogy úgy mondjam az alapvetők? A földmivelés sehol sem volt a gazdag ember dolga, sőt eleinte még férfifoglalkozás sem volt. Hogy a magyar harczos nem végzett mezei munkát, az kétségtelen. De a harczosnak már jómódúnak kellett lennie. Lova, szerszáma, fegyverzete, ruházata, fölszerelése, élelme, a sok takarmány, abrak, tartalékló, tehervonó és vágómarha, miről a maga költségén kellett gondoskodnia, nem kevésbe került. Szegény embertől ez nem telt; az pedig hihetetlen, hogy szegény magyar is ne lett volna, mikor a legfejletlenebb vándornépeknél is van már vagyontalan, a ki a vagyonosnak szegődik szolgála-

tába. Szavaink tanusága szerint már a honfoglalás előtt kellett magyar szántóvetőnek lenni, a ki azonban aligha a maga, hanem mint szegény ember bizonyára a jómódú harczosok földjét művelte. A gazdaság vezetője pedig, minthogy a harczos nem gondolhatott vele, kétségkivül az asszony volt. Vajjon nem ez magyarázza-e, hogy a magyar asszony mindenkor oly tisztelt állást foglalt el a családban, hogy a legrégibb időben is egyenlő társa és nem rabszolgája volt férjének? De nem ereszkedem találgatásokba; annyi bizonyos, hogy szavaink teljesen megdöntik azt a véleményt, mintha a földmivelést csak ebben az országban és szlávoktól tanultuk volna.

Ennyiből is látni, hogy honfoglalóink anyagi műveltsége általában véve épen nem volt csekély. De hátha talán aránylag volt az? Más népek honfoglalói nem voltak-e talán több ismerettel megrakodva? Tegyünk egy kis összehasonlítást. Ugyanaz a neves történetbuvár, a ki honfoglalóinkat «a műveltségnek igen alacsony fokára» vetette, a régi germánokról bizonyára jóval kedvezőbben ítél. De mit szólnak e kétféle mértékhez az adatok? Nagyon különös, hogy a német történettudomány szerint épen a mi őseinknek kellett nagy barbárul «csaknem nyersen falniok a núst», mikor nemcsak sütni, hanem egy másik magokkal hozott igéjök bizonysága szerint kétségtelenül *főzni* is tudtak, a mi pedig a németek őseiről épen nem bizonyos, minthogy a német *kochen* nem más mint a rómaiaktól elsajátított *coquere*. De hosszas tárgyalás helyett íme egy kis mutatvány. A magyar *vaj*, *sajt*, *bor*, *körte*, *birs*, *hagyma*, *bors*, *szurok*, *talp*, *tál*, *tölcsér*, *sajtó*, *tükör*, *öszvér*, *réz*, *vásár*, *vám*, *bér*, *orvos* honfoglalóinkkal jött; ellenben a német *Butter*, *Käse*, *Wein*, *Birne*, *Quitte*, *Zwiebel*, *Pfeffer*, *Pech*, *Sohle*, *Schüssel*, *Trichter*, *Presse*, *Spiegel*, *Maulthier*, *Kupfer*, *Markt*, *Zoll*, *Pacht*, *Arzt* mind nem germán, hanem a római *butyrum*, *caseus*, *vinum*, *pirum*, *cotonea*, *cepula*, *piper*, *pix*, *solea*, *scutula*, *tractarius*, *pressa*, *speculum*, *mulus*, *cuprum*, *mercatus*, *telonium*, *pactum*, *archiater* szavakból alakult. Ebből könnyű kivonni a tanulságot. Pedig még jó ideig folytathatnám az összehasonlítást, válogatva a német nyelv kelta, szláv és más elemeiből is, a miből csak még világosabban kitünnék, hogy a németek ősei jóval kisebb ismerettőkével telepedtek Germániába, mint a mi őseink Pannoniába, és hogy a kétféle kor európai műveltségéhez képest is amazok sokkal fejletlenebbek voltak, mint emezek. Hogy a mi honfoglalóink már külsőképen mennyire haladtak, arról tanuságot tesz *Constantinus* császár, a ki elrendelte, hogy az udvari ebéden a többi közt a testőrségében szolgáló magyar tisztek is a magok nemzeti öltözetében jelenjenek meg, valamint hogy a görög tábori szertartó (μυσσουράτωρ) a

császár számára bőr medenczés magyar fürdőt vigyen magával.[1] A kényes byzantiumi udvar méltónak találta még udvari ebédre is a magyar öltözetet és még a bíborban született császár számára is a magyar fürdőt. *Leó* császár is [2] a magyaroknak egyenesen fényűzését és gazdagságát emeli ki. Hol van ilyes a németek őseiről feljegyezve? De azért sem *Julius Caesar* sem *Tacitus* nem mondja a germánokról, hogy «vadállatok módjára vért ittak». Van-e tehát józan emberi észszel gondolható ok a mi sokkal pallérozottabb honfoglalóinkról hinni ilyet?

V.

A művelődés alapvető munkáján a magyar már beköltözése előtt túl volt. Mikor nyugaton megjelent, mindennel föl volt ruházva, a mi nemcsak honfoglalásra, hanem az elfoglaltnak megtartására is képesítette. E nélkül itt, a hová idegenül idegenek, ellenségül ellenségek közé jutott, a hol előtte már hun és avar megsemmisült, nem tudott volna állandó államot alkotni, nem bírta volna nemzeti létét biztosítani. Kitünő hadviselése, melynek bámulatos sikere *Bölcs Leó* császár okos leírását oly fényesen igazolja, nem volt minden, a mit magával hozott. Az csupán szerencsés hódítóvá tette volna, de nem egyszersmind országának és nemzetének fentartójává. A társadalmi és lelki élet terén általában is már jelentékeny magasságig kellett emelkednie, hogy itt nyugaton meg bírjon állani. A családi élet fejlettségét, tisztaságát mutatja, hogy a magyarnak két legjobb és legműveltebb ismerője, *Bölcs Leó* és *Constantinus Porphyrogenitus*, nem tulajdonít neki sem többnejűséget sem fajtalanságot. Mily élénken érezte a családi, nemzetségi és nemzeti kötelékek szentségét, arról ismét *Leó* császár tesz tanuságot,[3] mikor kétszer is kiemeli, hogy a magyarok «neheztelnek azokra, a kik tőlök elpártolnak» és hogy «nagyon búsulnak, ha valamelyikök a görögökhöz szökik át». Az írónak hibás magyarázatán keresztül is meglátszik, hogy ők az ilyen elszakadásban «az atyafiság és egymás iránt való érzelmeknek» megsértését, a nemzet iránt tartozó hűség és kötelesség megszegését fájlalták. Ugyanaz már «egyetlen főnek uralma alatt álló», szigorúan fegyelmezett, nagy és független népnek ismerte a magyart.[4] A mit e nemzet erkölcsi

[1] *De cerimoniis aulae Byzantinae*, lib. II. cap. 52 és appendix ad lib. I. (Corpus script. hist. Byzant Constant. Porphyr. Vol. I. Bonnae 1829, pag. 772. és 466.)
[2] XVIII. fej. 44. p.
[3] XVIII. fej. 66. és 65. p.
[4] XVIII. fej. 45. és 44. p.

tulajdonságairól mond, az csaknem mind a hadviselésben tanusított magaviseletét illeti, a hol eddig a világ minden népe sok olyat tartott megengedettnek, sőt dicséretesnek, a mit különben nem helyeselt volna. Említi egy helyen a magyarok «telhetetlen kincsvágyát» is,[1] de világosan arra érti, hogy a békének és barátságuknak vagy segítségöknek mennél nagyobb árát szabták. Más helyen épen arról dicséri őket,[2] még pedig saját népe és a többiek rovására, hogy a harczban nem fő nekik a zsákmány, midőn így szól: «Ha ellenfelöket egyszer megszalasztani sikerült, kiméletlenül szorítják és minden egyebet mellékesnek tekintve, az üldözésen kívül másra sincs gondjok. Mert nem elégszenek meg, miként a görögök és a többi népek, a mérsékelt üldözéssel s az ingó jószág rablásával, hanem minden utat-módot fölhasználva addig-addig üldözik az ellenséget, míg csak teljességgel meg nem bomlasztották». Mily szép vonás ez, ha pusztán csak vitézség és okosság rejlik is mögötte, «a görögök és a többi népek» mohó kapzsiságával szemben, melylyel vakon azonnal a prédára rohantak! Írónk a magyar népet általában úgy jellemzi,[3] hogy a munkát és fáradalmat nemesen viseli, a hideget és meleget egyaránt tűri és az eshető szükséget fel sem veszi. A bőség, mert hisz a császár különben gazdagnak és pompakedvelőnek mondja, nem bírta elpuhítani.

Ha tehát *Leó* császár leírásából összeszedjük a vonásokat, a nyugatra induló magyarban egy családját szerető, fajához ragaszkodó, a köznek engedelmeskedni tudó, e mellett szabadságszerető és vitéz, fegyelmezett és edzett, szerencsében el nem bizakodó, bajban el nem csüggedő, nagy okosságú és erős akaratú nép áll előttünk. Csoda-e, ha e nép, melyet írónk még azonfölül számra is erősnek (πολύανδρον) ismer,[4] jól kormányozva és jól vezetve, hóditani és alkotni tudott. E képet igazolja és kiegészíti honfoglalóinknak a társadalmi és lelki élet köréből magokkal hozott nagy jelentőségű és rendkívül gazdag szókincse, melynek azonban ez alkalommal még egyszerű felsorolásába sem ereszkedhetem. Azért csak érintem, hogy e szókincsből bőven jut a családnak, községnek, társaságnak, közrendnek, hadviselésnek, a lelki jelenségeknek, elvont fogalmaknak és lelki szükségeknek. Különösen ki kell emelnem az értelemre, érzelemre és akaratra vonatkozó szavaknak nagy gazdagságát. Az akaratnál nagy tér jut az erkölcsnek, ellenben az értelemnél igen csekély szókészlet tanúskodik a képzeletről. Nem igen akadunk a többi közt képzeleti teremtményeket jelölő nevekre. A *sárkány*, *manó*, *tün-*

[1] XVIII. fej. 46. p.
[2] XVIII. fej. 58. p.
[3] XVIII. fej. 45. p.
[4] XVIII. fej. 44. p.

dér, *boszorkány*, *táltos* csaknem teljesen kimeríti a sort. Ezzel kapcsolatban van a magyar mythosok hiánya is. Arra szoktunk vetni, hogy a kereszténység kiirtotta mythosainkat. De aligha nagy okkal; mert hiszen a kereszténység más népeknél sem ápolta a pogány hagyományokat és mégis mindenütt hagyott legalább mutatót. Nálunk nyilván nem igen talált irtani valót. A magyar ebben hasonlított a rómaihoz, ki mythosokban szintén föltünő szegény volt. Erős faj, melyben két uralkodó sajátsága, az értelem és akarat vezette az érzelmet és nem fejlesztette a képzeletet Nem hiába egy tőből való *érezni* az *érteni* igével és nem ok nélkül alapja a *képzelni* igének a testi szemmel láthatót kifejező *kép* szó.

A magyar vallás sem mutat képzeleti elemeket. Az *isten* és *ördög* helyébe a kereszténység nem volt kénytelen más neveket tenni. Velejében amaz a jónak, emez a rossznak kútfejét jelentette. Egyikök sem volt tulajdonnév és így egyikökhöz sem tapadt oly kirekesztő pogány fogalom, mely a kereszténységben tűrhetetlen lett volna. Általában a magyar vallás alkalmasint jóval közelebb járt a kereszténységhez, mintsem gondoljuk. Minden jel arra mutat, hogy valami elvont, valami észbeli lehetett. Így könnyen egyezkedett a kereszténységgel, mely azt tanította, hogy lélek az isten és hogy lélekben kell hozzá felemelkedni. A magyar józan volt a vallásban is, de nem érzéketlen iránta. E részben két példánk van etelközi eleinkről. Midőn Constantinus, a szlávok későbbi nagy apostola, 856 körül a görög császár parancsára a magyar földön keresztül a kazárokhoz utazott, hogy fejedelmöket maga kértére az igaz hitre oktassa, a magyarok «farkasok módjára üvöltve» megrohanták, hogy megöljék; de imádsága lecsillapította és megszelidítette őket.[1] Később Constantinus bátyja, Methodius pannoniai érsek, életének utolsó éveiben, 885 előtt, Basilius császár meghívására még egyszer meglátogatta Konstantinápolyt. Midőn pedig ez útjában a magyarok földjére jutott, nagyfejedelmök magához kérette, szivesen fogadta, figyelmesen meghallgatta és gazdagon megajándékozta.[2]

Annyi bizonyos, hogy a kereszténység a magyaroknál jóval könnyebben terjedt, mint bárhol. Nem volt vérengzés, részben talán azért, mivel az új hit nem ütött el teljesen a régitől, minden esetre pedig azért, mivel a magyar józan volt és sohasem hajlott a fanatismusra. Magyartól alig szenvedett valaki vértanuságot. Értelmének és akaratának ereje féken tartotta érzelmeit. E két

[1] *Vita s. Constantini*, cap. 8. (*Dümmler* és *Miklosich*: *Die Legende vom heiligen Cyrillus*. Denkschriften der kais. Akademie. Philos.-hist. Cl. Bd. XIX. Wien 1870; 230—236. l.)

[2] *Vita s. Methodii*, cap. 16. (*Miklosich* kiadása, Bécs 1870; 23. l.)

fő tulajdonsága rányomta bélyegét erkölcsére is. Az *erkölcs* szót már magával hozta, ismerte az ellentétet *jó* és *rossz*, *igaz* és *hazug*, *szép* és *rút*, *bátor* és *gyáva*, *szelíd* és *vad*, *jámbor* és *szilaj*, *haszon* és *ártalom* között, sőt finoman elválasztotta egymástól a rokon fogalmakat is, különbséget téve *vétek* és *bűn*, *szánni* és *bánni*, valamint sok más között, mire a legjellemzőbb példa *henye*, *hanyag*, *rest*, *lusta*, *renyhe*, *tunya*, mintha edzett voltában és cselekvésre termettségében nem győzte volna elég megvető szóval kárhoztatni a tétlenséget.

VI.

Nem nagy száma, melyről *Leó* császár ugyan szintén emlékezik, hanem nagy értelmi és erkölcsi ereje tette a magyart államalkotóvá. Oly földön alapított immár ezeréves országot, a hol előtte nem bírt maradandót teremteni se római, se hun, se avar, se germán, se szláv. Legyen szabad itt ismételnem a mit e tárgyról nemrég más helyen mondtam [1] «A honfoglaló magyar sok tekintetben jobb volt nemcsak a hírénél, hanem azoknál is, a kik rossz hírét költötték. A legyőzöttet, ki hogy érdemelte, vagy megvetette vagy megszánta. A meghódolót nemcsak megkímélte, hanem oltalmába fogadta és magához emelte. Más hódítók csakhamar leszállottak az uralomról és elvegyültek a meghódítottak közt. A magyart ellenben okos és emberséges bánása megőrizte; nem ő merült el a meghódított népekben, hanem megfordítva ezek ő benne. Fölszítta a honfoglalás után a pannon és marahán szlávokat, az avar maradványokat és más néptöredékeket, mint fölszítta később a besenyőket, kúnokat és törököket; maga pedig megmaradt magyarnak ezer év mulva is. Van-e sok ehhez fogható példa a világtörténetben?» Ezt nem magyarázza semmiféle számbeli vagy természeti súly adta hatalom: csak nagy értelmi és erkölcsi erő teszi megfejthetővé.

Mint az anyagi műveltségnél, úgy itt is nagyon tanulságos az összehasonlítás. A honfoglaláskori szókincsből kitünik, hogy a magyar már korán fölülemelkedve az anyagon és jelenségeken, régtől fogva abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre hajlott. Nevezetes, hogy az indogermán nyelvekben rendszerint a főnév, a fogalom jelölője, képzett szó és az ige, a cselekvés kifejezője, puszta tő, míg a magyarban megfordítva inkább az ige képzett és a főnév tőszó. Azt hiszem, nem téved, a ki ebből azt olvassa ki, hogy a magyar nyelv jobban kedveli az abstractiót mint az

[1] *Az egyházi szláv nyelv hazája és a magyar honfoglalás.* (Különnyomat a *Nyelvtudományi Közlemények* XXVII. kötetéből, Budapest 1897; 95—96. l.)

indogermán nyelvek. Ennek megfelel, hogy a magyar szókincs különösen lelkiekben jóval gazdagabb mint akármelyik más nyelv szókincse. Az indogermán nyelveknek talán együtt véve sincs annyi tisztán lelki jelentésű szavok mint a magyarnak egymagában. A hányat fel tudnak mutatni, csaknem valamennyi vagy képzett alakjával vagy összetett voltával vagy megmaradt érzéki jelentésével világosan bizonyítja, hogy nem tulajdonképen, hanem csak átvitt értelemben lelki jelentésű szó. A német *Verstand*, *Vernunft*, *Gefühl*, *Empfindung*, *Aufmerksamkeit* vagy *verstehen*, *vernehmen*, *fühlen*, *empfinden*, *aufmerken* egytől egyig elárulja, hogy alapja *stehen* (állani), *nehmen* (venni), *fühlen* (tapintani), *finden* (találni), *Marke* (jegy) és így valamennyi ma is hordozza az érzéki jelentés tojáshéját. Hasonló eredményre jutnánk a latin, görög és minden más indogermán nyelvnél is. A lelkiekből mindenütt kiötlik az érzéki eredet.

Ellenben a mi nyelvünkben alig van logikai vagy psychologiai vagy ethikai alapszó, mely az érzéki jelentés salakjától tiszta ne volna és a lelki dolgot minden érzéki vonatkozás nélkül ne fejezné ki. Ez pedig, a mi különösen figyelemre méltó, a mennyire nyelvünk történetében csak vissza tudunk menni, mindig így volt. A legszükségesebb, hogy úgy mondjam alapvető lelkiek közt még legérzékiebb szavunk maga a *lélek*, mely a belőle képezett *lélekzeni* és *lelkendezni*, valamint a vele egy tőből származó *lehelni* és *lehegni* igék tanusága szerint eredetileg a lélekzetet, leheletet jelentette. De még ez is kezdettől fogva legalább elvont szó volt. Már *ész*, *elme*, *gond* (gondolkodás), *ügy* (figyelem), *bölcs*, *eszmélni*, *érteni*, *okni* (okulni), *ítélni*, valamint az érzelmi és erkölcsi fogalmak számtalan kifejezője, mindig tisztán lelki dolgot jelentett. A magyar nyelv ismerői felvilágosításom nélkül is tudják, hogy az elsoroltak közül eredetileg *gond* csakugyan gondolkodás, *ügy* csakugyan figyelem és *okni* csakugyan okulni. Hiszen bizonyságul szolgálnak a *gondolni*, *ügyelni* és *oktatni* képzések, valamint *gond nem játék* (ha valaki játék közben sokáig gondolkodik), *valamire ügyet vet* és *valamibe beleokik* szólásmódjaink. A *gond*, melyhez idővel a «cura», «Sorge» jelentés járult, egyszersmind érdekes példája annak, hogy a magyar a lelkiek terén még átvitelkor is inkább más lelki mint valami érzéki jelentésű szót alkalmazott, valamint annak is, hogy értelmi szót avatva érzelmivé, értelmét tette érzelmei urává. De mi a tanulság mind ebből? Nyelvünk magában is, másokkal összevetve is arról tanuskodik, hogy a magyar már korán és jóval inkább hajlott abstractióra, gondolkodásra, elmélkedésre, mint sok nagy, sőt legnagyobb műveltségű nép. Ezt pedig, ismételve állíthatom, nemcsak mai fejlett nyelvünk bizonyítja, hanem bizonyította már honfoglalóink szókincse is.

Az eddigi fejtegetésekből, úgy hiszem, eléggé kitünt, hogy honfoglaló őseink, ha egyben-másban hátrább állottak, viszont sokban, még pedig nem jelentéktelen dolgokban előbbre is voltak másoknál. Így műveltségök kétségkívül más volt, de azért nem kisebb, mint akkor akárhány, sőt mondhatni legtöbb európai népé. Szorosabb és tágabb értelemben vett rokonaikat pedig mindenesetre tetemesen felülmulták. Messze túl voltak már mind az ugor mind a török népek műveltségi fokán. Nem voltak már sem tengődő halászok vagy szűkölködő vadászok, sem bolyongó pásztorok vagy kalandozó beduinok, hanem az állattenyésztés mellett már fejlesztették a földmivelést is. *Leó* császár határozottan magasabbra helyezi őket valamennyi szittya népnél, különösen kiemelve nemcsak azt, hogy e nomádoktól eltérően egy főnek vezérlete alatt harczolnak, hanem azt is, hogy egy főnek uralma alatt állanak.[1] Műveltségökben már odáig emelkedtek, hogy államalkotásra gondolhattak, sőt arra ösztönt és hivatást is érezhettek. A magyar nép, még mielőtt e hazába telepedett, különféle műveltségi hatásokon ment keresztül. Nyelvünkből igen régi iráni és igen régi török hatást tudunk kimutatni, a történelem meg azt bizonyitja, hogy etelközi őseink elég közel érintkezésbe jutottak az akkori legfinomabb műveltséggel, a byzantiumival. Honfoglalóink tengert, népeket, világot láttak. Mi ehhez képest az itt talált szlávoknak földhöz ragadt műveltsége, fogyatékos kereszténysége, mely különben is már akkor mind a pannon szlávoknál Koczel elhunytával, mind a marahánoknál Szvatopluk halála után nem emelkedőben, hanem hanyatlóban volt?

Azok a különféle műveltségi hatások teszik megérthetővé, hogy a magyar oly gyorsan és könnyen tudott illeszkedni a nyugati népekhez, megőrizve a mellett nemzeti nyelvét, fentartva azért nemzeti létét, melyet más népek beolvasztásával is sikerült neki biztositania. Már a honfoglalás előtt sokféle külső és belső érintkezésbe jutva különböző műveltségű és különböző természetű népekkel, kiváló assimiláló képességre tett szert. Megtanulta szellemi téren is a hódítást, mely nélkül a legnagyobb harczi dicsőség is hiábavaló és mulandó ragyogás. A nagyobb hatalmú műveltséggel, melynek körébe jut, minden népnek le kell számolnia. Ha elutasítja, eltiporhatja; ha befogadja, elsodorhatja. Így tiporta el a nyugati műveltség az avarokat, a kik századokig ellene szegültek. Így sodorta el a római műveltség az Italiába, Galliába, Hispaniába szakadt germánokat. A honfoglaló magyar le tudott számolni az őt körülfogó műveltséggel. Átlátta, hogy be kell ugyan fogadnia, de hogy ennél nemzeti létének veszélyeztetése nélkül meg nem szabad állania. Azért nem elégedett meg sem

[1] XVIII. fej. 42. és 45. p.

a gondolatok, sem az emberek egyszerű befogadásával, hanem teljesen meg iparkodott őket hódítani. Rányomta azokra is ezekre is nemzeti bélyegét. Így az idegen műveltség és az idegen népek sem el nem tiporták, sem el nem sodorták, hanem inkább edzették, erősítették és gyarapították. Áldott legyen őseinknek e magasztos példája! Buzdítsa legkésőbb ivadékaikat is győzelmes művök méltó folytatására és dicsőséges befejezésére!

AKADÉMIAI ÉRTESITŐ VIII. KÖTET 1897.

*

Hol terült el JUGRIA-JUHRA a történelmi adatok szerint?

Irta: Prof. B. S. (Ausztria).

(A tanulmányt vita jelleggel közöljük.)

(Az alábbi nagy térképtörténeti tanulmányt vitaindítási szándékkal közöljük. Szerzője is annak szánta. Sajnálatos módon a finnugor kutatók gyengesége térképészeti téren is nyilvánvalóvá válik. Pedig a szerző nem ismeri, illetőleg tanulmányában nem említi a Jugra-kérdéssel valóban történelmi alapon és kimeritően foglalkozó C. R. BEAZLEY munkáját: " The Russian Expansion towards Asia and the Arctic in the Middle Ages to 1500. "(Specu - lum, 1964.) Magyar részről pedig NÉMETH GYULA. nagy turkológusunk foglalkozott vele KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR utjával és céljával kapcsolatban (Bpest, 1935), valamint rávilágit a kérdésre - bár csak másodlagosan - LIGETI LAJOS is :"A jugarok földje" cimmel. (Magyar Nyelv XXVII. 9-10 313.)

A MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE III.é.3.száma ezzel a kérdéssel szintén foglalkozni szándékszik, ahol SURÁNYI ISTVÁN a déli, kaukázusi vidékek térképeit sorakoztatja a vitára kész anyagával...

a szerkesztő.)

Legutóbb Hajdu Péter összegezte a "Finn-Ugor Népek és Nyelvek" cimü, 1962-ben megjelent munkájában a Jugria-Juhra kérdés anyagát. Őszerinte "nehéz problémát okoz Jugria földrajzi fekvésének meghatározása" (1). A probléma még nehezebbé válik, ha vele egybeköt-jük lakóssága hovatartozandóságának kérdését, amely esetleg összefügg "Nagy-Magyarország"-nak, az őshazának és az esetlegesen ott hátramaradt magyarság csoportjainak mind a mai napig megoldatlan kérdésével is.

Jelen tanulmányomban e két összefüggő kérdést szétválasztva csak azt szeretném tisztázni, hogy a jelenleg ismert térképészeti és történelmi adatok alapján hol is feküdt ez az annyiszor és oly gyakran hevesen vitatott terület ?

A már idézett Hajdu Péter az 1962-ig terjedő, idevonatkozó forrás-kutatásokból leszürt eredményeit igy sorolja fel :"1. - "A Jugorok földje ebben (a XI. század) az időben... az Ural európai oldalán, a Káma és az Ural hegység közötti vidéken feküdt..

Valószinünek tartjuk mégis, hogy keleti határai esetleg Sziberiába is átnyultak"(2). 2.-„A XIV. század második felében... Jugria területe már nemcsak az Ural nyugati, hanem - a történelmi adatok tanusága szerint - annak keleti oldalára, sőt azon tul az Ob folyóig kiterjedt"(3). 3- "A történeti adatok szerint... Jugria központi vidékei a XV. század végén már Szibériában feküdtek". (4) És még később uj meghatározása szerint 4.-"A XV. század végén, a XVI. század elején... már Szibériában, az Ob alsó folyása mentén kell keresni Jugriát. "(5) és végül 5.- "S. Herberstein XVI. század elejéről származó térképe is az Ob mellett tünteti fel IUHRA-t "(6)

Hajdu Péter összefoglaló következtetéseit, melyeket számmal és aláhuzással magam láttam el, nagyrészt Zsirai Miklós "JUGRIA" (7) cimü munkájának "történelmi adataiból" meriti. Zsirai viszont A. G. Lerhberg 1818-ban Szentpétervárott, a mai Leningrádban megjelent Jugriáról szóló tanulmányából. (8)

Magyar szerzők alig nyultak a forrásokhoz, legfeljebb - mint Hajdu is - igyekeznek az idézett két szerző által felsorolt adatokkal össze nem egyeztethető következtetéseik szembeszökő ellentmondásait kiküszöbölni.

Az egyetlen magyar szerző, aki önállóan tárgyalja a forrásokat és szinte halomszámra gyüjti őket össze, Gombócz Zoltán volt, aki a magyar őstörténeti források tisztázásában is elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Gombócz következtetései a tárgyilagos valóságot látszanak fedezni, melyek nem egyeznek meg Lerhberg-Zsirai következtetéseivel. Zsirai maga is jól látta ezt, azért jelentette meg már a Gombócz harmadik közleményével egyidőben, bőbeszédü és történelmi érvelésekben igen gyenge cikksorozatát, amit különnyomatban is közzé tett. Ez idő óta számos forrás anyag került napvilágra, melyek kivétel nélkül Zsirai, de főként Lerhberg ellen tanuskodnak.

Mi volt a tudományos álláspont Lerhberg idejében Jugria fekvését illetőleg ?

Maga Lerhberg, aki döntő befolyást gyakorolt Zsirain keresztül a magyar Jugra-kutatók legnagyobb részére, igy összegezi kora tudósainak idevonatkozó felfogását : Tatischtscv és Boltin, ugy vélik, hogy Jugria a (felső) Dvinába ömlő Jug folyó mentén terült el, mig Müller és Fischer az (alsó) Pecsora nyugati oldalától az Ural hegységig elterülő területről állitják, hogy Jugria volt. Csatlakozott hozzájuk Schlözer, aki Jugri déli határát a Vicsegda folyóig terjeszti. Az az északi határ mindhármuk szerint az Északi Jeges Tenger lett volna. Georgi viszont azt vallja, hogy Jugria a Fehér Tengertől az Obig terjedt.

Lerhberg azt állitja - alaptalanul - az általa felsorolt szerzőkről, hogy állitásaikat nem bizonyitják, "de nem is tudnák" - jegyzi meg

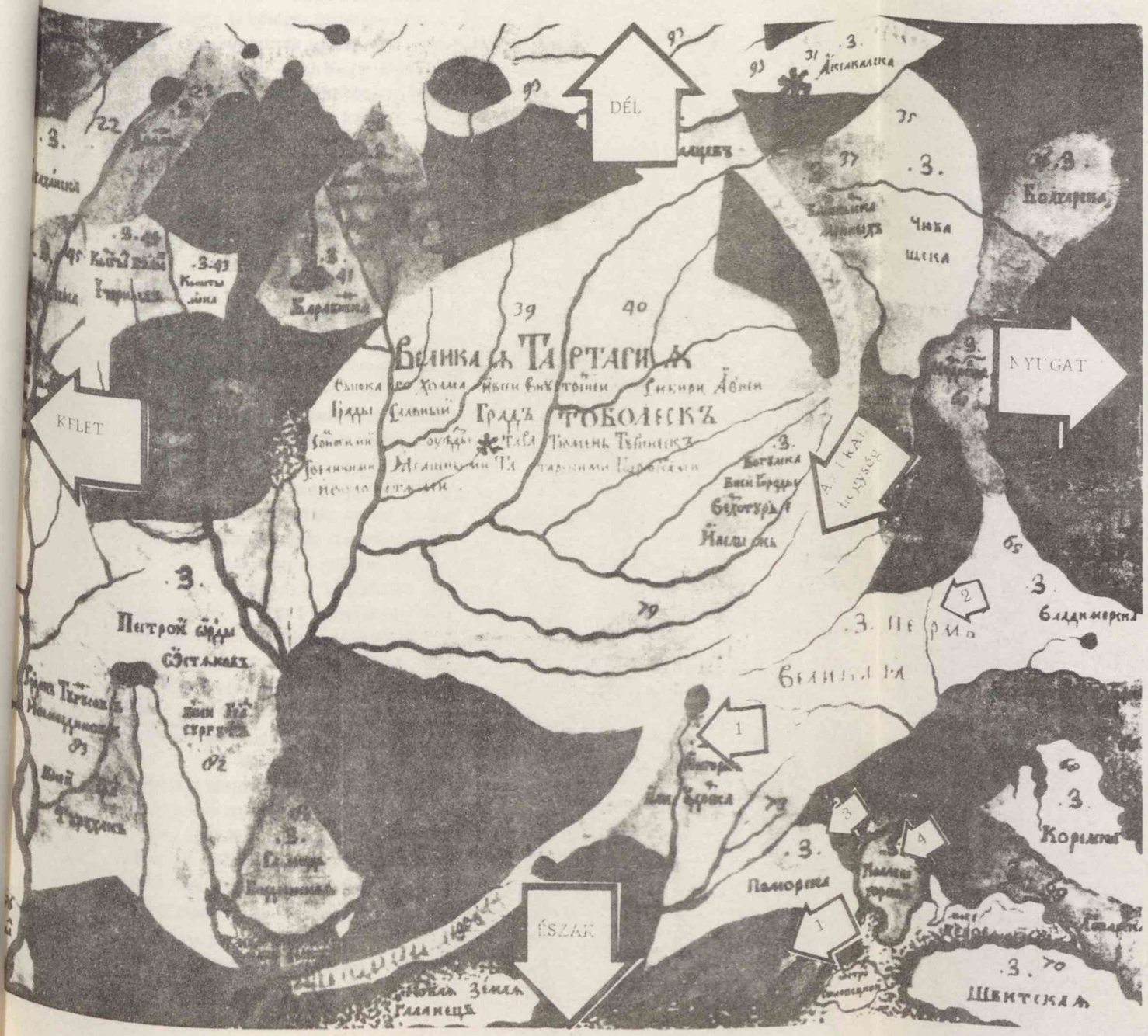

ORTODOX HITTÉRITŐK KÉZRAJZOS TÉRKÉPE

1673-BÓL. (Fordított rajzolás, az égtájak felcserélésével !)

A kézzel erősen szinezett "nemzetségi" csoportok tartózkodási-helyeit a hittéritők számokkal látták el.

Tanulmányunk céljából csak a fontosabb és minket érdeklő helyneveket látuk el jelző számokkal, melyek a következők :

1. és 1. JUGORIJA két részlete
2. PERM VELIKAJA - NAGY PERMIA
3. POMORSKA - TENGERPART
4. KOLMOGORY

Az URÁLOK hegyvonulata erősen fel van tüntetve rovátkolt vonalakkal. Ettől "keletre" vágyis az OB-folyó irányában ezen a térképen JUGRIA, vagy JURHA stb. nem szerepelnek.

1. számu TÉRKÉP

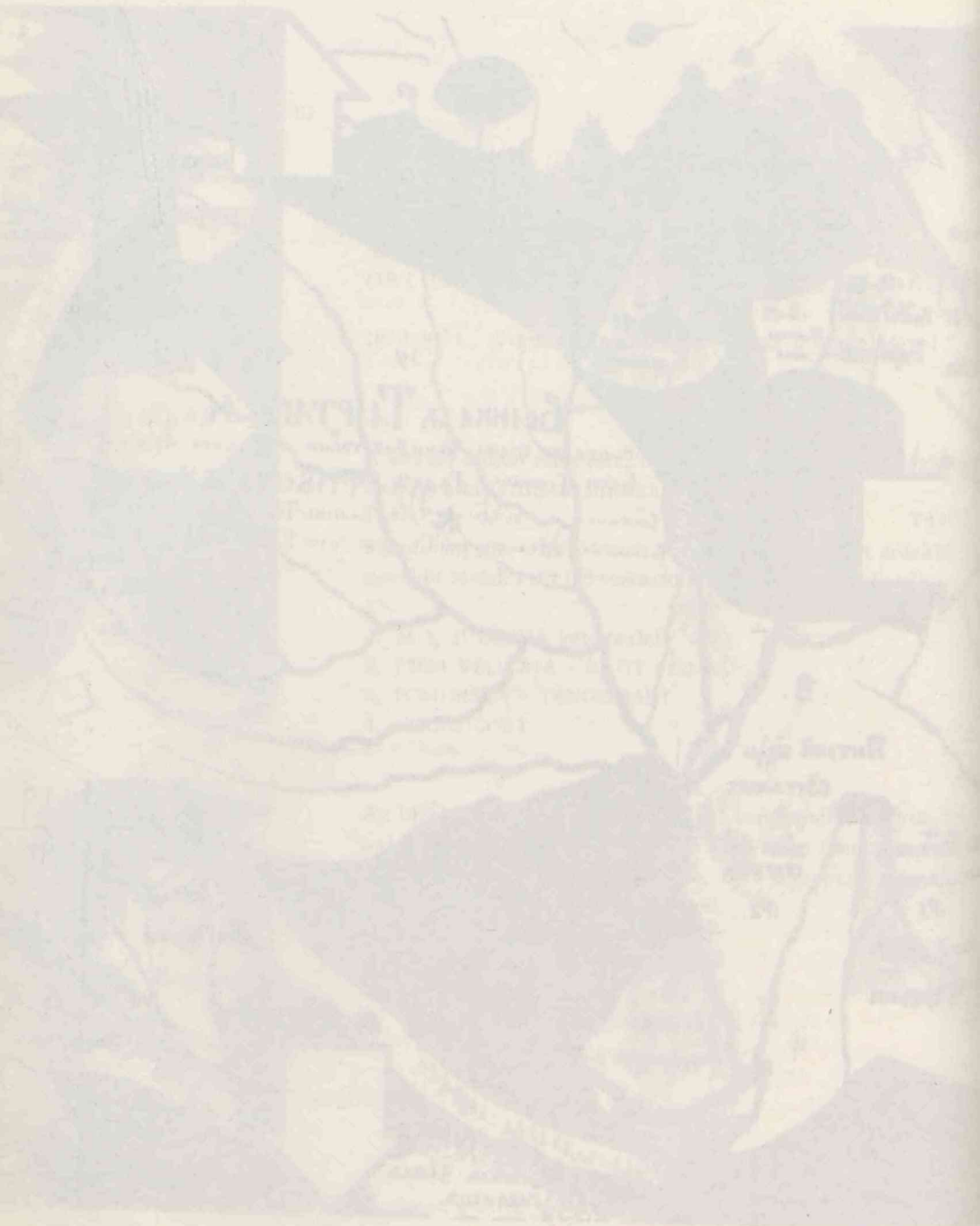

az elfogult szerző, mert neki oly bizonyiték áll rendelkezésére, mely minden ellenkező véleményt eleve lehetetlennek bizonyit. Lerhberg állitása tudatosan hamis. Schlözer állitásait igyekezett megalapozni s müve még a mai napig is bőséges forrásanyagot nyujt Észak Oroszországot illetőleg, melyből a finn-ugoristák igyekeznek ugyancsak meriteni...

Hogy Lerhberg állitása második részének horderejét jobban értékelni tudjuk, részletesebben kell foglalkozni forrás-anyagával. Az ő korában lett ismeretessé egy kézirat, mely könyv alakjában is megjelent :" Knyiga Bolsemu Certezu ", melyet valószinüleg 1624-ben irtak és 1790-ben nyomtatásba is került. Ez a jegyzet szöveges összefoglalása a cári kancelláriában használt és összegyüjtött oroszországi térképeknek. Jelentősége tehát igen nagy és senki sem csodálkozik azon, hogy Lerhberg e jegyzet szövegére támaszkodva döntő érvet vélt látni a Jugria fekvését illetőleg. Amikor ui. az Ob melletti területeket tárgyalja a kézirat, emlitést tesz az 56 és 67 szélességi fok közt és az Urál valamint Ob közt elterülő területről, amelyet JUHRA-nak hiv, s városait, illetve helyiségeit, jugorskie, vagyis jugoriai helységeknek. Ennyit a forrásról. Lerhberg azonban oly következtetést von le ebből, amire a szöveg maga nem nyujt alapot. Azt állitja ugyanis, hogy ezt a területet, és csak ezt mindig is Juhriának hivták. Megalapozatlan állitását aztán igyekszik az általa ismert korábbi adatokból is bizonyitgatni. Következtetései az idézett szövegekkel azonban annyira szöges ellentétben állnak, hogy az őt vakon követő Zsirai is meghátrál egy néhánynak átvételétől.

Hajdu még óvatosabb s majdnem sikerült neki mind olyan következtetést kikorrigálni, amely a forrás szövegének ellentmond. Hajdunak eme korrigált teóriáját részletesen idézem cikkem elején.

Kár, hogy a magyar szerzők szinte kivétel nélkül elfeledték tanulmányozni Gombócz cikksorozat harmadik részét, mely erre a kérdésre világot vetne. Zsirai gondoskodott róla, hogy a harmadik cikk megjelenésével egyidőben elinditsa az ő zavaros, bőbeszédü és a forrásokkal nem egyező cikksorozatát. Célját - sajnos - elérte. Jugria kérdését lehető teljesen elhomályositotta. Maga Hajdu, aki különben tárgyilagossággal nyul a kérdéshez, de sajnálatos módon nem végzett részlettanulmányokat róla, mára hinárból nem tudott kilábolni...

A "Knyiga Bolsemu Certezu " kétségtelenül utal arra, hogy a szöveg irása idején lagalább is egyesek az emlitett területet Jugra néven jelölték. Nem biztos azonban, hogy ez a névjelölés az oroszoknál általános volt s főleg nem biztos, hogy e névjelölés a cári térképeken is rajta volt. Hogy a térképen valószinüleg nem volt rajta, abból következtetjük, hogy az ezidő - ben megrajzolt szibériai orosz térképeken, melyek legnagyobb részét nemrégiben kiadták, egyiken sincs rajta. (9) Szinte elképzelhetetlen, hogy ez elmaradt volna, ha a hivatalos cári térképeken valóban szerepelt volna. Szi - beria meghóditására irányuló minden expedició ui. épp az emlitett területeken vonult át. (10) Vannak pozitiv érvek is. A "Knyiga Bolsemu Certezu"

megirásánál egyidőben megrajzoltak egy orosz missziós térképet, pontosan 1673 ban, melynek célja nem az utak berajzolása, hanem a népek feltüntetése volt. Arra szolgált, hogy az orosz orthodox misszionáriusok eligazodjanak rajta tevékenységükben. Ezen a térképen, mellyel a továbbiakban részletesen foglalkozunk, a Jugra a Mezen két partján terül el (11) s felnyilik Permiáig s megadja a név orosz jelentését is "Pomorje" = Tengerpart. (1. számu térkép.)

Tehát semmikép sem igaz, hogy e táj mindég és kizárólag Jugra volt amint Lerhberg állitja, sem az nem igaz, amit Hajdu átvett Zsiraitól, "A történeti adatok szerint...Jugria központi vidékei a 15. század végén már Szibériában feküdtek..."

A nagyon is egyedülálló "Knyiga Bolsemu Certezu" csak azt bizonyithatja, hogy ez időben egyesek ezt a területet is Jugra-nak hivták, mint annak legkeletibb nyulványát.

o/o/o

Lássuk ezek után az eddig ismert, idevonatkozó "történeti adatokat". Hova helyezik ezek Juhrat (Juhro-ma-t?)

A mai orosz térképeken Jugorskij Oblast névvel, magyarul jugoriai kerület, - jelölik az Ural hegység felett lévő félszigetszerü földnyulvány legészakibb részét, mely a Vajgacs-szigettel szemben fekszik. Jugor-i tengerszorosnak hivják az emlitett Vajgacs-sziget és a felette és a szárazföld között huzódó viziátjárót. A tengerszoros alati részén egy helység neve Jugorski Sary. - Jugor Partok néven nevezik a Kari-öböl északnyugati részét. (Hajdu Péter még megjegyzi, hogy az Ural-hegység egy részét gyakran Ugor néven jelölik a mai orosz nyelvben is (12). Ez maradt meg a mai napig a nagy kiterjedésü és sokat vitatott Jugrá- (Juhra)-ból. (2. számu térkép)

A legrégibb orosz forrás, az un. "Nestor-krónika", amely a legtöbb orosz krónika kezdetéül is szolgál, ugry néven ismeri Észak Oroszország egyik népét és hazáját egyaránt. Ugyanezen a néven tartja számon a Kiev mellett átvonuló magyarokat is. Azonban a "Nestor-Krónikát" kiindulópontul használó északi krónikák már "jugry" és "juhorski" néven tartják ez északorosz népet számon. Ebből az következik, hogy a =J kezdőbetü nem orosz eredetü, hanem az oroszok vették át azt a helyi lakóktól, akik magukat igy nevezték. Jellemző az is, hogy a szláv népréteg közt folyó két Ugra-folyó neve elejéről is a =J hang hiányzik, amely viszont a finn nyelvterületen Juchra formában sürübben előfordul. Ugyanez a helyzet akkor is, mikor a "folyófőt" jelzi a szó, ahol a csónakok átvontatásánál (veleki) az adószedő helyek (ugry umovy) voltak...

Nestor felsorolja azokat a nem orosz népeket (Csudy), amelyek Kievvel élénk kereskedelmi kapcsolatokat tartottak fenn. Elindul a Fehér Tó melléki (Bjelo Ozero, Valga Vesi) vesi néppel s félkört irva le, befejezi az ugry néppel, amely keleti szomszédja volt a vesi népnek. Már Schlözer fel-

hivta a figyelmet a Nestor-Krónika kutatói előtt, hogy az orosz szerzetes nem tervszerütlen összevisszaságban sorolja fel az általa ismertetett népeket, hanem szomszédsági viszonylatban. (3. sz. térkép.)

2. számú TÉRKÉP.

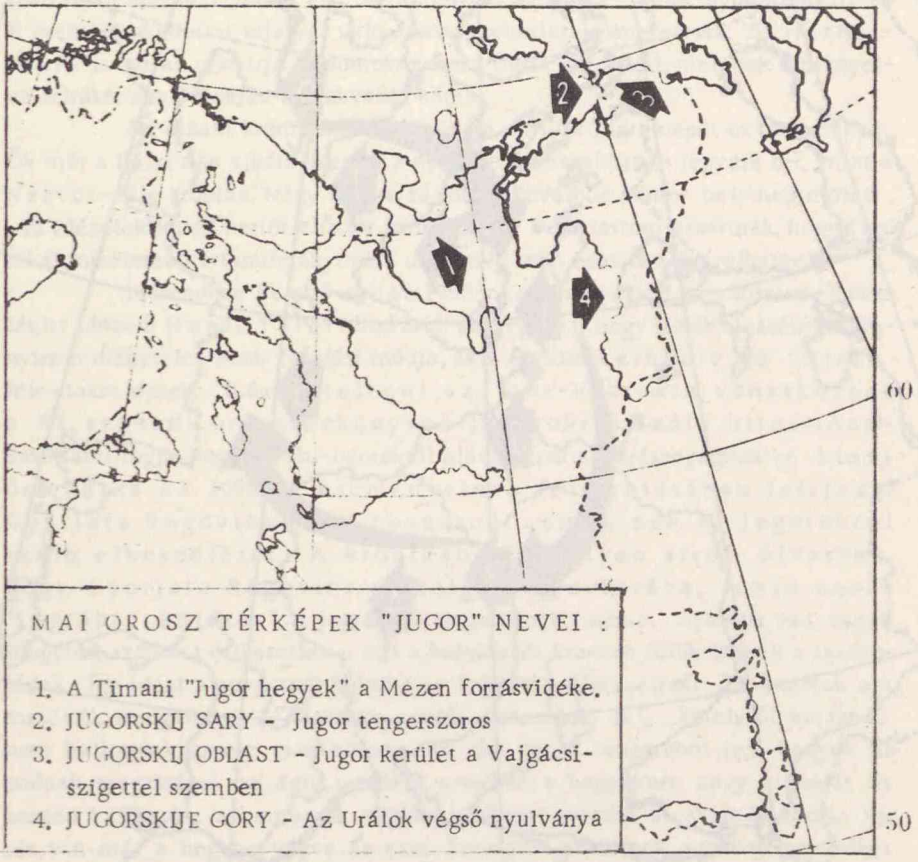

Egyesek a Pecsorától keletre teszik az ugryak földjét. Eljárásuk azonban nem megokolt. A Pecsora után ugyanis Nestor a Jam-tó népét említi és Jam rendkivül sok volt Oroszországban. Ezek főleg a szárazföldi uthálózat mellett fekvő kocsiállomások voltak. (Az oroszoknál ez átvett név.) Egyik ilyen jelentősebb és fontos állomáshely volt az Ugria-i téli és nyári, kelet-nyugat irányu utvonal találkozóhelyén fekvő tómellék Jam, a Pecsorától nyugatra. Ide torkollott be a Dvinából jövő és a Mezen mellett elhaladó prémkereskedelmi ut, mely nyugaton a Fehér Tó-nál végződött, keleten pedig a Pecsora vidékére érkezett. (A déli ut Permián haladt keresztül : a Káma, Volga, Oka, Ugra, Desna vonalán ért Kievbe.) Mármost ez a fontos Jam átrakodó és kocsiállomás Pe-

3. számú TÉRKÉP

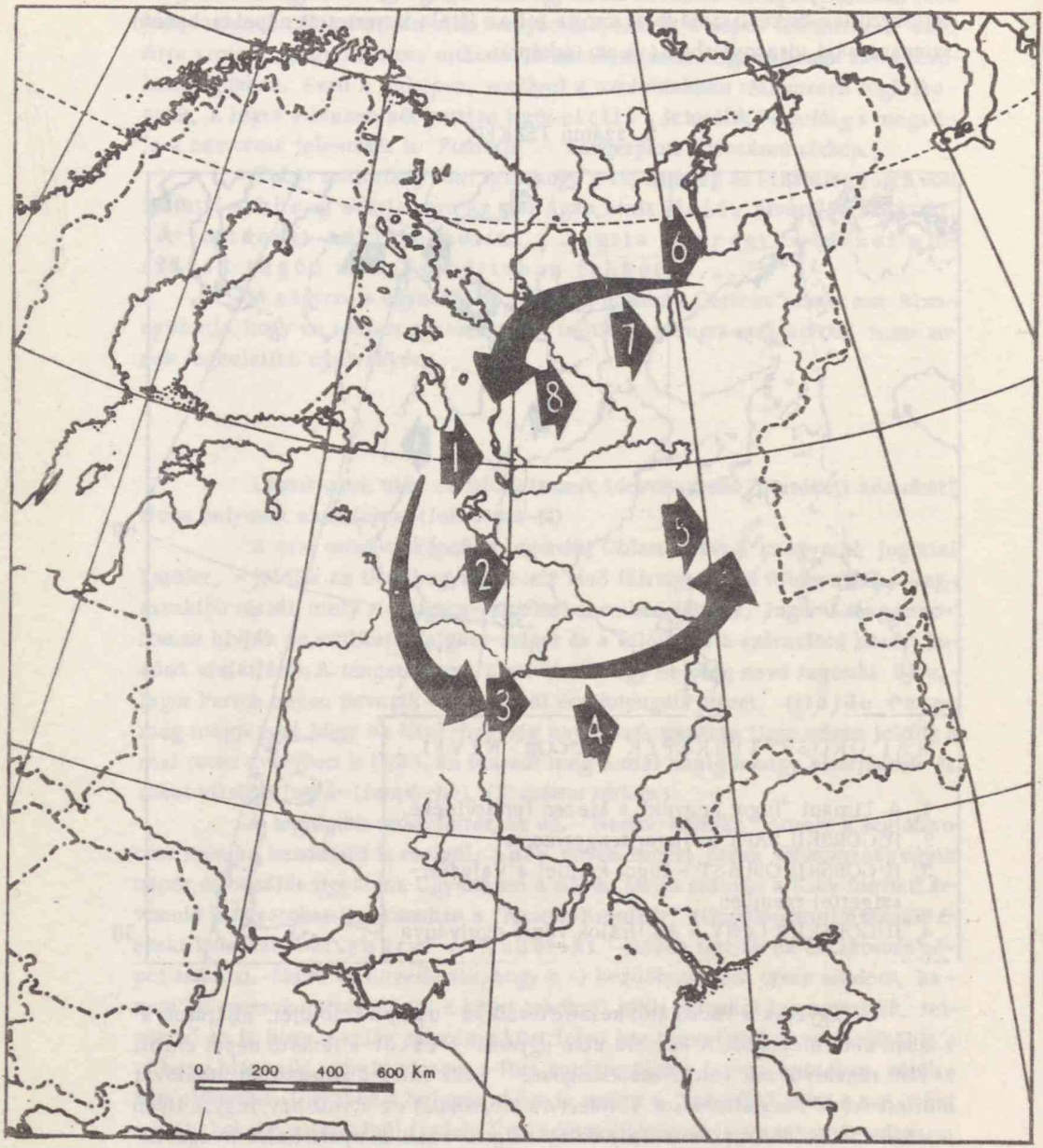

A NESTOR KRONIKA NÉPEI

1. VESI 2. MARI 3. MUROM 4. MORDVA
5. PERM 6. PECSORA 7. JAMTA 8. JUHRA

csorától nyugatra fekszik a Mezen és Pecsora majdnem összeérő Pizma folyóknak a forrásvidékén, ahol az átrakodók (volok) voltak. Ez a hely egyben fontos vámhely és raktárként is szerepelt.

Semmi ok sincs arra, hogy a felsorolásaiban pontos sorrendet tartó Nestor a Jami-tótól ismét a Pecsora keleti részére ugrándozzék. Legalább is leírásaiban ilyen eset nem fordul elő. A Jámi-tó és az Ugria-i kelet-nyugati, nyári-tóli prémkereskedelmi utjaival való szoros kapcsolatai ismeretesek. S. Herberstein is ezt az utat irja le pontosan, mint Ugria utvonalát, melynek orosznyelvü leirását annak idején Moszkvából kapta.

Az északi krónikások több helyen említik Jugra népét és tartományát. Ők már a helyi nép ajkáról veszik a nevet és pontosabban is jegyzik fel, mint a Nestor-féle krónika. Négy idézet ad többé-kevésbbé pontos helymegjelölést. (Az idézetek közül kettőt először ismertetek. Nem tartom kizártnak, hogy a krónikák tüzetesebb áttanulmányozása után még több adat is előkerülhetne.)

Időrendben az első egy az 1096-os eseményekkel kapcsolatos elbeszélés. Itt idézem Hajdu Pétert hosszabb szövegével, hogy lássák olvasóim, menynyire reménytelen azok érvelési módja, akik egyszer Lerhberg és Zsirai-féle utakra léptek: "Kétségtelenül az obi-ugorokra vonatkoznak a XI. századi orosz évkönyvek jugorokról szóló hirei. (Azolvasó látni fogja, hogy az obi-ugorokról nincs is szó e forrásanyagban!) A kievi őskrónika az 1096. év eseményeinek felsorolásában leirja egy Gyurjata Rogovics nevü novgorodi embernek a jugorokról szóló elbeszélését. A krónikában e helyen arról olvasunk, hogy Gyurjata Rogovics a szolgáját Pecsorába, majd onnét :Jugrába" küldte " A jugráknak (jugoroknak) néma nyelvük van, vagyis idegenek számára érthetetlen - irja a krónika és északon tőlük laknak a szamojédek. Igy idézi a novgorodi krónika és folytatja elbeszélését: "A jugorok azt mesélték szolgámnak " Különös csodát fedeztünk fel, amelyről korábban nem hallottunk, amely csak három éve tünt fel. A tengeröböl felé hegyek húzódnak, magasságuk az égig nyulik, s ezekben a hegyekben nagy kiabálás és beszéd hallható : az emberek vágják a hegyet, mintha át akarnák törni. Kis rés van már a hegybe vágva és azon keresztül beszélnek, azonban nyelvüket nem lehet megérteni : kezeikkel vasra mutatnak, mintha vasat kérnének és ha valaki kést vagy fejszét ad nekik, prémmel viszonozzák. Az ut ezekhez a hegyekhez szakadékok, erdők és hó miatt járhatatlan, azért nem mindig jutunk el hozzájuk" ... Ezeket irja a krónika idézet után Hajdu könyve 152. lapján. A 156. oldalon pedig igy folytatja :" Vegyük szemügyre a kievi krónika idézett részletét, mit árul el Jugria fekvéséről Gyurjata Rogovics szolgája, mint láttuk, valahová a Pecsora vidékére utazott, tehát nem volt messze a Káma vidékétől. Az epizódból világosan kivehető, hogy Jugria a Pecsora vidékének szomszédságában, a szamojédektől délre, vagyis a Káma

folyásánál lehetett. A Káma nagyon messze van a szamojédektől! Cikkiró megjegyzése.) Az elbeszélésben említett nagy hegy alkalmasint az Ural hegységgel azonosítható. Arról nincs szó a hiradásban, hogy Gyurjata Rogovics szolgája átkelt az Urálon, sőt ennek éppen az ellenkezője világlik ki belőle. A jugorok földje ebben az időben tehát, az Urál európai oldalán a Káma és az Ural hegység közötti vidéken feküdt. Valószinünek tarthatjuk mégis, hogy keleti határai esetleg Szibériába is átnyultak".

Az idézett szöveg ezek szerint azt mondja, hogy "A tengeröböl felé hegyek huzódnak... az emberek vágják a hegyet..kis rés van a hegybe vágva, azon keresztül beszélnek "Ha ezek a hegyek az Ural lett volna, akkor a jugorok az Urálon tul laktak volna és a résen keresztül beszéltek volna a tőlük nyugatra lakókkal. Azt hiszem azonban, hogy Hajdu Péter nem tételez fel az Urálról ily naivságot, hogy csak ugy könnyedén lehetne rajta beszélgetési rést vágni. De ha ezt mégis feltételezné, akkor hogy állithatja, hogy e szöveg alapján a jugorok földje a "Káma és az Urál hegység közötti vidéken feküdt?" A szöveg egész világosan tengeröbölre huzódó hegyről. Hol van a Káma és az Urál közti térségen Tengeröböl ? Az urál hegység a Kári -öböl (jobban mondva a Bajdarackai-öböl) legdélibb csücskéig közeleg. Körülbelül ötven kilométerre az öböltől megszünik. A leirásnak nem felel meg a hely.

Van azonban a Pecsorától nyugatra eső hegyvonulat a Timanski Krjaz, ezt hivják a középkori térképek jugori hegyeknek, ezek a hegyek határvonalat képeznek Jugria és Pecsora közt. Ezek a hegyek továbbá egy tengeröbölben, a Cseszkája Guba-ban (öböl) végződnek. Ezek a hegyek is bár csak a sokat említett Gyurjata Rogovics fantáziájában nőnek égig, hisz ő maga soha sem járt ott, valóban elég nagy magasságot érnek el. Több vonulatban huzódnak ennek a hegynek a vonulatai a Pescsa és Indiga folyók között. Egyik ilyen vonulatát nem volt tul nehéz átvágni, hogy rajta kereskedelmi csereberét lehetett folytatni az egymás nyelvét nem igen értő feleknek. Ez a fölrész a szamojédek szomszédságában van : eddig huzódik ma is a szamojédek nyugati gyérnyulványa. Majd később látni fogjuk, Juhra tényleg eme vidéken feküdt.

A másik szöveg egy 1114-es eseményt mesél el. A csodás dolog mit elmond, lényegtelen. A vele kapcsolatos helymeghatározás azonban annál fontosabb. A szöveg ui. azt mondja, hogy a Ladoga-tó környéki emberek északra mentek a jugorok és szamojédek földjére, ahol a mesés dolgokat hallották. Jugria ezek szerint a Ladoga-tó és a szamojédek közt terült el.

Egy 1187-es szöveg pedig pecsoramenti jugorokról beszél. Az 1096 os szöveg is arra enged következtetni, hogy Jugria a Pecsorához közel esett.

Ismét egy másik szöveg 1187- ből pedig Permiával való szomszédságra is enged következtetni, mert azt mondja, hogy jugriai és permiai lakósokat végeztek ki, akik adófizetéssel tartoztak Novgorodnak.

4. számú TÉRKÉP

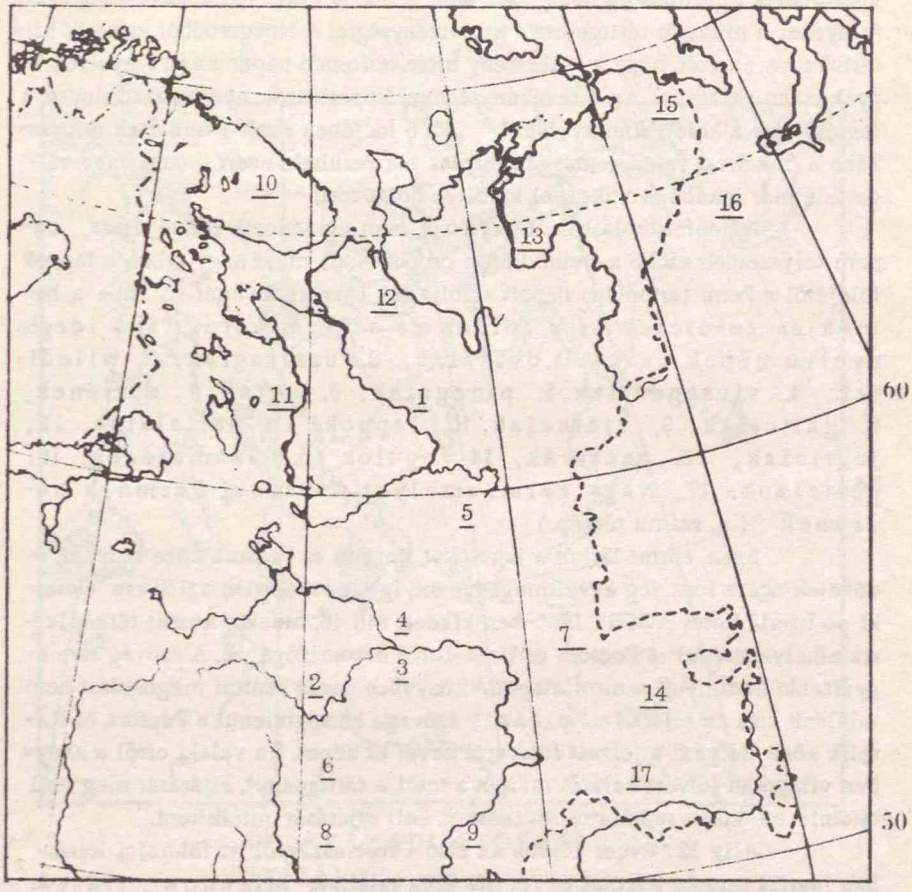

EPIFANIJ NÉPI FELSOROLÁSI TÉRKÉPE

1. DVINAIAK, 2. USZTJUGIAK, 3. VILEDIJEK, 4. VICSEGDAJIAK, 5. PINEGAIAK, 6. JUGIAK, 7. ZÜRJÉNEK, 8. GALICSIAK, 9. VJATKAIAK, 10. LAPPOK, 11. KARJALAIAK, 12. JUGRIAIAK, 13. PECSORÁK, 14. VOGULOK, 15. SZAMOJEDEK, 16. PERTÁSZOK 17. NAGYPERMIA.

Mindezen adatok alapján a következőkben vonhatjuk meg a még bizonytalan jugriai határokat : északon a tenger, északkeleten a szamojédek, keleten pedig a Pecsora, délkeleten Permia és délnyugati irányban a Ladoga-tó.

Az ezeket követő források Jugriát mindég a kareliaiak és Pecsora -

Permia közé teszik. Az a következetes helymegjelölés nem lehet véletlen.

Az egyik legfontosabb forrás Epifanij, Szent Istvánnak, a komiak apostolának életrajzirója 1390- ből, ahol felsorlja művében azokat a népeket, melyeket a missziós téritgetett a kereszténységre. A Novgorodból kiinduló hittérítő elve az volt, hogy a keresztény hitre téritendő népet saját nyelvén igyekezzen oktatni. Az ő tevékenységével kapcsolatos nyelvmaradványok a legrégibbek a keleti finn nyelvből. Az ő idejében ezek a területek mindinkább a moszkvai fejedelemség befolyása alá kerültek, ezért munkássága vége felé már inkább Moszkvával karöltve dolgozott.

A népfelsorolásban Epifánij nem ugrándozik össze-vissza, hanem tervszerüen előbb a Dvina körüli csoportokat, majd nagy ivben a lappok földjétől a Perm tartomány népeit sorolja fel. Lássuk szövegét : "Ime a helyek és területek és a földek és a Perm körül lakó idegen nyelvü népek nevei: 1. dvinaiak, 2. usztjugiak, 3. viledijek, 4. vicsegdajiak, 5. pinegaiak, 6. jugiak, 7. zürjének, 8. galicsiak, 9. vjatkaiak, 10. lappok, 11. karjalaiak, 12. jugriaiak, 13. pecsorák, 14 vogulok, 15. szamojédek, 16. pertaszok, 17. Nagy Perm, amelyet Csuszovi Permnek neveznek "(4. számu térkép.)

Ezen, amint látjuk a jugorokat Karelia és Pecsora közé helyezi. Idézetek egész sora fog evvel megegyezni, Igy indokolatlan az orosz "Ocserki po Istorii Komi ACCR" 1955-ben kiadott mü 46. oldalán közölt térkép Jugria elhelyezésével :a Pecsora és Usza-folyó háromszögében. A szöveg erre egyáltalán nem nyujt semmi alapot. A könyvben pedig semmi megokolást nem találunk erre az eljárásra. Epifánij szövege kétségtelenül a Pecsora és Karelia közé helyezi a jelzett földrajzi nevet és népet. Ha valaki erről a könyvben világosan jelzett helyről máshova teszi a tartományt, eljárását meg kell okolnia, különben sajnálatos tévedésnek kell eljárását minősiteni.

Alig 127 évvel később az első Oroszországról irt földrajzi leirásban Jugriát szintén Karelia és Permia közt találjuk. Miechow Mátyás 1517-ben kiadott munkájában leszámol a középkori oroszországi leirásokkal melyek még ókori nevekkel hemzsegnek és tele vannak mindenféle helytelen és fantasztikus mesékkel és állitásokkal. Értesüléseit személyes megfigyelésekre alapozza s számos a helyszinen járt személyektől szerzett jelentéséből szerezte. Sajnos azonban az utóbbi, a legujabb helyszini megfigyeléseknek az anyagát összekeverte a középkori helytelen értesülésekkel és ókori mesékkel.

Miechow Mátyás könyve után 1544-ben jelent meg, de már 1480-ban irta meg Pomponius Sabinus "In Vergilium Commentarii c. munkáját. Értesüléseit valószinüleg az Itáliában járt cári kiküldött, Buzin Simon-tól nyerte. Buzin olasz tudósokat és müvészeket igyekezett Oroszországba hivni, a mi Mátyás királyunkkal jó viszonyban lévő Nagy Iván fejedelem megbizásából. "A Jeges Tenger közelében laknak

az erdőlakó ugarok, ugrik"- irja a szerző, majd másutt ezt állitja róluk :"Tehát nem messze tőlük (a jugoroktól!) laknak a permiek k. b. két havi utra" Szerinte is tehát félreérthetetlenül Permiától nyugatra s az Északi Jeges Tengerrel határosan fekszik Jugria...

5. számú TÉRKÉP

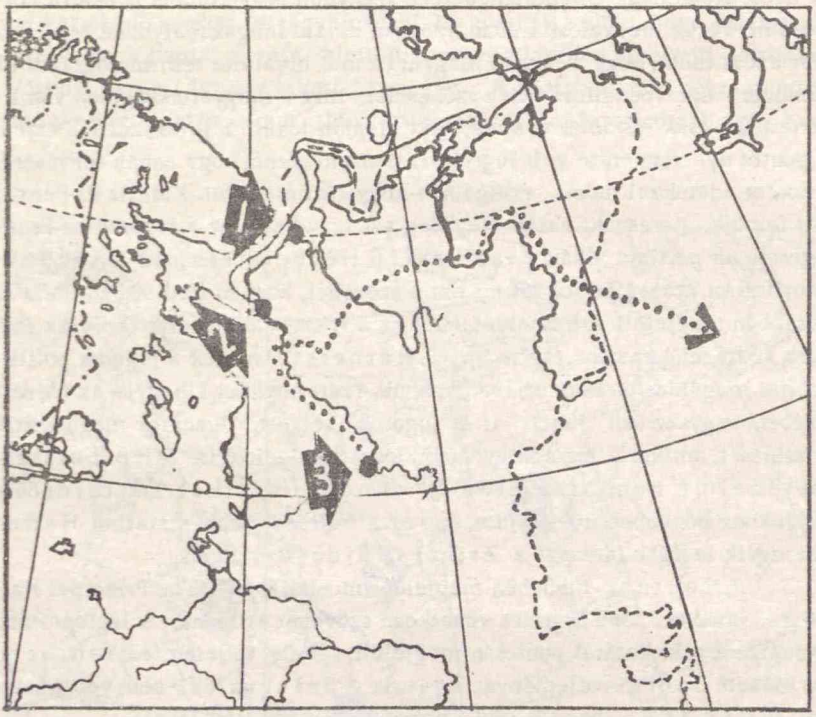

XVI. SZÁZADI GEOGRÁFUSOK UTIRÁNYA

1. BALAKUS hajóutja a Juhra-tengerpartig
2. H. SMITH a "hugri" partok menti utja
3. S. HERBERSTEIN báró utja Üstyüktől az Ob-ig.

Ezekkel a felsorolt történelmi adatokkal összeegyeztethetetlen a Hajdu-féle pontokba összeállitott megállapitások között a 2., 3. és 4.számok alatt idézettek.

A krakói orvos, az emlitett Miechow Mátyás 1517-ben a "Tractatus de Duabus Sarmatiis " cimü munkája, amint már emlitettem, elindítója azon térképsorozatnak és az Oroszországról szóló értesitéseknek, amelyek a földrész tárgyilagos képét rajzolják meg. Bár könyve cimében a régi, ókori földrajzi termionológiával él -(sajnos enélkül kortársai meg sem értették volna, hogy miről is ir) -anyaga feldolgozásában már egészen a

helyszinen használt földrajzi neveket alkalmazza. Jugriát is ismerteti né - pével együtt. Nyelvükről megállapitja, hogy megegyezik a magyar nyelv- vel. Ezt az állitását minden európai térképész és néprajziró megismétli. Erről tudtak Moszkvában is. Aeneas Silvius, a későbbi II. Pius pápa is irt róla. Mátyás királyunk is értesült a dologról. A hirt ellenőriztette. Jugria népét a háborukban nagy elnéptelenedésben szenvedő birodalmába is akarta volna hozatni. Terve megvalósitásában azonban halála megakadályozta. Miechow szerint azt is tudta, hogy a jugriai magyar (a mai hivatalos terminológiával élve finnugor) nyelvben nincs szláv szókészlet, mig a magyarországiban van. Eme értesülést csak részletes nyelvismeret alapján lehet megszerezni. Ha már ilyen pontos nyelvismerete volt Jugriáról, nem meglepő, hogy annak fekvéséről is pontos adatokkal tudott szolgálni s hogy szerinte Juhra Karélia és Permia között fekszik. Az északi határt illetőleg azt is tudja, hogy a jugorok az Északi Jegestenger partjain fókákra vadásznak. S. Herberstein, aki Miechowot mint forrást használja, jól ismeri ezt a szöveget. Szabad forditásban idézi is. Pontosabban megjelöli azt a helyet, ahol ez a fókavadászat folyt :a Dvina és a Pecsora közti tengerparton. Igen ám, S. Herberstein-nek a jugorok politikai céljai megvalósitásának utjában vannak. Azért nevüket kihagyja az idézett szövegben s egyszerüen "Jagert" ir a "jugorok" helyett. Ugyanigy meghamisitja értesülését, amikor a jugorok gyöngyhalászati helyeiről ir. S. Herberstein e történelmi hamisitásáról és annak politikai hátteréről a későbbiekben bővebben irok. Sajnos, épp ez a teljesen megbizhatatlan Herberstein egyik legfőbb támasza a Zsirai-Hajdu teóriáknak.

R. Hacluyt 1955-ben megjelent munkájában ("The Principal Navigations, London) több Jugriára vonatkozó szöveget találunk. A legfontosabb mely Jugria északi határát pontosan megjelöli, s mely teljesen fedi Lehrberg által idézett Georgi véleményét. Joannes Belakus1581-ben, volt tanárjához, Mercater-hez (Gerard Kremer 1512-1598) irt levele.

Balakus kéri Mercatert, hogy hallgassa meg a levél vivőjét a belga származásu, orosz fogságban volt tengerészt, aki hajón akarja megtenni az utat egészen Kináig az Északi tengeren. Alferius Archangelszkből indul (az északi Dvina torkolatától) és mindenütt jugriai partokon haladna egészen annak határáig, a Kária-i öböl (Bajdarackaja Guba) déli csücskéig, innen az Obig, majd az Obon egészen Kináig, mindenütt pontos méreteket eszközölve. Erről fennmaradt latin jegyzetek és angol forditásaik a legalaposabban megjelölik Jugria északi határait. (13).(5. számu térkép.)

1588-ban már a moszkvai angol követ is tud e levélről. Majdnem szószerinti átvétellel utasitja a moszkvában székelő Angol Kereskedelmi Társaság vezetőjét, hogy egy hasonló utra tegye meg az előkészületeket. Pontosan idézi Balakus levelének a Jugra határait illető kitételeit, mely a Dvinánál kezdődik s a Kari-öböl déli csücskénél végződik s onnan halad dél felé.

Ugyancsak ebben a munkában találjuk Hugh Smith-nek, Artut Pet-nek és Charles Kackmann-nak 1580-ban tett vajgácsi utazásáról i-

rott feljegyzéseit. A visszafelé vezető ut 20-ik napján Kolgojev szigettől délre haladva, megpillantották a Hugri (Jugri) partokat (14) Onnan nyugat felé haladva elérték a Kanin és Kola félszigetek közt fekvő Morzovec szigetet.

Ugyanebben a müben olvassuk, hogy a moszkvai Angol Kereskedelmi Társaság vezetője Richard Gray (1588)levelében bejelenti, miszerint a Mezen torkolatánál lévő Lapmas kikötőbe utazik. (15). Oda számos jugriai kereskedő szokott összegyülekezni. Megbeszéli velük, hogy lehetne meg - szervezni a jugriai tiszafa kivitelt Lampas kikötőjén keresztül. Amint ebből látszik, Jugria Lámpász kikötő hátországa. A közigazgatási Juhra tényleg a Mezen két oldalán feküdt. (Mint tájegység, sokkal kiterjedtebb volt.)

6. számu TÉRKÉP

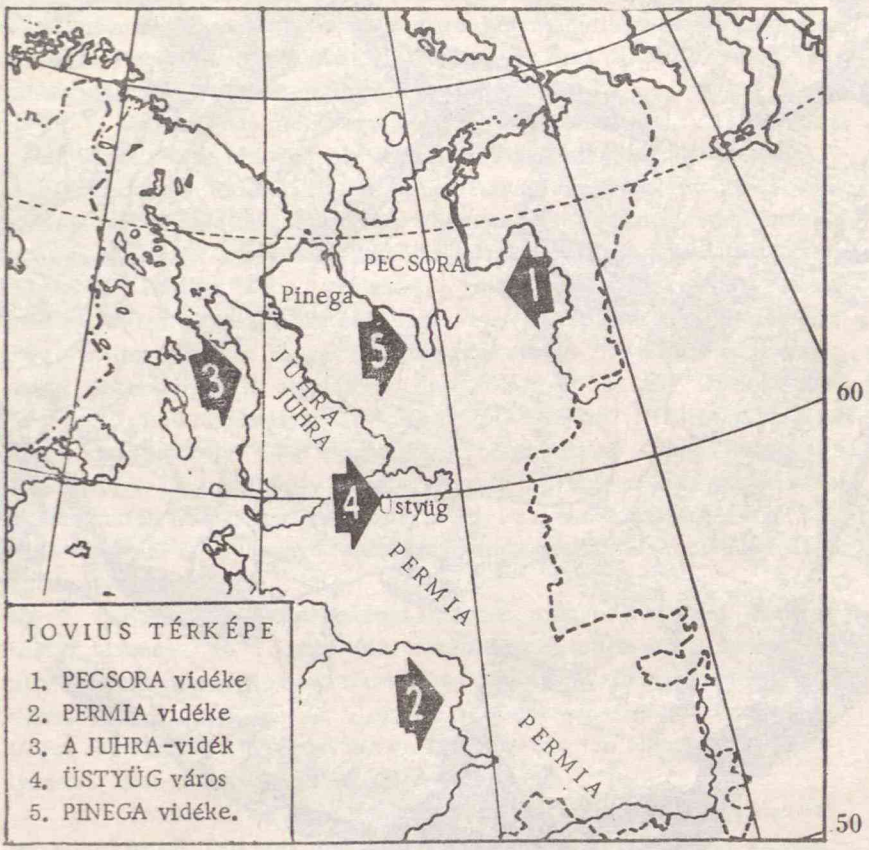

Jovius Pál feljegyezte 1525-ben a pápa számára Geramisov cári követtől szerzett, Oroszországra vonatkozó értesüléseit. Elmondja többek közt, hogy a Jug-folyó torkolatánál lévő Usztjug (Jug torka) kikötőjébe szállitják a pecsoraiak, permiek, jugorok és jugiak, valamint a pinegaiak áruikat,

7. számú TÉRKÉP

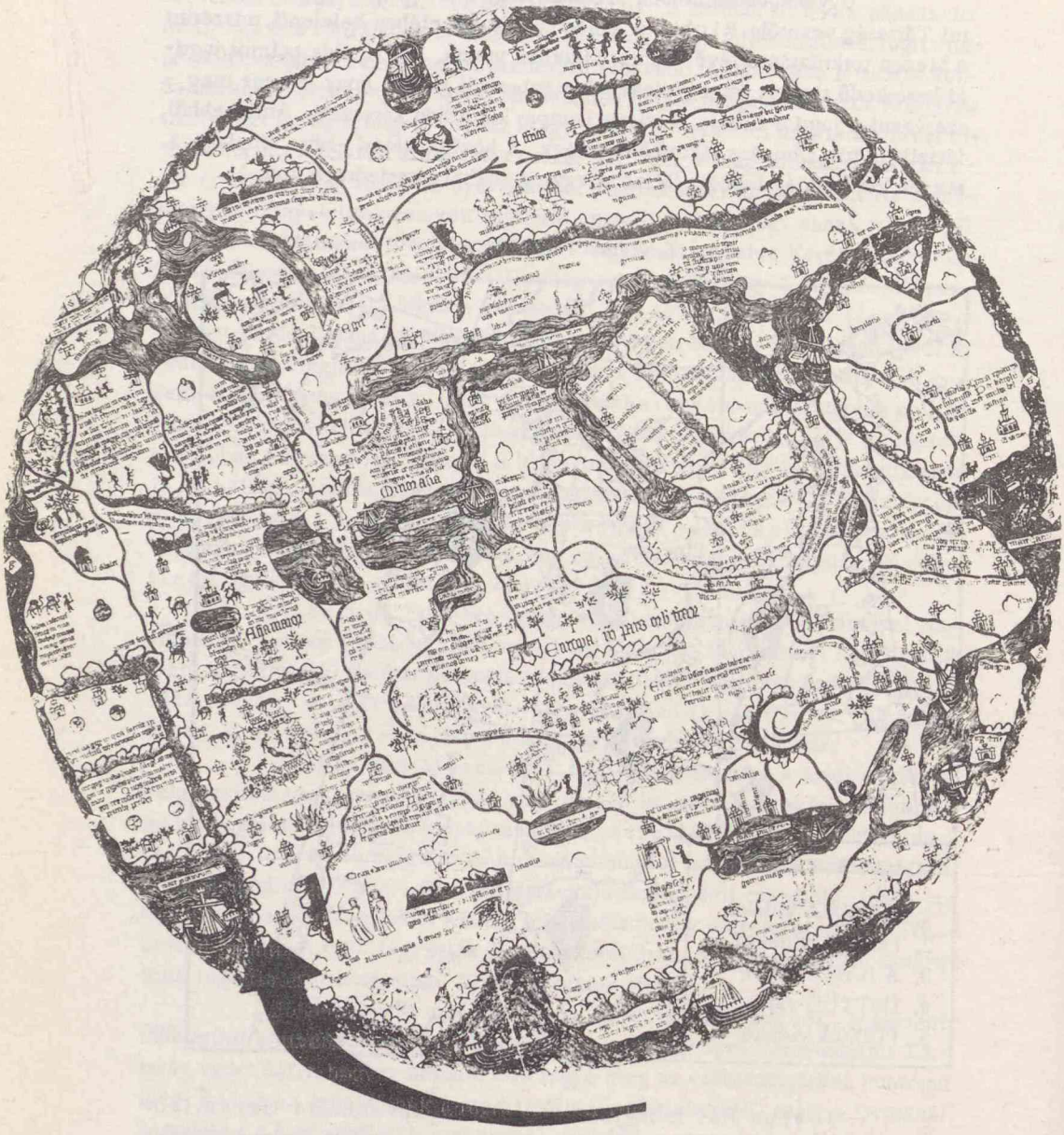

A "BORGIA VILÁGTRÉKÉP" ISMERETLEN SZERZŐJE HASZNÁLJA AZ ISMERT "CIUGUR" NEVET.

melyeket messze földről szereznek be.(16). Amint látjuk, a felsorolásban, amely fekvésük szerint sorolja fel a tartományokat, Jugria a Pecsora és Permia tartománytól nyugatra esik, a Jug-tól és Pinega-tól szinte keletre, ami megfelel a valóságnak és minden máshonnan szerzett értesülésnek.

Számos más forrást mellőzök, mert értesüléseiket nagyrészt az eddig emlitett forrásokból meritik.

Az arab irók szintén emlitenek Jura nevü tartományt, mely Bulgár kereskedelmi várostól északra fekszik, az "északi" széleken. Ibn Tadl Allah al'Umari "Masalik al abcar "cimü munkájában már pontosabban jelöli meg a nevet Juhra alakban. Ugy látszik, a többi arab irónak elkerülte a figyelmét az enyhe orosz "h", mely a Juhra névben szerepelt. Az arab "h" gutturálisok (torokhangok) ugyanis sokkal erősebben ejtendők. Az arab irók azonban nem használhatók fel a pontos helymegjelölés szempontjából:óvakodnak a pontos helymegadástól, mivel magok csak Bolgárig utaztak, északabbra már személyesen nem igen merészkedtek.

Van azonban mégis egy igen fontos arab forrás, az 1110 táján irodott Idrizi-féle térkép, mely a sziciliai király megbizásából készült. Anyagát gondos gyüjtéssel állitották össze. Számos részlettanulmányra megbizottakat is menesztettek, akik pontos földméréseket végeztek. Arab, norman és velencei utazók leirásait gondosan felhasználták. Az igy kialakult arab szöveg olvasása igen hiányos és nehéz. Latin betüs átirását nem végezték gondosan és igy mindig vissza kell térni az eredetihez. Az pedig ismeretes, hogy a pontozás nélkül irt arab irása még nehezebb. Az északi részeket az addigi pontos helynevek alapján egy finn tudós O.J. Tullie "Du nouveausur Idrici" cimü munkájában (Studia Orientalis - 1937.)- ellenőrizte és javitotta ki az ismert és sürün használt latin betüs. átirást. Tanulmánya alapján kiderült (117 old.), hogy Juhre ugyanazon helyen van jelölve, ahova a későbbi kutfők teszik. Igy Nesztor és Idrizi, akik kortársak voltak, képezik a legelső és egybevágó tanuságot Juhre holléte felől, mely Európában feküdt a Mezen vidékén.

Három középkori térképet szeretnék még megemliteni, melyek minden bizonnyal az Idrizi-féle térképből meritették értesüléseiket. De mivel Észak Oroszország megrajzolásában oly bizonytalan tájjelölést alkalmaznak, nem szándékom őket bizonyitó adatként felhasználni. Éppen csak idézem őket, mint kuriózumot. Ha valakinek kedve van alaposabb tanulmányozásra, talán meggyőző eredményre is tud jutni.

Az első 1375-ben készült s általában Ábrahám Cresquesnek tulajdonitják. Térképén egy Uger nevü helység van feltüntetve az északi Jegestenger partvidékén.

A másik Fra Mauro-nak tulajdonitott térkép 1459-ből, a harmadik a Borgia-világtérkép. Ez utóbbi szerzője ismeretlen s nevét gyüjtőszenvedélyéről hires Borgia kardinálistól kapta. Mindkét térképen sze-

repel k. b. ugyanazon helyen a Ciugur és Cugul nevek sora. (Az uráli Scugur nevek hasonlósága tagadhatatlan.)

H.Miechow közzétett egy 91 oldalas tanulmányt: "Die Aeltesten Karten von Russland" (Amstendam, 1966) cimen. Alapos tanulmánya elég fényt vet e térképek eredetére. Számunkra az a végkövetkeztetése fontos, hogy mindhárom térkép orosz forrásból meritette anyagát.

Időrendben az első, a már emlitett Jovius Pál munkájához készült, de soha sem csatolták a térképet, amelyet egyébként Battista Agnese rajzolt. Igy a munka csak kéziratban maradt ránk. Rajta a Jugoria Regio a Pecsora és Dvina közt fekszik. Magán a térképen a Pecsora a Dvinafolyótól eléggé nyugatra folyik. Ez a hiba onnét ered, hogy az elbeszélő és őt hallgató ellenkező irányban tájékozódtak. Az egyik a folyó forrása, a másik a torkolata felé nézett és igy vette a folyó jobb vagy bal partját figyelembe. A másik zavaró körülmény abból adódhatott, hogy a nyugati olvasók ismerték dán utazók leirásait, akik lappföldre utazva a Skandináv félsziget északi tájaira haladtak, hogy a svéd-orosz harctereket elkerüljék. Finnország legészakibb részén pedig a legnevezetesebb folyó a Petsame (Pecsa-me), amit egyes nyelvjárásokban Petsso-ra (PecsoRa) formában használnak. Igy az északi tájakkal még minden részletében tisztában nem lévő olvasó könnyel összetéveszthette a két nevet, s igy elhelyezésben tévedhetett. Waldsemüller hires térképén is ez az eset, ahol a Pecse-mo nem "mo"-ra, hanem "ra"-ra végződik

A második térkép, korának térképészeti remekmüve, mely tényleg létező helynevek egész özönével lepi meg a nyugati térképeszeket s igen pontos a helyi elrendezésben ugy, hogy ma is alig hagy maga után kivánni valót. Ezt a térképet Wied Antal adta ki 1555-ben. Maga a rajz azonban már előbb közkézen forogható az akkori európai térképkészitőknél, mert nemcsak anyagát, hanem a térképhez mellékelt szöveget is idézik, sőt hivatkoznak is rá forrásként. A rézmetszetet az Ortelius-nak dolgozó Hugenberg készitette. A térkép hosszu időre eltünt a forgalomból, bár sokan hivatkoztak rá, mig H. Michow Amsterdamban meg nem találta s leközölte az "Aus allen Welttheilen" c-folyóiratban. (8. számú térkép.) A tanulmány a folyóirat XII. évf. 321. old. jelent meg. Azóta minden térképtörténeti atlasz hozza.

Anyagát a cári családdal rokonságban lévő, valószinüleg magyarszármazásu Latzki János (Ivan Ljatzky) gyüjtötte össze, akit Herberstein kért meg erre a gyüjtögető munkára Moszkvai időzése alkalmával az Oroszországról irt munkája számára- Latzki, a cár számysegéd (okolnicsi) tiszti vagy a cár személye melletti miniszter feladatát töltötte be. Amikor Godunow idején a cári családot üldözték, ő Lengyelországba menekült, ahol térképanyaga igen kapóra jött a készülőben lévő lengyel-orosz háboru idején. A térképen azok a részek, ahol az orosz háboru dult, különös részletességgel vannak kidolgozva. Alapanyagát mindenesetre a cári udvarban lefektetett oroszországi térképről vette.

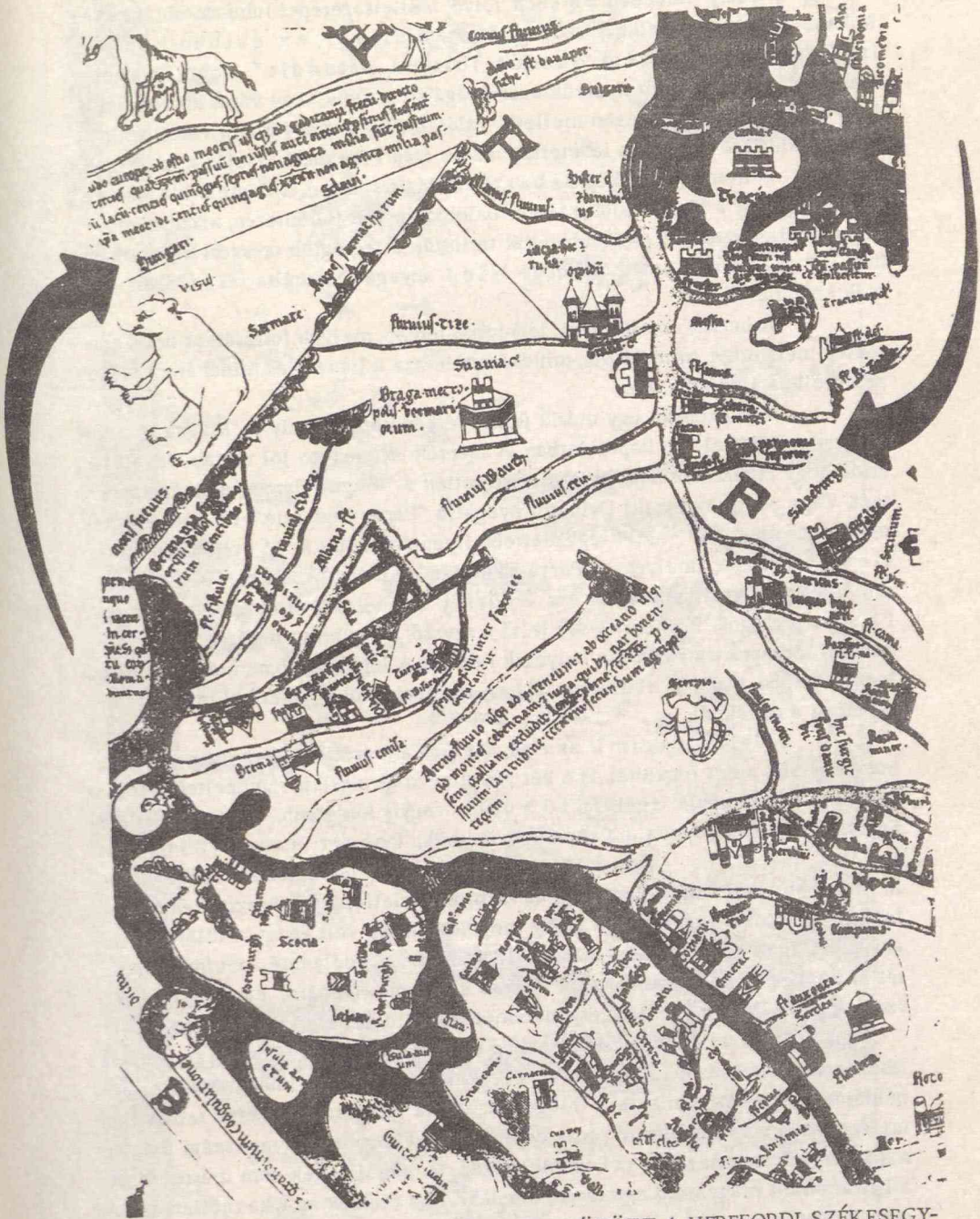

LAFFORDI RICHÁRD TÉRKÉPE 1276-1283 KÖZÖTT A HEREFORDI SZÉKESEGYHÁZ DISZE A BALOLDALI NYILLAL JELZI A HUNGARI" NÉPET A SZARMATA HEGYEK FÖLÉ. A JOBB OLDALI NYIL PANNONIÁT, ESZTERGOMOT ÉS SABARIÁT A DUNA PARTJÁN JELZI.

Wied térképén a Mezen folyó mellett szerepel Juhri tartomány vele kapcsolatban a következő szöveg olvasható :"Juhri, ex quibus hungari in Hungaria, ut idem quoque idioma ostendit" -Juhri, honnét a magyarok erednek, mint nyelvük azonosságából kitünik." Egy város körvonalai is fel vannak tüntetve a Mezen mellett, valószinüleg a mai Juroma város, aminek régebbi kiejtése Juhro-ma lehetett.Ez az az alak képezheti alapját a Juhry-nak.

A harmadik térkép Sebastian Münster-é. Különféle kiadásaine IUHRA egyszer a Mezen jobb, máskor baloldalán van feltüntetve, azonban mindég Karelia közelében. Régebben ezt tartották a legrégibb oroszországi térképnek. De világosan kimutatható, hogy Wied anyagát használta fel s időben ezt csak követhette.

A három oroszországi, legrégibb térkép, melyek forrásaikat helyi adatokból meritették, mint láttuk, mindhárom hozza a Juhra-t és mindhárom a Mezen mellett ábrázolja azt.

Van azonban egy másik juhrai térképcsoport, mely a "Magna Hungaria" megjelöléssel van kapcsolatban. A szerzők ui. nagyon jól voltak értesülve arról, hogy Észak Oroszország területére tették a "Magna Hungaria" nyugati részét. Vagy pedig az északi Dvinától nyugatra "Parva Hungaria"-t s attól keletre "Magna Hungaria"-t. (A legismertebb ilyen ábrázolás a Mathias Parisiensis térképe, amelyen a "Parva Hungaria" (Kis Magyarország) nem azonos a mai Magyarországgal, amint azt Győrffy helytelenül értelmezi,mert a mai Magyarországot "Pannonia"-val jelzi a szerző.) Az orosz forrásokból táplálkozó uj térképek azonban ide helyezik Juhra-t. A leghiresebb,nemrég kiadott ilyen térképen, mely Waldseemüller térképein hol egyiket,hol másikat szerepelteti a nevekből.

Frisius Gemma az első, aki arra a merész lépésre szánja magát, hogy egyesiti a két fogalmat és a két nevet egymás mellett szerepelteti.Térképéről készült az egyik legelső glóbusz, vagyis földgömb. (10.számu kép.) Egyik legrégibb példánya ma egy bécsi mérnök, Robert Haardt tulajdonában van még ma is. Ez a földgömb Ausztriában a legrégibbnek számit, róla már több tanulmány jelent meg és számos részletfelvételt készitettek felületéről. A minket érdeklő rész eddig még közöletlen volt és igy a tulajdonosa, aki anyai ágon magyar származásu, kész örömest engedélyezte tanulmányozását és közlését ama résznek, ahol a Juhra és Magna Hungaria egymás mellett szerepelnek. Ezuton is hálás köszönetemet fejezem ki neki szivességéért.(17).

Frisius iskolát csinált uttörő munkájával. Tanitványa, a modern atlaszkészités atyamestere Mercater (Gerard Kremer 1512-1594.) követte aző példáját, mig végre elhagyta a "Magna Hungaria" jelzést s magáévá tette a komi hagyományból táplálkozó orosz őshagyományt,hogy a magyarországi magyarok Juhrá-ból származnak. (11.számu térkép.)A juhrai népek nem mások, mint a hátramaradt magyarság egy része, töredéke.(Az oroszok az Oka mellett is számon tartottak egy ottmaradt magyar néptöredéket, a mescereket. Az erre vonatkozó orosz hagyományt ismertette a magyar Perényi József - sajnos - nem a legszerencsésebb tálalásban. Kár, hogy a kérdés további tárgyalásától elállott.

WIED ANTAL TÉRKÉPE 1555-BŐL, AMELY EGY RÉGI PÉLDÁNY ALAPJÁN KÉSZÜLT.

A Iuhri tartomány mellett a régi szöveg:"Ex quibus Hungari in Hungaria viventes originem ducunt"- "Akiktől a Magyarországi magyarok erednek...

9. számu TÉRKÉP

Az emlitett orosz hagyományt, amelyről S. Herberstein is megemlékezett, a krakói Miechow fogalmazta meg latin nyelven emlitett művében s ez a szöveg szerepel is minden térképen, melyeket kortársai rajzoltak.

A Juhra helymegjelölés szerepel ezután ettől az időtől kezdve egészen az 1750-es évekig. Egyik legjellegzetesebb ilyen irányu térkép többek között Matthias Haas 1739-ben megjelent munkája.

Részletesebben is foglalkoznom kell Guillelmus de l'Isle egyik térképével, amelyet az 1730-as években rajzolt s Matthias Seutter adott ki Bécsben. Guillelmus de l'Isle kora legkiválóbb térképésze, Maga az orosz cár kérte meg, hogy foglalja el az akkor megalakult orosz térképészeti intézet igazgatói rangját. Ő maga ugyan nem fogadta el, de elküldte maga helyett testvérét Joseph Niclas de l'Isle-t, aki bátyja utasitásaival felszerelten 1719-ben meg is alapitotta a jelzett intézményt. Tilalom ellenére Moszkvában lemásolta az ott már készen lévő anyagot és Párisba vitte a tudósabb testvérhez, aki az ujonan összegyüjtött anyagot is beledolgozta az uj oroszországi térkép anyagába. Ez a másolati anyag a párizsi térképgyüjtemény egyik legértékesebb részét képezi még ma is. (12 számu térkép.)

Bár az emlitett másolatok nagyértéküek és térképvázolása első rangunak mondható, egyes hibákat még sem tudott kiküszöbölni. A folyók egészen nem fedik a tényleges folyási irányt. S ez épp a minket érdeklő anyagnál fontos tényező. A már emlitett Pinega pl. nem folyik annyira keletre, hanem a Dvinával párhuzamosan inkább délfelé, miután nem messze a torkolatánál 90-fokos törést szenved. Továbbá az Isma is sokkal keletebbre huzódik a valóságban, mint a térképen. A Vicsegda pedig sokkal délebbre fekszik, mint a térképen. Igy Juhra területe sokkal jobban kiszélesül, mint az a térképen fel van tüntetve. Del l'Isle térképe az akkori közigazgatási Juhrát jelzi.

Nem mellőzhetjük egy Oroszországban járt szerző, Vitsen térképét aki a Juhrát a Vicsegdáig viszi fel s fedi Permia egy részét is. Ez a térkép azonban 1687-ben jelent meg. Tehát hét századdal a Hajdu által az első pontban jelzett idő után és még akkor is nyugatabbra volt, mint az ő első Jugriája.

Vitsen a helyszinen szerzett adatok alapján rajzolja meg Oroszország nyugatszibériai és európai részét. Nem csoda, hogy Zsirait igen idegesitette ez a térkép. Éretlen gunnyal és a történelmi adatokkal szembeni érzéketlenséggel foglalkozik eme térképpel: "Bajos volna megállapitani-jegyzi meg-mire támaszkodott (t. i. Vitsen!) - a régi, elavult orosz leirás került kezeügyébe, anachronisztikus szóbeszédnek adva hitelt, vagy netaláltán az Ő Oroszországban jártakor is alkalmazták volna a Jugria nevet európai területre?"

Az ember szinte szégyenkezve irja le ezeket a sorokat. Csodálkozni kell azon, hogy irhatott le ily sorokat egy magyar egyetemi tanár. Hát nem a legértékesebb forrás a "régi" irás és "anachronisztikus" az a szóbeszéd, amit az elődök hagytak utódaikra? S ha 1930-ban Zsirai még nem tudta, hogy Vitsen Oroszor-

10. számu TÉRKÉP

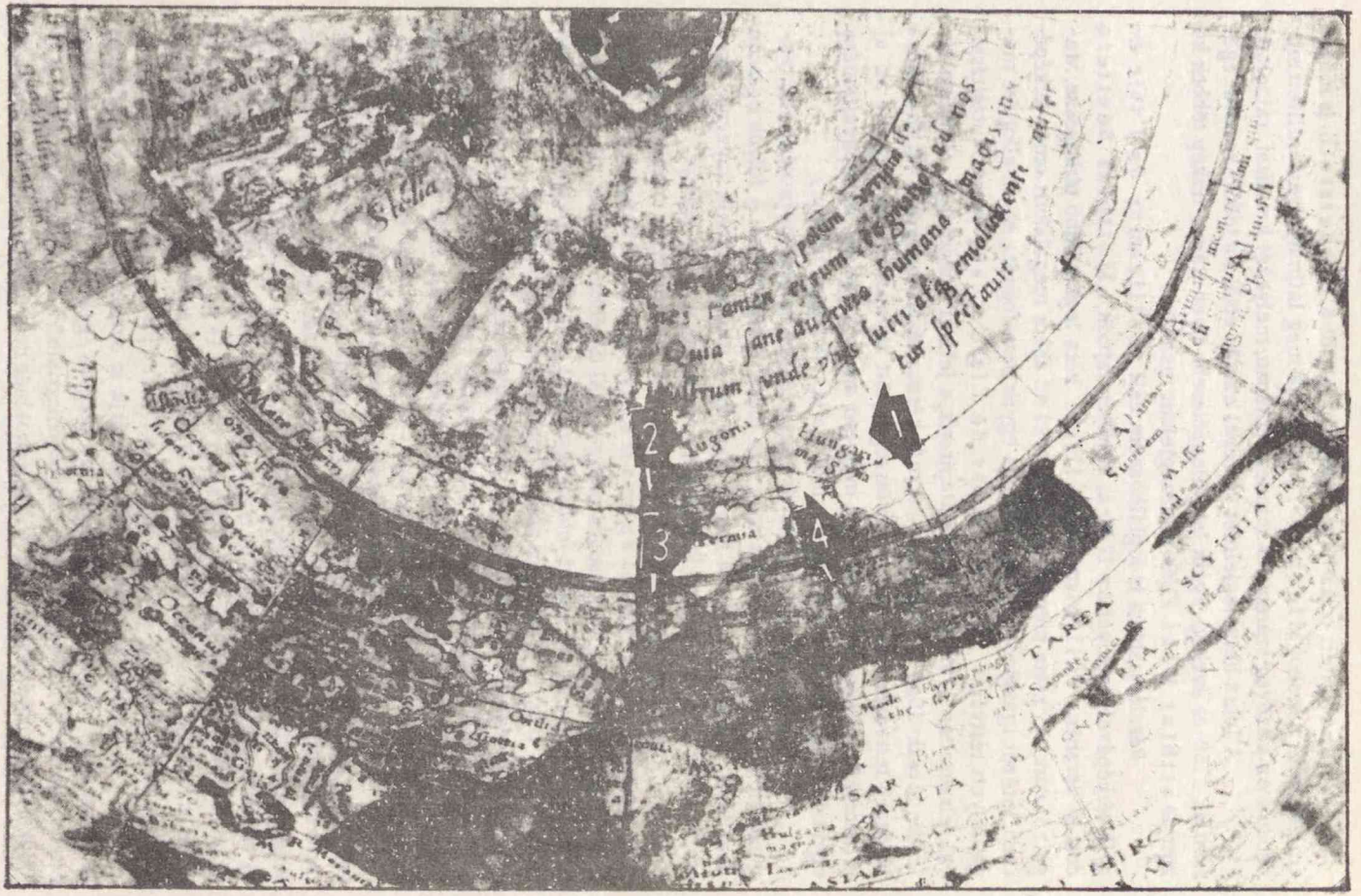

GEMMA FRISIUS FÖLDGÖMBRÉSZLETE (1508-1555). 1. HUNGARIA MAGNA, 2. IUGORIA, 3. PERMIA, 4. COLMOGORIA

ságban jártakor alkalmazták Jugria nevét európai területre, akkor meg kell róla állapitani, hogy teljesen járatlan e kérdést illetőleg. Hogy vállalkozhat akkor arra is, hogy a magyar tudományos világnak értekezletsorozatot nyujtson e témakörről s cikkeléssel magától jelentkezzen Gombócz Zoltán tanulmányai mellett, aki valóban eligazitó világosságot vetett a magyar őstörténet egy régi korszakára, s utolsó cikkében magára a jugriai kérdésre is.

Igenis, Juhra mindég európai területen feküdt s igy Vitsen korában is "központi vidékei" soha sem nyultak át Szibériába, legfeljebb egy kis nyulványa, az is csak egyetlen egy orosz forrás tévedése szerint.

Mindezek alapján láthatjuk, hogy a kiindulópontként kezelt Lerhberg-féle tétel teljesen tarthatatlan s vissza kell térni az ő idejében uralkodott felfogáshoz, hogy a Juhra európai területen terült el. Erről az összes orosz források tanuskodnak, amit a nyugati források csak megerősitenek.

1. - Juhra, mint közigazgatási terület a Mezen-folyó két oldalán terült el nyugaton a Pinegáig, keleten a Jam-tóig, délen pedig a Vicsegdát közelitette meg. Ez a Lerhberg által idézett Müller-Ficsher-Schlözer által alkotott tétel.

2. - Mint tájjelölés sokkal nagyobb területet ölel fel. A Dvinától a Kári-öbölig, onnan függőleges irányban haladva az Obig és felöleli az Urál keleti oldalán lévő vogul-manysi területet is. Az Ob torkolatának környéke soha sem viselte a Jugria nevet, hanem Obdorának (Ob-mentének) hivták s ez nem más, mint a Lerhberg által emlitett Georgi kortársa felfogása, ami fedi a történelmi adatokat. S. Herberstein Jhurájá- nak keleti csücske is eléri a mai vogul (manysi) területet, sőt egy kissé délebbre is terjed. (Térképrajzolójának Juhrá-ja az Ob-torkolat keleti oldalára kerül, ahova S. Herberstein soha sem helyezte a könyve szövegébe, sőt ezt a területet is mint "terra incognita"-t (ismeretlen föld) általa és kortársai által ismeretlen földet jelölte. Erről a továbbiakban bőven lesz még szó. Igen nehéz a déli és délkeleti Juhra határát megjelölni. Vitsen szerint a Vicsegda déli oldalát is magába zárja. Ellentmondani igen nehéz neki, mert helyszini, személyes tapasztalatok alapján irta meg, illetva rajzolta a térképet 1687-ben.

Schlözer-nél alig van jobb ismerője az Északoroszországi viszonyoknak. Hajdu véleményét, hogy a Juhra "a Káma és az Urál hegység között feküdt" s már a XI. században "keleti határai esetleg Szibériába is átnyultak" semmiféleképen sem lehet elfogadni. Arról is vannak adatok, hogy a Juhra Permiában volt. Több adat emliti, hogy Permia, Pecsora és Karélia közt fekszik Juhra. Pomponius egyenesen két havi járásra teszi Jurjá-t Permiától. Hajdut megtévesztették Lerhberg-Zsirai hamis szövegmagyarázatai, akiknek tárgyilagosságában megbizott. Hajdu Péternek, akit kiváló tudósnak ismerek, szóbelileg is előadtam nehézségeimet felfogását illetőleg s megmutattam neki a forrásokat, amelyek előtt nem lehet szemet hunyni. Kértem irásban is, hogy tegye irásba észrevételeit, de ugy látszik nagy elfoglaltsága miatt nem tudott válaszolni irásomra. Nagyon érdekelt volna pedig idevonatkozó és esetleges módositott felfogása. Igy - sajnos - csak tanulmányában lefektetett felfogását tudom idézni. Jólesőleg hallottam azonban tőle, hogy Zsirait szegedi kritikájában tárgyila-

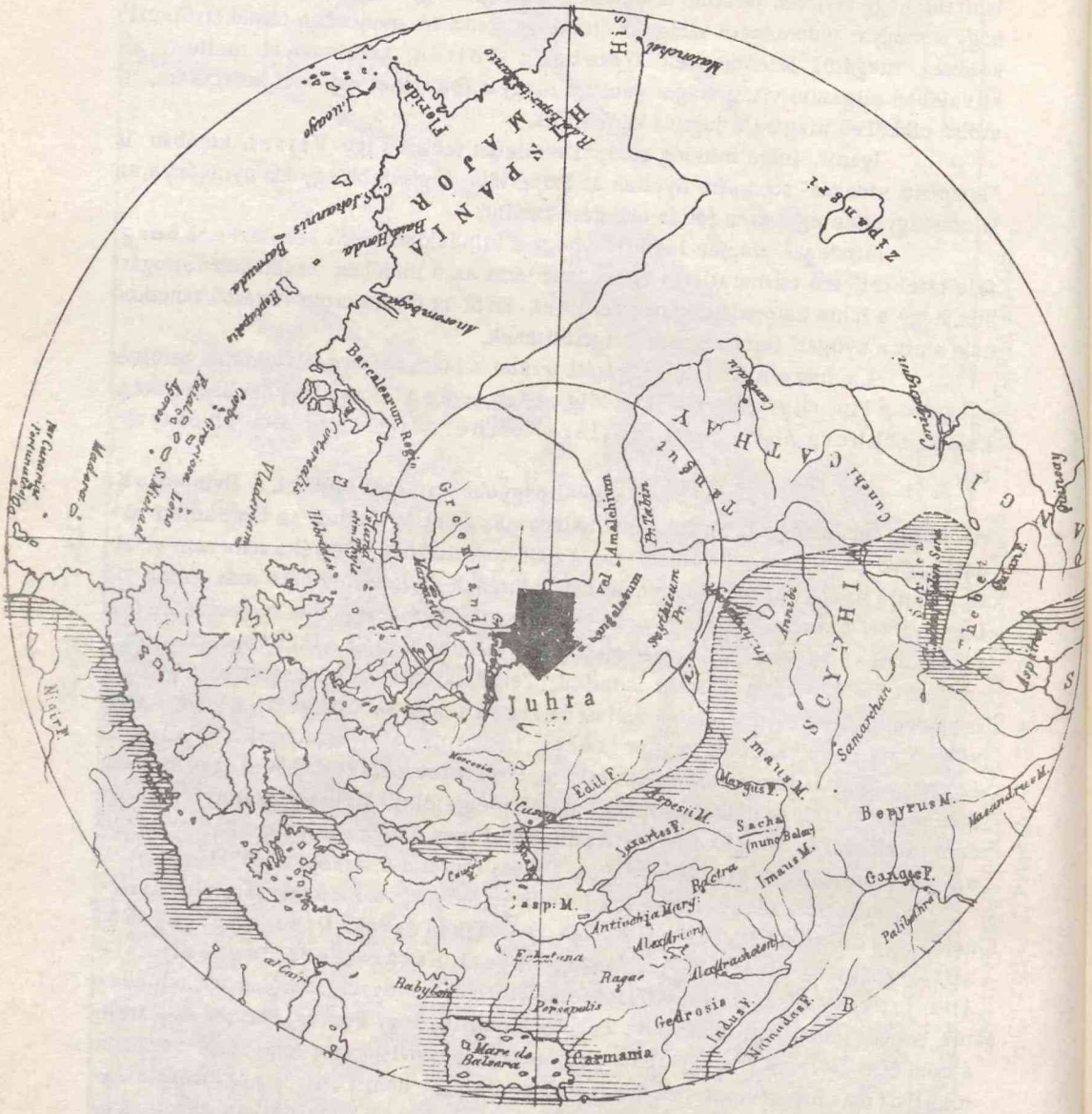

MERCATOR (GERHART KREMER GLOBUSZA 1541-BŐL. A Földgömb legészakibb metszete határán nyil jelzi JUHRA tartományt.

gosság-hiánya miatt egyáltalán nem kímélte...

Ezek után vegyük szemügyre S. Herberstein-t, aki annyi zavart okozott a Juhra-kutatásban.

Legelősször is le kell szögeznem, hogy ő könyve szövegében soha sem tette Juhrá-t az Ob keleti torkolatához. Ezt csak térképen tette oda. Őt követték azután egynéhányan. De hamar rájöttek arra, hogy S. Herberstein szövegével ez nem vág össze. Igy az olasz fordítás térképrajzolója Jacomo Gastaldo is követte Herberstein térképészét, a nürnbergi Hirschvogel-t, de második és további kiadásaiban már az Obtól nyugatra helyezi a Jurhát, mint az a szövegben eredetileg is szerepel, vagyis az Ob-Irtis összefolyásának háromszögébe, amelyről maga Herberstein irja, hogy a jugriai fejedelmek ide huzódtak volna vissza. Ő maga azonban nem nyul ennyire délre szövegében, mert ott szerinte a kitáji (kinai) tó terül el. Az ő jugriai fejedelemségei inkább a Tavdu-Konda környékére esnek...

Mi adhatott indokot S. Herberstein térképésze számára, hogy Juhrát az Ob keleti forrásvidékére tegye ? Az ő korában ezt a vidéket Lukomorja néven ismerték, ami "tengeröblöt" jelent, Juhra pedig "tengerpartot". Továbbá az 1673-as orosz térkép e vidéket jurak szamojedekkel népesiti be. Tudott-e minderről a térképrajzoló? S. Herberstein szövegéből erről nem értesült. Maga a könyv azonban rákényszeritette, hogy erre az "ismeretlen területre" tegye Juhra-t. A könyv ui. azt mondja, hogy az európai Oroszország északi részét a Dvinától az Obig Engreneland-nak hivják (amelyből aztán Grönland neve eredt!) A svéd-dán neve e vidéknek rokona az Ungarnlandnak, Herberstein azonban érthetetlenül ismeretlenföld -nek forditja és magyarázza. Minden esetre ezt az értesülést Istoma György-től szerezte, Dánia moszkvai követétől, aki e vidéken járt és irásos munkában számol be róla.

A Herberstein könyvét gondosan átolvasó térképrajzoló számára e területen nem maradt üres hely Jugria számára és igy nem tehetett mást, mint a régi "Magna Hungaria" keleti csücskét elnevezni Juhrának.

Megbeszélte-e ezt a térképész magával Herberstein- nel ? Nem tudni. Herberstein szivesen hagyta rajzolóját zavarban. Miért ? Rövidesen elmondom azt is. (Mielőtt azonban erre térnék, fel kell hivnom olvasóim figyelmét arra, hogy Herbersteinnek Juhráról szóló leirását megtaláltam teljes latin szövegével, amelyet a "Jegyzetek"-nél közlök. S még egy : Zsirai panaszkodik arról, hogy ezt a szöveget nem találta meg.)

Lássuk ezek után, hogy miért hagyta zavarban oly szivesen Herberstein a térképészt ilyen zavarban és tévedésben Juhrát illetőleg ?

Sigismundus Herberstein a Habsburgok kedvenc keleti diplomatája és követe volt. Járt többek közt Törökországban is hivatalos megbizatással. A magyar főurakkal is sokszor tárgyalt, hogy megnyerje őket a Habsburgoknak a magyar trónra jutására abban az esetben, ha a Jagellók kihalnának. Az orosz cárok is Nyugatra törekedtek kiterjeszteni hatalmukat és erre nagy lehetőség kinálkozott, amikor a pápa közvetitésével a konstantinápolyi szultán egyik rokona Nagy Iván felesége lett. Kettesben igy megteremtették a pánszláv gondolat egyik alapgondo-

12. számu TÉRKÉP

JOSEPH NICOLAS DE l'ISLE "KETTŐS JUGORIÁJA" 1730-BÓL.

latát, hogy Moszkva legyen Bizánc vallási és politikai utódja. Nagy Iván cár Mátyás királyunkkal feltünő élénk diplomáciai és kulturális kapcsolatokat tartott fenn. Tudósokat és müvészeket hivott Moszkvába Olaszországból, mint a nagy magyar király. Bár Mátyás igyekezett az orosz expanziós tervekkel ellenállást kifejteni, bármennyire is elvonta őt ez a török elleni tevékenységétől amire annyira szüksége volt. Orosz kapcsolataival valószinüleg egy későbbi hátországot akart magának biztositani az egyre fenyegetőbb török veszedelemmel szemben. Ismeretes az orosz hagyomány, melyről Herberstein is értesit bennünket, hogy a magyar orosz területről jöttek uj hazájukba. Igy az oroszoknak szinte "történelmi jogformálása volt" a magyarokat, mint "hajdani alatt - valókat" követni. Erről különben könyvet is irt IV. Vazul, Nagy Iván fia és "kultusz minisztere", aki külön kiemeli, hogy a Habsburgok a magyar trónra való igényüket avval támasztják alá, hogy a magyar királyi családból vettek feleséget. Igy aztán maga IV. Vazul ezt ellensulyozásul elvált orosz származásu feleségétől és a magyar eredetü Ljenskij -család egyik leánytagját vette nőül. Annak nagybátyját pedig fia gyámjává tette.

MATTHIAS HAAS TÉRKÉPE 1739-BŐL.

HERBERSTEIN ZSIGMOND TÉRKÉPE 1549-BŐL. A JOBB FELŐ SAROKBAN JELZI IUHRÁT A HIRHEDT MEGJEGYZÉSSEL "INDE UNGARORUM ORIGO"

JENKINSON TÉRKÉPE 1562-BŐL.

1. IOVGHORIA az Ob-folyónál
2. MESCHORA a "mecsér"föld
3. PERMIA
4. TÜRKFÖLD

A térkép különben a tatár osrz
A térkép különben "RUSSIAE-MOSCOVIAE és TARTARIAE - DESCRIPTION" cimet visel és a török-tatár népek elhelyezkedését valóban részletesen és főként a valóságnak megfelelően jelöli.
A KÁSPI TENGERT nagyon torzitva mutatja be és két CORASAN szerepel rajta.

SIBER városát az OB-folyó bal partján tünteti fel. A népek eltolódása a cári Oroszország hatalmi törekvéseinek eredménye folytán változott.

15. számú TÉRKÉP

14. számu TÉRKÉP

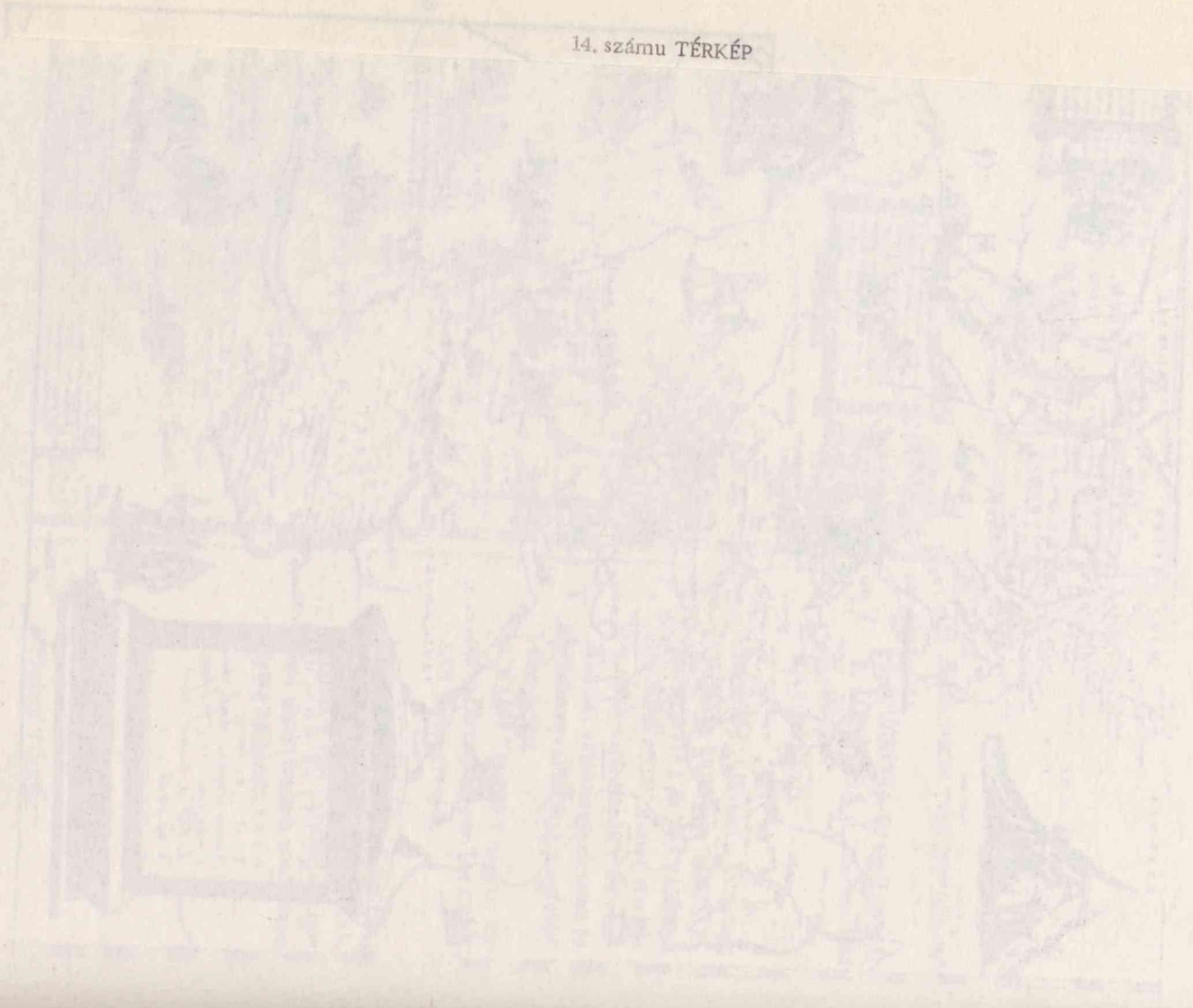

JOHN DEE (1527-1608) TÉRKÉPE OROSZORSZÁGROL. JUGRA VIDÉKÉT FEKETE NYIL JELZI.

16. számu TÉRKÉP

17. számu TÉRKÉP

HESSEL GERHARDT JUGRIA TÉRKÉPE
1607-ből. Jugria fekvését fekete nyíl jelzi.

Az orosz igényekkel szemben S. Herbersteinnek minden oka meg volt hozzá, hogy az oroszok lába alól kihuzza Magyarországra való igénylésük jogi, politikai alapját. A magyarok "őshazáját" tehát oda kellett tennie, amely eddig még soha sem volt orosz terület, az ismeretlen senki-földjére.... Szövegében ezt természetesen nem vallja be. De hogy térképészével nem huncutkodta-e oda maga is Juhrát, vagy csak megtürte, hogy jobb hiján az alkalmazottja ezt a történelmi csalást végre hajtsa, azt nem lehet tudni. De nagyon valószinü, hogy a hamisitásban ő maga is tudatosan benne volt. Erre a feltevésre az ad alapot, hogy forrásai fordításában szándékosan elhagyja a jugorok pontos helymegjelölését vagy nevét, amikor ott erről kimondottan szó van. Már említette Miechow fókavadász jugorjait. Egy másik helyen emliti a jugoroknak gyöngyadóját. Gyöngyöt azonban nem ez a jelzett nép halászott, hanem másoktól vásárolta, a Dvina-torkolat gyöngyhalászat adóját a cárnak igy egyszerüen átvetitette. A jugorok azonban elgondolásai szerint - bár gyöngyadót fizetnek a cárnak - nem lakhattak a Dvina-torkolatnál, mert ez orosz fennhatóság alatt állt -szerinte "csak vásárolják a gyöngyöt". Azért eszelte ki ezt az abszurdumot, hogy a természetbeli adójárandóságot, amelyről a korabeliek igen sokat tudtak, vásárolt értékkel cserélte fel. Ezt a népgazdasági abszurdumot kora olvasója még talán elhitte: ma azonban már nem lehetne ilyen állitásnak komoly hitelt adnunk. Igy a huncut osztrák diplomata a jugorokat eltávolitotta a Dvina forrás, illetve torkolat vidékéről a "senki földjére", hogy igy az orosz fennhatóság alól és annak következményei alól is kivonja őket. Mint emlitettük, ezt könyvében nem meri leirni, de hagyta, engedte, sőt talán biztatta térképészét a Juhra helymegjelölésének rögzitésével "tévedjen." A fogása sikerült is. A kutatók első sorban a térképet figyelik és nem a kisérő szöveget, amelyet sokszor meg sem találnak - mint Zsirai ! -. Igy a fogás sikerült. Még tudósaink egy részét is, akik a Herberstein-féle szöveget bevallottan el sem olvasták, szintén megtévesztette ez a fölrajzi, térképészeti huncutság és csalás. Itt nem Zsiraira gondolok, akinek tárgyilagosságához komoly kétely fér, hanem az alapos Hajdu Péter-re, aki a már emlitett 5. pontjában gyanutlanul irja, hogy "S. Herberstein a XVI. század elejéről (-ebben is téved, mert nem "elejéről" beszélhetne, hanem pontosan 1549-ről, vagyis inkább "közepéről"!) származó térképe is az Ob mellett tünteti fel a Juhrat. "S hozzá kell tennünk, hogy a térképrajzoló merészsége annyira ment, hogy az Ob keleti torkolatához jelölte be a kérdéses területet.

Herberstein aztán kitalált egy mesét, mellyel ugy látszik, német barátait is megnyugtatta. Elmondja, hogy ellen akarta őrizni azt a világszerte elterjedt hirt, hogy a finnugorok nyelve alapjában véve megegyezik a magyarok nyelvével. Volt neki egy tudományos munkatársa is, egyik magyarul is tudó szolgája. Bámulatos, tudományos apparátus... Csak dicsérni lehet érte S. Herberstein követ urat !... Sajnos, azonban, szorgalmatos utánjá-

rása ellenére sem talált egyetlen juguriai embert, akivel a tudós munkatársa elbeszélgethetett volna, hogy megállapitsa a világszerte elterjedt hir igaz voltát...Gratulálnunk kell tehát a német követ meglepő szervezőképességéhez is. Nem csoda, ha az óriási kiadásokat felemésztő moszkvai utja és más megbizatásai eredménytelenek voltak. Még annyit sem tudva elérni, hogy egyetlen jugriai emberrel találkozzék...

Miechow azonban nemcsak hogy találkozott állitólag ilyen emberrel, hanem annyira behatóan tanulmányozta nyelvüket, hogy azt is tudta miszerint az ő nyelvükben nincsenek szláv szavak, a magyarokéban azonban van...Miechow könyvét Herberstein forrásként használta, kár hogy őt nem kereste fel pedig kétszeri oroszországi utja alkalmával mindig utba esett volna neki... II. Pius pápa még követ korában messze utra kelt, hogy kortársától a hátramaradt magyarokat megtalálja és tőlük egyet s mást megtudakolózzék. Herbersteinnél ilyen szándékkal nem találkozunk...

Herbersteinnél csak az az értékes információ, amit akaratlanul hamisitás nélkül idéz. Egy ilyen helyet jó lesz idéznünk :"Ez ugyanaz a Juhria, ahonnét a magyarok kivonultak s Pannonia földjét, vagyis Magyarországot meghóditották...A moszkvaiak azért a mai napig is nagyon büszkék arra, hogy alattvalóik hajdan Európa nagyobb részét elözönlötték... Egyesek azt mondják, hogy a juhorok még ma is azt a nyelvet beszélik, mint a magyarok..."

Mindezek után lássuk, hova teszi a szövegben S. Herberstein a Juhrát. A Dvinától a vogulok földjéig. (Hajdunak itt sem kedvez a Herberstein-féle szöveg, mert nem Permián -a Káma és Urál közön - megy át az Urál keleti oldalára, hanem a Pecsora középső folyásánál a Sczugurnál, ami még Jugriához tartozott... S. Herberstein szövegének többszörös áttanulmányozása után feltünt, hogy a Dvina-Ob közötti területet nem is tárgyalja Oroszország térképészeti anyagánál. Erre figyelmes lettem egy szövegre, ami e területet mégis megemliti. Elmondja ugyanis a tudálékos szerző, hogy kapott az oroszoktól egy orosz nyelvü utleirást, amit szóról szóra lefordit. Ez az utleirás Jugriáról szól, elindulva a Dvinától a Pecsoráig s onnan az Obig. Ugyanaz az ut, mint Barlakuszé csakhogy nem a tengerparton, hanem a hires jugriai folyómenti uton, melyből kettő is volt, a téli és nyári. Herbersteinnek a téli utat vetették a papirra az oroszok. (18) Balakusz csak a Kári-öböl déli csücskéig visz el bennünket s csak arra utal, hogy onnan délre is kiterjed Juhra. Herberstein szövege már pontosabban megjelöli ezt a helyet, ami nem más azonban, mint a vogulok földje. Ezt emliti meg a "Knyiga Bolsomu Certezu" is " egy évszázad mulva.

Két dologra kell azonban felhivni a figyelmet: az első az, hogy az Ob torkolatvidéke nem esik már a Juhriába, mert ezt mindég Obdorának nevezték, a második pedig az, hogy az Urálon tuli nyulvány nem a Ká-

maUrálköz nyulványa, mint H a j d u akarja, hanem a még mai napig Jugriának nevezett tengerparté. Ha figyelembe vesszük, hogy a Juhre jelentése = Tengerpart, amint azt az 1673-as orosz térkép kifejezetten megirja, akkor ezen nem is csodálkozunk, s az sem meglepő, ha az Obon inneni és tuli szamojédeket "tengerparti" (=jurák) szamojédeknek hivják.

18. számu TÉRKÉP

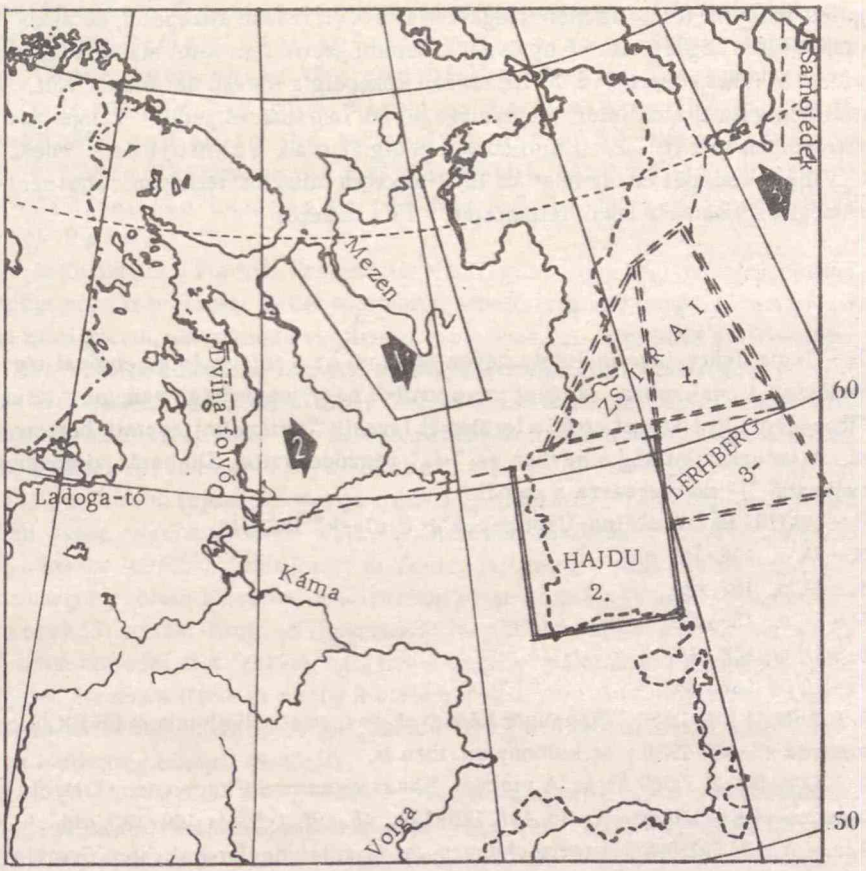

A JUHRA-VIDÉK MAI HELYZETE

1. ZSIRAI feltételezett Juhrá-ja
2. HAJDU " "
3. LEHRBERG " "

Közigazgatási Juhra vidék 1
Juhra - tájegység 2
Jurak - szamojédek 3

A teljesség szempontjából meg kell emlitenünk, hogy volt olyan vélemény is, amely a Juhra nevet a Jug folyóval hozta kapcsolatba. A Jug folyó az északi Dvina egyik mellékfolyója, amely valószinüleg a Jug-ra, Juh-ra nevet is viselte. A "ra" végzet ui. "folyót" jelöl és nagyon sok folyónév végződés ezzel zárul. A Volga legősibb neve is "Ra"- "Rah" volt. B e r n a r d u s S i l v a n u s, egy olasz térképész még 1511-ben is "G i u r a " formában szerepel-

teti az általa rajzolt térképen. Az enyhe "H" hangot az olasz nyelv nem vette tudomásul és nem is jelezte. Azonban bármennyire is tetszetős ez a felfogás, a történelmi adatok ellen szólnak. Számos esetben sorolják fel a Jug-vidéket s ugyanazon szövegben a Juhra, mint különálló tartomány szerepel.

A Jug-völgye valószinüleg beletartozott a Juhra tájegységbe. A vogulok, manysik földje szintén : legalább is a XVI. század közepétől, de akkor is csak a Juhra legdélkeletibb nyulványa. Semmi esetre sem mint annak központi vidéke. A Juhra központja a XVIII. század közepéig a Mezen két oldala volt. A mai napig az Urálon felüli földnyelvet hivják Juhrának és pedig "Tengerpart" értelemben s az itt lakó szamojédokat pedig "j u r a k s z a m o j é d e k "-nek. Ugyanigy szerepel ez az adat az 1673-as orosz missziós térképen , ahol nemzetségileg vannak a lakók feltüntetve. (18sz térkép.)

J E G Y Z E T E K .

1. - Jugra, Juhra, Jugoria, Jugria néven szerepel ez a tájegység az európai térképészeti irodalomban. Magyar szempontból nagy jelentősége van, mert az un. "finn-ugor" nyelvészet erről a területről igyekik "történelmi adatait"beszerezni. A szóban, illetőleg a névben az "-ia" végződés latinizáló hatás, viszont a szókezdő "J" szerves része a szónak.
2. - HAJDU PÉTER: "Finn-Ugor népek és nyelvek" 156. old.
3. - U. o. 156-157 old.
4. - U. o. 157. old.
5. - U. o. 158. old.
6. - U. o. 158 old.
7. - U. o. 159 old.
8. - ZSIRAI MIKLÓS : "Finn-ugor népnevek és Jugria" Nyelvtudományi Közlemények 47-48 (1930) és különnyomatban is.
9. - GOMBÓCZ ZOLTÁN : "A magyar őshaza és nemzeti hagyomány", Nyelvtudományi Közlemények, 45. évf. 129-194, 46. évf. 1-33 és 169-193. old.
9/a. - A. G. LERHBERG :Untersuchungen zur Erleuterung der Aeltesten Geschichte Ruslands, Szentpétervár, 1816. " Könyvének tanulmányunkra vonatkozó része:"Über die geographische Lage und Titel des Jugrischen Landes".
10. - A cári kancellária szokása szerint készittettek egy példányban oroszországi térképet, amely ha megkopott, egyszerüen felujitották. Erre azonban csupán hivatkozás történik, mert még nem sikerült ilyen "kopott" vagy "másolt" példányt találni. Később azonban, főleg a szibériai részekről bukkantak fel ilyszerü térképek, amelyeknek gyüjteményes kiadását "Atlas Geograficseskich Otkritij XVII-XVIII Vjekov" cimen közzétettek 1966-ban. Hivatalos utazások alkalmával a megfelelő részleteket rajzban az utazó használatára alkalmilag kézbe is adták. Ilyet kapott pl. H e r b e r s t e i n is Moszkvában, amelyhez 1624-ben ismeretlen szerző magyarázó szöveget is irt s a megtalált kéziratát 1790- ben ki

is nyomtatták.

11. - A Mezen folyó az Északi Jegestengerbe ömlik.

12. - HAJDU: i. m. 156 old.

13. - "Unde (de Archangelsk) Maio exeunte constitui pergere ad Orientem per Continentem Ugoriae ad orientales partes pecsorae..." "A Kari. öbölnyugati partjait "terram ugoriae"-nak nevezi. Az angol szöveg szerint pedig "There upon about the end of May hee is determined to saile from the Bay of S. Nicholas Eastward by the maine if Joughoria and so to the Easterly parts of Pecsora..."

14. - "This (23) day we had sight of the land of Hugry side".

15. - "Thiter (to Lampas in the Bay of the Mezen) come many of Ugori..."

16. - In Ustiguam a Permiis, Pecerris, Inugris (Jugris), Ugulcis, Pinnagisque ulterioribus populis preciosae pelles martaurus, zebelinorumque, luporum ceriario — rum et nigrorum, alborumque vulpium comparantur.... A prémek sokszerüsége és ritka mivolta különösen vonzotta az angol Kereskedelmi Társaságot.

18. - SIGISMUNDUS HERBERSTEIN : "Rerum Mocoviticarum Commentarii " c. munkáját az 1571. es Basel-ben kiadott példányát használtuk. A tanulmányban közölt részek "Itinerarium ad Petzoram, Jugariam et Obiusque fluvium" cimő fejezet tárgyalja a 60-120. oldalakon. Természetesen a korabeli, egyre előrébb nyomuló orosz hatalmi nyomás szenvedő alanyai szerepelnek a hosszu leirásban, mint Jerom és Tumen fejedelmei, akik a moszkvai fejedelemségnek voltak alávetve, de közvetlen parancsolóik a "domini knesi Iuhorski" voltak. Amit az Uráli csodás esetről elmesél, az már az ókori irók nál sürün szerepel és a "magas, égig nyuló hegyek" valójában a Kaukázus vonulatainak északravetitése és a mögötte élő népek a Góg és Magóg népei, akiket a legendák és középkori hiedelmek szerint Nagy Sándor vaskapukkal zárt el az emberiség európai részétől.

17. - GEMMA FRISIUS (1508-1555.) a modern kartográfia egyik legkimagaslóbb tehetsége és a lőveni térképészeti intézet megalapitója. Mint jeleztük és térképmellékleteinken is látható "Magna Hungariát" és "Magna Scythiaát" együtt szerepelteti, közel Permi vidékéhez. Frisius térképe elveszett, de hires tanitványa, Mercator (Kremer) segitségével készült földgömbje megmaradt. A Gemma Frizius katográfiai jelentőségét részletesen ismerteti és méltatja VAN ORTROY :Bio-bibliographie de Gemma Frisius"cimen Brüsszelben, 1920 ban megjelent munkájában és az ugyancsak belga Antoine de Smet "Note sur Gemma Frisius" c. rövid, de jó összefoglaló munkája. (Bulletin de la Soc. R. de Belge ge Geographye. !0. Fasc III-IV.) Megjelent különnyomat formájában is. Az osztrák Gemma Frisius tulajdonosának atyja, A. Haardt pedig az "Imago Mundi" (Leiden, 9 (1952) 9. Heft.) c. térképészeti szaklapban közölt róla tanulmányt. A közzé tett képek azonban Juhra-területéről az én tanulmányomban jelennek meg elősször.

Az Árpád-kori magyar hírszolgálat.

Irta: Dr. SEMJÉN BÉLA

A hazát kereső magyar törzsek ideiglenes letelepedéseik alkalmával nem készítettek körülsáncolt táborhelyeket, de nem is voltak a szabad mozgást akadályozó eme védekezésre ráutalva, mert a belátbatatlan pusztaságoknak szinte korlátlan távolsága biztosított számukra védelmet. Béke idején „nemzetségek és ágak szerént elszéledten, télen-nyáron szakadatlanul legeltették lovaikat",[1]) a veszély elhárítására pedig „előőrseiket egymástól nagy távolságban állították fel, hogy könnyű szerrel meg ne lepessenek".[2]) A hazát talált és végleg letelepedni készülő magyarság a természet által alkotott erősségeket, valamint elődeiktől készen átvett várakat és sáncokat felhasználva, a szorosokat és átjárókat ledöntött szálfákkal és sziklatömbökkel eltorlaszolva, szembetünően gyorsan erősítette meg az ország határait. A pusztákon élő és gyakran vándorló törzsek belső élete, hadirendje az erődrendszer és az egységes vezetés hiánya külön hírtovábbító szervezet megalakítását szükségtelenné tették. A pusztai népek szokása szerint az ellenség mozdulataira vonatkozó híreket, a parancsokat és üzeneteket nyargaló előőrsök és alkalmi követek továbbították, a vezényszavakat kürtszóval jelezték, a szélesebb köröknek szánt rendelkezéseket hirdetők hirdették a népnek, a hadbahívás pedig ősi török módon, véres kard körülhordozásával történt. Az ország védelmét biztosító gyepűrendszer megépítése és a központi hatalom megalakulása után azonban gyorsan és rendszeresen működő hírtovábbító szervezet létesítése múlhatatlanul szükségessé vált. Ily szervezet a honfoglalás után tényleg hamarosan meg is alakult és működésének nyomait az Árpád-kor történeti kútfőiben fel is találhatjuk.

A hírközvetítés történetének művelői sokáig nem vettek tudomást arról, hogy a honfoglaló, és az Árpád-kori magyarságnak a „futárok", a „futókövetek" és „hírnökök" intézményén kívül egyéb hírtovábbító berendezése is volt. Dr. Hencz Lajos számos tekintetben úttörő munkájában már rámutatott arra, hogy „Árpádtól kezdve fejedelmeink mindenkor pontosan és gyorsan értesültek minden olyan eseményről, mely az országra nézve fontos volt". Leszögezte azt, hogy „váratlan támadás úgyszólván sohasem érte őseinket, az ő támadásaik azonban csaknem kivétel nélkül váratlanok voltak, ami azt bizonyítja, hogy az ő hírszolgálatuk sokkal gyorsabb, fejlettebb és megbízhatóbb volt, mint az akkor körülöttük élő nemzeteké". Megállapította dr. Hencz azt is,

[1]) Bölcs Leo: Hadi taktika. XVIII. 52. p. A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 35. l.
[2]) U. o. 53. p. 36. l.

hogy őseink nemcsak lóháton, hanem más, gyorsabb módon is továbbították híreiket. Munkájának vonatkozó része így hangzik:

„A futókövetek mellett őseinknek is volt gyorsabb hírszolgálatuk és pedig különösen a határok védelmére és a nemzeti felkelések idején. A régi írásokból és szájhagyományokból tudjuk, hogy a veszélyeztetett pontok közelében, a hegytetőkön, halmokon rőzséből hatalmas tüzeket raktak és ezzel hívták fegyverbe a nemzetet. Ugyanúgy jelezték még a kuruc korszakban is a felkelést. Fejlettebb távjelzésnek azonban nyomait nem találjuk."[3])

A következő fejezetekben mindazokat a fennmaradt adatokat fogjuk kutatni és csoportosítani, amelyek az Árpádkori hírközvetítésre vonatkoznak. Ezek világot vetnek fejedelmeink pontos és gyors értesüléseinek módjára, egyben igazolni fogják, hogy hazánkban mind az avar-korban, mind a vezérek korában szervezett és gyorsan működő, bár a kor viszonyainak megfelelően kezdetleges eszközöket használó hírtovábbító szervezet működött. Ez a szervezet a vármegyei rendszere való áttérés idejében hanyatlásnak indult ugyan, végleg azonban az Árpád-ház kihalásával sem szünt meg, mert nyomait még a török hódoltság korában is feltalálhatjuk. Adataink alapján, melyeknek nagy részét a történeti segédtudományok segítségével nyertük, megállapíthatjuk, hogy az Árpad-kori magyarságnak egyszerű és gyorsított hírszolgálata volt. Az egyszerű hírszolgálat lebonyolítása rendszerint váltott lovakon, néha szekéren, ritkán gyalog történt. Lebonyolítóit az Árpád-korban futóknak (cursores), hírmondóknak (nuncii), követeknek (legati) és hirdetőknek (praecones) nevezték. A hírek gyorsított továbbítása hallható és látható módon, hangokkal és jelekkel történt, a hangközlés eszközei dobok, száldobok, harangok (a későbbi korban hírágyúk és hírpattantyúk), kürtök és száldok-kürtök, valamint az emberi hang (továbbkiáltás) voltak. A jelközlés tűzzel (csóva és lármafa), füsttel, zászlókkal, valamint véres karddal történt. Az Árpád-kori hírszolgálat berendezését szemléltető módon a következő oldalon lévő táblázatban tüntethetjük fel.

Mielőtt e hírszolgálati berendezés részletes tárgyalására rátérnénk, felelnünk kell arra az önként felmerülő kérdésre, miként lehetséges az, hogy az új hazába érkező magyar törzsek, melyek az egykorú forrásokból következtethetőleg is korábban számbavehető hírtovábbító szervekkel nem rendelkeztek, végleges letelepedésük után rövidesen fejlett hírközvetítő szervezetet alapítottak. A felelet nem egyszerű. A következő fejezetekben rámutatunk arra, hogy a magyarság rokon elődei, a török népcsaládhoz tartozó és bolgár törzsekkel erősen kevert avarok nemcsak fejlett sáncépítő kultúrával, hanem ennek tartozékaképen karakterisztikus hírtovábbító berendezéssel is birtak, melynek emlékét a történeti kútfőkön kívül a magyar néphagyomány is megőrizte. Régebben Nagy Károly évkönyvírói és Nestor krónikájának tudósítása alapján az a tévhit volt elterjedve, hogy a frank irtóhadjáratok után fennmaradt avar törzsek még a magyarok bejövetele előtt kipusztultak vagy elvándoroltak. A magyar őskor kutatóinak újabb eredményei nyomán ma már nem lehet vitás az a megállapítás, hogy az elő-

[3]) A posta, táviró és távbeszélő története. Budapest, 1930. 101. és 337. l.

Egyszerű	Gyorsított	
hírtovábbítás		
	I. hangközlés	II. jelközlés
a) módja		
1. lovon, 2. szekéren, 3. gyalog,	1. dobbal, 2. száldobbal, 3. haranggal, 4. kürttel, 5. száldokkürttel, 6. emberi hanggal,	1. tűzzel, 2. füsttel, 3. zászlóval, 4. véres karddal,
b) lebonyolítói		
1. folyó (cursor), 2. hírmondó (nuncius), 3. követ (legatus), 4. hirdető (praeco),	1. dobos 2. száldobos, 3. harangverő, 4. kürtös, 5. kiáltó, kurjantó,	1. tűz-jeladó, csóváló 2. füst-jeladó, 3. zászló-jeladó, 4. kardhordozó,

nyomuló magyar törzsekhez az új haza területén jelentékeny avar töredékek — a későbbi székelyek — csatlakoztak.[4]) De nemcsak őstörténészeink, hanem az avar ősök földi maradványait vizsgáló antropológusok is eldöntöttnek tekintik az avar csatlakozás kérdését. Dr. Bartucz Lajos egyik legutóbbi értekezéséből idézzük a következőket:

„Az avar temetők antropológiai tanulmányozásának a magyarság szempontjából legfontosabb megállapítása az, hogy az avarok embertani típusai az avar uralom bukásával távolról sem pusztultak ki hazánkban, sem el nem vándoroltak, hanem nagy tömegben itt maradtak s az Árpád-kori magyarságba beolvadtak. Ez az oka annak a feltünő jelenségnek, hogy az időben egymástól távolabb álló avar- és Árpád-kori temetők között az antropológiai rokonság sokkal nagyobb, mint az időben egymáshoz közelebb eső avar és pogány magyar temetők között."[5])

Ha az avar csatlakozásra vonatkozó megállapítást elfogadjuk, felvetett kérdésünkre azonnal magyarázatot kapunk. Tudvalevő, hogy a keleti népek a meghódolt és csatlakozó rokon népek fegyveres erejét

[4]) Thury József: A székelyek eredete. Erdélyi Múzeum. 1898. 181. stb. l. és Hóman Bálint: A székelyek eredete. Magyar Nyelv. 1921. 93. stb. l.

[5]) A magyarországi avarok faji összetétele. Ethnographia. 1934. 107. l.

előhadként alkalmazták s e minőségben a határok őrzését is reájuk bízták. Kétségtelen, hogy a csatlakozó avar töredékek — miként a kabarok is[6]) — a magyar hadi szervezetben ilyen szerepet töltöttek be, de kétségtelennek kell azt is találnunk, hogy mind az erődítési munkákban, mind a hírtovábbításban egyaránt jártas határőrök nemcsak a határgyepűk újjáépítésénél, hanem a gyepükről az ország központja felé irányuló hírszolgálat lebonyolításában is tevékenykedtek s e téren a honfoglalók támaszaivá váltak. Véleményünk szerint tehát az Árpádkori hírtovábbító kultúra gyökerei az avar-korból sarjadtak és keletről hozott ősi magyar elemekkel megerősödve, fejlődtek olyan terebélyes fává, melyhez hasonló abban a korban Európában nem akadt.

I. Fejezet.

Hírközlés a gyepükről.

A bolgár, török népek mindenhol, ahol megtelepedtek, földjük határa mentén óriási földsáncokat, torlaszokat, beljebb földvárakat, sőt hatalmas kőerődítményeket is emeltek. Egykorú tudósítások szerint nemcsak az avar, hanem a dunai és a volgai bolgár birodalmat, valamint a kazárok és a besenyők földjét is határsáncok vették körül és e népek városaikat falakkal és árkokkal erősítették. Ez ősi sáncépítő kultúra maradványait nemcsak hazánkban, de Ausztriában és főleg Bulgáriában, ezenkívül még a végtelen orosz síkon is mindenütt megtaláljuk, ahol e népek hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak. Fehér Géza, a bolgár őstörténet emlékeinek fáradhatatlan kutatója, az erődépítésben való jártasságot az általános török kultúra keleti eredetű elemének tartja, melyet a Hiungnu birodalom kötelékében egyesült török törzsek az időszámításunk kezdetét megelőző és követő évszázadban a kínaiaktól tanultak el.[7]) Tény, hogy a hún-török népeknek volt alkalmuk a kínai sáncépítő eljárással megismerkedni, hiszen a hosszú erődvonalak legnagyobb része éppen az ellenük való védekezés céljait szolgálta.

De Groot által közölt, Kr. sz. e. a negyedik évtizedre vonatkozó kínai feljegyzés szerint a Sang-ku-tól Tung-hong-ig húzódó határerődök, melyet a kínaiak a húnoktól elfoglalt területek biztosítására emeltek, legnagyobbrészt őrházakkal és futóárkokkal megerősített földsáncokból, a völgyekben és hegyszorosokban pedig egymáson keresztbefektetett fatörzsekből álltak.[8]) Fehér Géza ezt az erődvonalat azonosítja azokkal az ősi kínai sáncmaradványokkal, melyeket Stein Aurél az 1907. és 1913. évben kutatott fel.[9]) Ezeket az egyenlő közökben tömör vályogból, vagy vert agyagból épített őrtornyokkal megrakott sáncokat mocsarak szakítják meg, melyeket a régi kínai mérnökök belevontak a védelmi vonalba, hogy ezzel a szükséges erődvonalat csökkentsék. Fehér a Sanctgalleni Barát leírása alapján az avar sáncépítő

[6]) Constantinus Porphirogenitus: De administrando imperio, 39. fej. A m. honf. kútfői. 124. l.

[7]) A bolgár-török műveltség emlékei. Archaeologia hungarica. VII. Budapest, 1931. 27. l.

[8]) Die Hunnen der vorchristlichen Zeiten. Berlin—Leipzig, 1921. 239. l.

[9]) Romvárosok Ázsia sivatagjaiban. Budapest, 1913. 397. l.

eljárás hasonlóságára mutat rá, mi a magyar határgyepűk építési azonosságaira, a ledöntött szálfákkal való védekezésre és a természetes akadályoknak a gyepűvonalaknál való felhasználására hívjuk fel a figyelmet.

Bár kétségtelen, hogy a bolgár-török kultúrbefolyás alá került, sőt a szó szoros értelmében eltörökösödött magyar nép a sáncok közé való letelepedés és az azok mögül való védekezés előnyeit ismerte, mégis elképzelhetetlennek tartjuk, hogy a szabad mozgáshoz szokott pusztai nép valaha sáncok közé zárkózott, vagy sáncépítő munkában tevékeny részt vett volna. E meggyőződésünkben megerősítenek bennünket a IX. században Déloroszországban járt utazók, akik sok helyen említik, hogy a magyarokat és a szomszédságukban lakó népeket 10—15 napi járóföldre eső lakatlan terület (gyepűelve) választotta el egymástól.[10]) Gurdézi szerint: „a magyaroktól a szlávokig tíz napi járóföld van."[11]) Ibn-Roszteh a magyarság és a magyar föld leírásánál megemlíti, hogy a kazárok a magyarok és más szomszédos népek berohanásaitól való félelmükben körülsáncolták országukat.[12]) Egyik kútfő sem szól azonban arról, hogy a magyar föld határain erődítmények húzódnának. Nem lehet azt elképzelni, hogy azok a keleti utazók, akiknek munkáit Ibn-Roszteh forrásul használta, a kazár sáncokat kiemelve, a magyar erődöket elmulasztották volna megemlíteni. Legjobban azonban Bölcs Leó tudósítása erősíti meg álláspontunkat, aki az Etelközben tartózkodó magyar törzsekről teljes határozottsággal azt állapítja meg, hogy „nincs körülsáncolt táborhelyük, miként a rómaiaknak."[13])

Amint azt már az előszóban is felemlítettük, az országos gyepűrendszer gyors és céltudatos kiépítését az erődépítésben jártas avar-bolgár töredékek, valamint a kabar törzs csatlakozásával és a végeken határőrökként történt letelepítésével kell kapcsolatba hoznunk. Annak nyomait, hogy a gyepűket a csatlakozó népek építették, a hagyományban is feltaláljuk. Anonymus XXXIV. fejezetében olvassuk a következőket: „Akkor ez a négy úr tanácsot tartott és a hozzájuk hű lakósok (a székelyek) kérésére megállapodott abban, hogy a sereg harmada a föld lakósaival együtt a Zoulou (Zólyom) erdőbe megy és ott az ország határán kőből meg fából is hatalmas erősségeket csinál, hogy a csehek vagy lengyelek lopás vagy rablás végett valamikor be ne jöhessenek az országba. Közös elhatározással evégre Böngér fia Borsot küldötték ki vitézeivel."[14]) Minthogy pedig a X. fejezetben azt olvassuk, hogy Bors apja, Böngér, a csatlakozó hét kún (kabar) vezér egyike volt, nyilvánvaló, hogy Anonymus Bors vitézei alatt kabarokat ért, akik a forrásául szolgáló néphagyomány szerint a hű székelységgel közösen építették a gyepűket. E hagyomány létezését a meszesi gyepűk emelésének leírása is igazolja, ahol szintén a föld népe végezte az építő munkát. „Tehát a föld lakói parancsolatukra kőkapukat építettek és ledöntött fákból nagy gyepűgátakat emeltek az ország határán."[15])

[10]) M. honfogl. kútfői. 150., 152., 158., 164., 165., 169., 174. l.
[11]) U. o. 172. l.
[12]) U. o. 169. l.
[13]) U. o. 35. l. XVIII. fej. 52. p.
[14]) Magyar Anonymus. Fordította: Pais Dezső. Budapest. 1926. 65. l.
[15]) U. o. 54. l. XXII. fej.

A gyepűk (indagines) építési módszerét és célját Anonymusból vett idézetünkből meglehetősen megismerhettük. Nincs szó azonban idézetünkben arról, az ország határain széles sávban vadonnak hagyott területről, melyet az egykorú források gyepűelvének (ultra indagines) neveznek s amelyet már a IX. századbeli keleti utazók is leírtak. E lakatlan terület egyrészt országválasztó köz gyanánt szolgált, másrészt első védelmi vonalként az ellenséges betörések megnehezítését célozta, viszont a szomszéd országokba történő beütéseknél a magyar csapatok számára igen alkalmas felvonuló terep volt. E vadon terület mögött a természetes akadályok (hegyek, mocsarak, szakadékok, stb.) és az elődök fennmaradt várainak, erődítményeinek, elsősorban az avar gyűrűknek felhasználásával épült ki a gyepűnek nevezett, mesterséges sáncokkal, árkokkal, fa- és kőtorlaszokkal erősített védelmi vonal. Amint arra dr. Sebestyén Gyula is már rámutatott,[16]) abból a körülményből, hogy Pannónia megvétele után alig háromnegyed század mulva Liutprand cremonai püspök a magyarok által elfoglalt pannoniai részeket már állandó erődítményekkel, határgátakkal körülvéve találta, arra következtethetünk, hogy a gyepűvonalak tulajdonképen az avarkorban épültek, a honfoglalás után csupán részben átalakításuk és újjáépítésük vált szükségessé. Bizonyos, hogy gyepűnyomokat nemcsak az ország Árpád-kori határszélein, hanem olyan belsőbb tájakon is találunk, ahol a gyors iramban előrenyomuló honfoglalóknak sem szükségük, sem idejük nem volt védőgátak építésére. Annak elbírálása azonban, hogy e belső gyepűk avar eredetűek-e, vagy korábbi magyar foglalások vonalát jelentik, avagy pedig az egyes magyar törzsek telephelyeit vették-e körül, tárgyunk körét messze túlhaladná és annak szempontjából nem is lényeges.[17])

A kínai határerődökön külön megerősített kapuk tették lehetővé a keresztüljuthatást és egymástól egyenlő távolságra épült őrtornyok biztosították a határőrök számára a nagyobb távolságra való őrködés, sőt az egymással való összeköttetés lehetőségét is. Az avar és magyar gyepűkön szinte kapukat hasítottak, illetőleg építettek, melyek, mint védelemre berendezett önálló erődök, béke és harc idején a határok átlépését a szükséghez képest megakadályozták vagy biztosították. Úgyszintén a határőrök is meghatározott távolságokra fekvő természetes vagy mesterséges magaslatokról figyelték a gyepűelvén túl történő esetleges mozgolódásokat. A gyepűépítők itt is felhasználták a természet-adta előnyöket és ott, ahol erre lehetőség nyílt, kedvező látási viszonyokat nyujtó dombokat, hegycsúcsokat, sőt kimagasló élőfákat jelöltek ki az őrszemek őrhelyéül. Igen sok hegy, domb és halom neve őrzi emlékét még ma is annak, hogy tetejükről hajdanában őrszemek kémlelték a láthatárt. Hegyes-dombos vidékeken, különösen az országhatár közelében ma is nagyon gyakori az Őrhegy, Őrhalom, Strázsadomb, Strázsatető, Leshegy, Vigyázótető, Látóhegy, Nézőhegy, Szemes, stb. elnevezés, melyeknek egész tömegét okleveleink is őrzik. Az őrfákra vonatkozólag szintén vannak okleveles adataink. Egyik

[16]) Az avar-székely kapcsolat emlékei. Budapest, 1899. 29. l. A magyar honfoglalás mondái. Budapest. 1904. 56. l.

[17]) Rudnay Béla: Ősi intézményeink. Budapest, 1924. 49. l.

ilyen adatunk az 1330. évből keltezett, 1420-ban átírt oklevélből származik: „... iungit vnam arborem *Ewrbyk* vocatam."[18]) Egy másik. 1330. évből származó oklevél vonatkozó része így hangzik: „.... ad quondam arborem illicis, vulgo *Ewrfa* vocatam."[19]) Ott azonban, ahol a sik vidék nem nyujtott természetes magaslatokat, vagy a hegyek között erősen kimagasló nem volt, az erődépítőknek mesterséges kilátókról kellett gondoskodniuk.

A kőben gazdag vidékeken, különösen a Székelyföldön, kőből épült őrtornyok nyomait találjuk. Okleveleink is értékes adatokkal igazolják ily őrtornyok létezését. Az 1421. évből származó egyik oklevél a csiktusnádi határban fekvő Sólyomkőt említi, mely hajdanában a székely speculatorok őrtornya volt: „... minumentum ac turrim Solyomkew olim Spiculatorum in territorio possessionis Thwsnad Siculorum de Chik."[20]) Másik oklevelünk szerint András vajda 1353-ban Lajos király meghagyására Székelynéz őrtorony lerombolását rendeli el, mert a torony már sem kémlésre, sem védelemre nem alkalmas. Az oklevélből azt is megtudjuk, hogy a tornyot a székelyek a régi királyok parancsára a pogányok és a besenyők ellen építették.[21]) A régi gyepűvidékekről fennmaradt helyneveink is sok őrtorony emlékét őrízték meg. Ezek közül a vasmegyei, már az Árpád-korban szereplő Torony községen kívül az 1379-ben előforduló zalamegyei „Toronhel", az 1367-ben említett, szintén Zalamegyei „villa Tornu"[22]) és a XIV. század elejéről származó pápai dézsmalajstromok helynevei között szereplő zólyommegyei „Toronia"[23]) helységre hívjuk fel a figyelmet. Kőben szegény vidékeken ily őrtornyok maradványait hiába keressük, mert azok ott többnyire fából készültek.

Tagányi Károly a gyepűrendszerről írt nagybecsű értekezésében[24]) megemlékszik Krizsanics György róm. kath. papnak Szibériában, 1663-ban írt, A nemzeti és fejedelmi jólétről és gazdaságról című munkájáról. Ebben a könyvben a szerző elbeszéli, hogy Horvátországban, a mély és sűrű erdőségekben nagy távolságra ledöntik a fákat, hogy azokon lovasok ne mehessenek keresztül. Az ily vágások (gyepűk) mellé „csardák"-at, őrházakat építenek oly módon, hogy magas cölöpöket vernek a földbe, s ezek fölé faházakat emelnek, melyekben 2—3 határőr puskával és mozsárral ellátva őrködik. Mihelyt valamelyik határőr az ellenséget észreveszi, a mozsarát elsüti s ezzel mindkét oldalra jelzést ad a szomszédos őröknek, akik ismét tovább adják a jelt s ilymódon egy óra alatt 50 mérföldre képesek hírt adni az ellenség közeledéséről. Takáts Sándor említi egyik munkájában, hogy 1669-ben, Szlavónia visszafoglalása után a Száva mentét száz ilyen, skártnak is ne-

[18]) Szamota—Zolnai: Magyar oklevélszótár. Budapest, 1906. 99. l. M. Nemzeti Múzeum Soós lt.

[19]) Veszprémi kápt. levéltár: 12. Kispécsöl.

[20]) Szabó Károly: Székely oklevéltár. Kolozsvár, 1872. I. 117. l.

[21]) U. o. 63. l.

[22]) Dr. Csánki Dezső: Magyarorsz. tört. földrajza. Budapest, 1897. III. 117. és 118 l.

[23]) Ortvay Tivadar: Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Budapest, 1892. I. 196. l.

[24]) Gyepü és gyepüelve. Magyar Nyelv. 1913. 201—202. l.

vezett csárdákkal rakták meg.[25]) Ugyanő későbbi értekezésében rámutat arra, hogy csárdákok nálunk már a XVI. században is voltak és góréknak hívták azokat.[26]) A Nyelvtörténeti szótár, sőt az Oklevélszótár is casa, tugurium és hütte szavakkal magyarázza a góré fogalmát; Takáts azonban bebizonyította, hogy a Nyelvtörténeti szótár által felemlített példák is egytől-egyig strázsahelyet, őrházat jelentenek. Megállapítását annyira világos levéltári példával támasztotta alá, hogy annak helyességéhez kétség nem férhet. 1650-ben Francsics Gáspár kapitány írja Körmendről Batthyány Ádámnak: „Az midőn Górékat tsináltatott az nemes Vármegye az Rában innét, Csákova felül az Rába mellett strázsállo helynek, azokat azelőtt hajduk őrzették, most senki csak felék sem megyen, hanem pusztán állnak."[27]) Takáts közelebbi megjelölés nélkül azt is felemlíti, hogy ily górének rajza a XVI. századból fennmaradt. „Nem viskó vagy gunyhó az, hanem deszkából összetákolt prédikációs-szék-féle alkotmány, melybe lépcsőn lehetett felmenni; onnét felülről néztek szét azután a strázsák."[28])

Tagányi szerint a magyar góré valószínűleg török eredetű: „A határmenti őrházak egész rendszere alkalmasint a törököktől származik, amelyet azután nálunk is utánoztak, és vele a régi magyar gyepűrendszert kiegészítették.[29]) A górék török eredetét mi is elismerjük, de nem a XVI—XVII. századbeli török háborúk idejéből, hanem az avar-bolgár korból származtatjuk azokat.

Ha a góré szót és annak valószínűleg bolgár-szláv eredetű gór tövét, valamint alak- és jelentésváltozásait közelebbről megvizsgáljuk, az ősi határvédelemnek máig fennmaradt emlékei tűnnek fel képzeletünk előtt. A gór szónak mint melléknévnek jelentése ma is: magas, felnyúlt, nagy, hosszúlábú. A tájnyelv a gémeket és más hosszúlábú vízi madarakat górmadaraknak nevezi. Górfát, lépcsőfogakkal ellátott magas rudat vagy fenyőszálat állítanak a csőszök őrkerületük egyes pontjaira, honnan az őrizetükre bízott vidéket figyelik. Ha több oszlopra építik fel őrhelyüket, górének nevezik azt. Ezenkívül górének hívják azokat a kis kalibákat, elsősorban a csőszök gunyhóit, melyek dombtetőn vagy más olyan magas helyen épültek, honnan a körülfekvő környéket be lehet látni. A garál igének: locsog, fecseg,[29]) míg a gór, górol, góroz-nak a tájnyelvben szétszór, széthány, széthajigál jelentése van.[30]) A kóréz, kórész (góréz) igének ellenben úgy a tájnyelvben, mint a régi nyelvben keres, kutat, fürkész, böngész értelme van. Szilágyinak 1643-ban kiadott Comenius fordításában az objecta scrutatur kifejezést így találjuk lefordítva: „A látható dolgokat visgállya, koreszsza, nézélli, keresgeti". A kóréz szó ebben az értelemben már a Nagyszombati kódexben is előfordul.[31]) Kisküküllő megyében a kórében felállani, táncolni kifejezés azt jelenti, hogy egymással szemben állva s egyhelyben maradva történik a felállás, illetőleg a táncolás.[32])

[25]) A magyar gyalogság megalakulása. Budapest. 1908. 310—312. l.
[26]) Góré, csárdák és skárt. Magyar Nyelv. 1911. 265—266. l.
[27]) Körmendi levéltár. Missiles.
[28]) Id. h. 203. l.
[29]) Czuczor—Fogarasi: A magyar nyelv szótára. Pest. 1863. II. 1092—1095. l.
[30]) Szinnyei József: Magyar tájszótár. Budapest, 1893—1896. I. 706—707. l.
[31]) Szarvas—Simonyi: Magyar nyelvtörténeti szótár. Budapest, 1891. II. 365. l.
[32]) Szinnyei: id. m. I. 1177. l.

ségét képezte a hírszerzőknek. Néhány székely oklevelünk érdekesen szemlélteti a határőrök hírszerző kötelezettségeit, egyúttal világot vetnek a hírszerzés és hírtovábbítás közötti összefüggésre, illetőleg a határőröknek a hírtovábbítás körüli feladataikra. Ezek az oklevelek az általunk tárgyalt kornál későbbi időkből származnak ugyan, hivatkozást tartalmaznak azonban arra nézve, hogy a székely határőrzőknek őseiktől átvett, régi kötelezettségeit erősítik meg.

Az Ojtózi-szoros előtt fekvő Bereck falu kenézének, Pelsőci (Bebek) Péter székely ispán bíráskodási kiváltságot adott. Ezt Zsigmond király 1426-ban azzal erősítette meg, hogy a kenéz és a falubeliek — miként eddig is tették, — határőrzéssel és kémkedéssel tartoznak a moldvai végeken. A bereckieknek ez a kötelezettsége a következő századokban is fennállott. Szapolyai János 1531-ben és Izabella 1557-ben kiváltságaikat újból megerősítették, de hangsúlyozták határőrzői és kémkedési kötelezettségeiket is. Báthory Zsigmond 1602-ben, adómentesség adományozásával kapcsolatban kikötötte, hogy a bereckiek, — mint azt már őseik is a fejedelem elődeinek tették, — a fejedelmi követeket a moldvai Tatros városáig és visszajövet Kézdivásárhelyig lássák el lóval és szekérrel, továbbá, hogy Moldvában és Havasalföldén — ősi szokásuk szerint — állandóan kémeket tartsanak, a határszéleket gondosan őrizzék és a fejedelmet minden hírről azonnal értesítsék.[50])

Látjuk, hogy az ismertetett legutolsó oklevélben a fejedelem a határőrök ősi kötelezettségeit körvonalazva nemcsak a hírek megszerzését, hanem azoknak udvarához való gyors továbbítását is előírja. Ugyanez lehetett a célja Róbert Károly 1339-ben kibocsátott szabadságlevelének is, melyben a király a kátai (Moson m.) speculatoroknak régi szabadságuk biztosítása ellenében meghagyja, hogy szolgálatukat minden időben, nemcsak bizonyos időközökben, jófajta, jóltartott, gyors lovakkal és illő fegyverzettel, híven teljesítsék.[51]) Kálmán király a határispánok kötelességévé tette, hogy a megszerzett híreknek a királyhoz való gyors továbbításáról gondoskodjanak: „Si magna fama marchiam intraverit, comes nuncios duos, equis exercitualibus quator, ad regem dirigat..." Magyarul: Ha fontos hír érkezik a határvidékre, az ispán két hírmondót négy harci lóval irányítson a királyhoz.[52])

A határispánok a híreket rendszerint az őrnagyoktól, azok pedig a századosok és tizedesek útján, esetleg közvetlenül a határőröktől, kémektől nyerték. Nagyon fontos volt tehát, hogy az őrök a tudomásukra jutott híreket, megfigyelésük eredményét, minél gyorsabb és biztosabb módon, lehetőleg őrhelyük elhagyása nélkül továbbíthassák feljebbvalóikhoz. A hírtovábbításnak ilyetén való végrehajtását csakis úgy képzelhetjük el, hogy az egyes őrhelyek őrei hírek vételére és továbbadására meg voltak szervezve és kiáltó szóval vagy jelzésekkel adták őrhelyről-őrhelyre jelentéseiket.

Ugyanerre az eredményre jutott nyelvészeti kutatásai során Pais Dezső is, aki az Oklevélszótár „Hegy" címszavának az 1325. évből származó adatából: „... ad cacumen cuiusdam montis qui wlgariter nun-

[50]) Szabó Károly: Székely oklevéltár. I. 121., II. 21., 134. és IV. 155. l.
[51]) Fejér: Cod. dipl. VIII/IV. 375—376. l.
[52]) Kálmán I. 36.

vári ispán a zalai speculatorokat lakóhelyükről a szentgotthárdi apát Dobra nevű falujába, annak népeit meg a speculatorok korábbi lakóhelyére telepítette át, a speculatorok azonban visszafoglalták korábbi földjüket és házaikat.[39]) Magyar nevével együtt a speculator szó V. István király 1275-ben kelt oklevelében fordul elő először,[40]) melyben a király az őr nevű speculatorok földjét, a sárosi Fintát eladományozza, miután ez a föld puszta és lakóitól el van hagyatva.[41]) A speculátorok kapitányát őrnagyságnak nevezték: „...capitaneum ipsorum spiculatorum, quem silicet Ewrnaghsag dicunt."[42]) A határőrök egy-egy osztályát képezték és velük közeli viszonyban álltak a lövérek vagy lövők (sagittarii), a mosoni, soproni és más határvárak erdőóvói, valamint legtöbbször a rábamenti Hidvég földén emlegetett hídőrök.[43])

A gyepűket és a gyepűelvét megszállva tartó határőrök, lövérek, erdőóvók és hídőrök háborúban a magyar hadsereg természetes előőrsei voltak, béke idején pedig a gyepűket, kapukat, hidakat és a gyepűelve járatlan erdőségeit őrizték. Egyik feladatuk a lovak, szarvasmarhák,[44]) arany, ezüst, réz és más ércek,[45]) valamint az ország területén született rabszolgák[46]) kivitelének és a külföldi só behozatalának[47]) megakadályozása volt. Emellett szigorúan ügyelniök kellett arra, hogy senki a határokat engedély nélkül át ne léphesse.[48])

A bolgárok dunai hazájának szintén sáncokkal megerősített határait ugyancsak határőrség őrizte. Miklós pápának a bolgárok által hozzáintézett vallási kérdésekre adott válaszából tudjuk, hogy a bolgár határőröknek is kötelességük volt megakadályozni azt, hogy a határsáncok között élő lakosság a sáncokon túl ne juthasson. Ha valakinek sikerült mégis keresztüllépni a bolgár határt, az ott posztoló őrök halállal bűnhődtek.[49]) Nincs ugyan adatunk arra, hogy királyaink a határőrökkel szemben ily szigorú megtorlást alkalmaztak volna, valószínűnek kell azonban tartanunk, hogy a kalandozások korában nálunk is ugyanolyan megtorló intézkedések voltak gyakorlatban, mint a bolgároknál.

Legfontosabb feladatuk volt azonban a határőröknek — amint azt XIII. századbeli speculator = kém nevük is jelzi, — a szomszéd népek esetleges mozgolódásairól és minden olyan mozzanatról, mely az ország területének épségét és biztonságát veszélyeztetheti, hírt szerezni. A hírszerzés részben az őrhegyekről, őrtornyokból, górékból történő megfigyelés, részben a gyepűelven portyázó járőrök és a szomszéd országokba kiküldött kémek útján történt. Önként értetődik, hogy a hírek megszerzésén kívül azok gyors és pontos továbbítása is fontos köteles-

[39]) Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VI. 358—359. l.
[40]) Erdélyi id. m. 533—534. l.
[41]) Hazai Okmánytár. V. 47. l.
[42]) Fejér György: Codex diplomaticus regni Hungariae, VIII/III. 179. l.
[43]) U. o. V./1. 23—24. l.
[44]) Szent László. II. 17. f. Kálmán I. 76—77. f.
[45]) Róbert Károly 1342. é decr. 15. § és Zsigmond 1405. é. I. decr. 15., 21. §. utalást tartalmazva hasonló tárgyú régi királyi rendeletekre.
[46]) Kálmán I. 77. f.
[47]) Zsigmond id. decr. 20 §.
[48]) Kálmán I. 82. f.
[49]) Fehér Géza id. m. 37. l.

De nemcsak a szótő alakulásaiban és jelentésváltozásaiban találjuk fel az ősi górérendszer emlékét, hanem puszták, tanyák, dűlők, hegyek, sőt néhány kisközség nevében is, túlnyomórészt olyan vidékeken, ahol egyéb gyepűnyomok is fennmaradtak. Ha a török végeken folytatott harcok nyomán, a hódoltság korában terjedt volna el nálunk a górérendszer, akkor csak a hajdani végeken, a régi védelmi vonalak mentén fekvő helyek neveiben találhatnánk fel nyomait. E nyomokat rejtő helyneveket azonban a veszprémmegyei Lovászpatona mellett (Górépuszta),[33]) a szabolcsi Baktalorántháza közelében (Górés), a sopronmegyei Bő táján (Vas megyében) (Gór),[34]) Vasvár környékén (Góré), Háromszékben, Zabola mellett (Górhavas), Krassó-Szörény megyében, Facsádnál (Marosgóros), Arad megyében, Nagyhalmágy vidékén (Halmágygóros), a zempléni Karcsa szomszédságában (Góros)[35]) és Esztergomnál (Górehegy)[36]) találjuk. Ily helynevek már jóval a török hódoltság előtt is voltak. A Károlyi-család birtokában levő, az 1369. évben kelt oklevélen szerepel Paulus de Gor név, az akkori aradi kanonok neve.[37]) A személynév alapjául szolgáló helynév hasonló hangzású, de valószínűleg nem azonos a Guary (Góry) családnak nevet adó ősi birtokával, a már említett vasmegyei Gór faluval. Felemlítjük még a XIII. század közepéig ismert szlavóniai Góra várispánságot, az 1428-ban feltűnő bácsmegyei Garé, valamint az először 1329-ben, illetőleg 1489-ben említett baranyai Garé és Garej községeket.[37]a) Nem állítjuk, hogy a felsorolt helynevek mindannyian az őrtornyok gyanánt használt górék emlékét tartották fenn, de nyelvészeti vizsgálódásunk tanulságait levonva és az egyes helyek fekvését figyelembe véve, nem tagadhatjuk, hogy e helynevek nagy részének kialakulásánál a régi figyelőhelyekre való visszaemlékezés jutott szerephez.

Amint már említettük, a gyepűket, kapukat és górékat a csatlakozó török-fajú rokonnépek, korábban avarok, bolgárok és kabarok, később, — Szent István uralkodása után — amikor a székely határőrvidékek elnéptelenedése már megkezdődött, a lassan beszivárgó besenyők szállták meg. Belőlük alakult a végek határőrsége (custodes confiniorum), beleillesztve a várispánsági szervezetbe, mint a várőrök (cives) egyik osztálya. Szent László decretumainak II. k. 16—18. fejezetei határszéli ispán (comes confinii) tisztséget emlegetnek. Kálmán I. törvénykönyvének 36. fejezete „marchia" néven nevezve a határvidéket, annak ispánjáról szintén említést tesz. A XI. századbeli határispán nem lehetett más, mint valamelyik határszéli vár: Pozsonyvár, Sopronvár, Vasvár, stb. ispánja.[38]) Ez ispánoknak voltak alárendelve a határőrök.

Míg Szent László decretumai a határőröket „custodes confiniorum" magyarul őrök „ewrii" néven említik, a következő század elején okleveleinkben már a speculator szó tűnik fel. A speculator elnevezést magyar neve nélkül hitelesen 1213-ban találjuk fel először: András vas-

[33]) Putnoky Imre: Góré. Magyar Nyelv. 1913. 327. l.
[34]) Magyarország helységnévtára. 1933.
[35]) U. o. 1913.
[36]) Magyar Nyelvőr. 1872. 277. l.
[37]) Géresi Kálmán: A gróf Károlyi család oklevéltára, Budapest, 1887. I. 314. l.
[37]a) Csánki id. m. II. 150., 462. és 484. l.
[38]) Erdélyi László: Árpádkori társadalom történetünk kérdései. Történeti Szemle. 1914.

cupatur *hyrhyg*..." következteti azt, hogy a hírhegyekről nemcsak megfigyelték, hanem azonnal jelezték is a kikémlelt ellenséges mozdulatokat.[53]) Felemlíti az 1447-ben feltünő, a régi Hadút közelében fekvő Hired helységet is azzal a következtetéssel, hogy „a hír szó d-képzős származéka ennek nevévé olyanféle okból válhatott, mint amilyenből hírhegy keletkezett." Pais szerint a hírhegyekről a jelzéseket kürtszón kívül rendesen dobolással adták. Indokolásul hivatkozik az Oklevélszótár említett címszavából idézhető, 1338. évből származó *„Dubuereuheg"* (Dobverőhegy) elnevezésre, mely hegy a somogymegyei Pőszc közelében feküdt, ahol a gyepűvédelem kifejezéseinek köréből több hely kapta nevét. Felemlíti azt is, hogy az 1269. évből származó okleveles adat szerint a fejérmegyei Dabos vagy Dobos a „hírnökök" földje volt. A dobról mint főszerszámukról nevezték el úgy őket magukat, mint településüket. Pais megállapításaival nagyrészt egyetértünk, rámutatunk azonban arra, hogy az említett oklevél[54]) szerint Feldobos a lovászok fejének, Aldobos pedig a hirdetők (praecones), szolgagyőrök és hadi népek vezérének földje volt. Lehetséges, hogy a gyakran hangzó dobszóról nevezték el e telepeket, de ezekből az adatokból a hírtovábbítókra és a hírtovábbítás módjára általános következtetést levonni nem lehet.

Arra a kérdésre, hogyan volt a gyepűk őreinek hírtovábbító szolgálata megszervezve, közvetlen történeti adatokkal nem válaszolhatunk. Minthogy azonban az általunk tárgyalt kort már megkerültük és Krizsanecz György tudósításából tájékoztatót kaptunk arról, milyen volt a végek őreinek hírszolgálata a török harcok idejében, most az Árpádok korát megelőzzük és az avarkorba vetünk pillantást. Idézzük a névtelen Sanctgalleni Barátot, aki Nagy Károly avar háborújában résztvett katona, Adalbert elbeszélése nyomán leírja az avar erődítmények szerkezetét, majd az avarok hírszolgálatát érintve, így ír: „E töltések (a gyűrűk) között tehát a falvak és majorok úgy voltak elhelyezve, hogy egyikből a másikba az emberi hang hallható volt." Azután leírva a kapukat és az egyes gyűrűknek egymástól való távolságát megjelölve, így folytatja: „A birtokok és szállások is gyűrűtől-gyűrűig úgy voltak elhelyezve, hogy a kürtjelet mindenütt lehetett hallani."[55])

E hézagos és szűkszavú tudósításból annyit megértünk, hogy az avar gyűrűk között olykép elrendezett települések voltak, hogy egyikből a másikba a híreket átkiálthatták, vagy kürttel jelt adhattak s innen a kapott hírt vagy kürtjelet a következő telepekre továbbíthatták. Szembetünő, hogy e berendezés nagyon hasonlít ahhoz, amelyet közel ezer esztendő után a török végeken találtunk. Az eltelt évszázadok alatt új híradó eszköz, a hírpattantyú[56]) került ugyan használatba, a hírtovábbítás ősi, primitiv módja, a híreknek őrhelyről-őrhelyre való továbbítása azonban nem változott. Nem lehet vitás tehát, hogy az Árpádház korában a gyepűkre vigyázó őrszemek ugyanezen ősi szokás szerint őrhelyről-őrhelyre való továbbkiáltás, vagy a következő fejezetek-

[53]) Helységnévmagyarázatok. Magyar Nyelv. 1917. 230. l.
[54]) Csánki id. m. III. 324. l.
[55]) Monumenta Germaniae Hist. SS. II. 748. l.
[56]) Szamota—Zolnai: Magyar oklevélszótár. Budapest, 1902—1906. 380. l.

ben tárgyalt módokon való jelzés útján továbbították híreiket egymáshoz, illetőleg feljebbvalóikhoz.

E következtetésünk megvilágítása céljából Mátyás király udvari történetírójának, Túróci Jánosnak krónikájából közlünk még néhány sort, melyekben a tudós humanista Nemzeti krónikánk bevezetését képező Hún krónika egyik elhanyagolt, de tárgyunk szempontjából igen fontos, és a későbbiekben böven tárgyalt fejezetét írta át. Az átírás magyar fordítása így hangzik:

Attila király testvérének megölése után végre öt évig Sicambriában pihent. Azt akarta azonban, hogy a világ eseményeiről értesüljön. Mondják ezért, hogy az összes fontos részeken, amint érdekei megkívánták, őrszemeket (speculatores) állított fel. Ezeknek egyik állomása a németországi Coloniában, a második Litvániában, a harmadik a Tanais folyam mellett és a negyedik Dalmáciának Jadra (Zára) városában volt létesítve. Ez állomások mindegyikének a jelentésben (hírtovábbításban) jártas emberei a fentemlített helyektől szakadatlan sorban egész Sicambriáig olyan távolságra voltak összefüggően elhelyezve és felállítva, hogy míg az egyik a királynak tudomására hozandó ujságokat az őt pontosan meghalló szomszédjának kiáltotta, az ismét a hozzá legközelebb állónak adta tovább, hogy így az új hírek, ha voltak, a királyságba eljutottak, és viszont a királyi akarat, ha úgy tetszett, az említett országrészekben kikiáltatott.[57])

Túróci krónikájának idézett soraiban olyan hírtovábbító szervezet van nagyított arányokban leírva, melynek nyomait eddigi kutatásaink során úgy az avar gyűrűk között, mint a magyar-török végeken már feltaláltuk. Tudjuk, hogy Túróczi hún históriájának teljes történeti forrásértéket nem tulajdoníthatunk, mert az alapjául szolgáló Hún krónika a forráskutató filológusok egyértelmű megállapítása szerint három elemnek: a magyar néphagyománynak, a nyugatról beszivárgó német mondáknak és külföldi történetírók (Jordanes, Viterbói Gottfried, Troppaui Márton és Siegebertus Gemblacensis) adatainak összeolvasztása útján jött létre. Megállapíthatjuk azonban, hogy a kiáltókra vonatkozó fejezet feltétlenül a magyar néphagyományból van merítve, mert elemeit sem a német, sem egyéb hún-mondában egyáltalán nem, a középkori történeti irodalomban pedig csakis azoknál a szerzőknél találhatjuk fel, akik közvetve vagy közvetlenül a Hún krónikát kivonatolták. A magyar néphagyomány szálait a határ közelében fekvő egyik erdőségnek a XVI. század legelején használt „Ewrykaray" = őrök karaja nevében is már fel lehet találni.[58]) Még fontosabb nyomok kerültek azonban napvilágra a Morva folyó mentén fekvő régi székely telepeken: Jakab Elek 1896-ban arról ad tudósítást, hogy Székelyfalun és Morvaszentjánoson az egykori határőrző székely speculatorok tótnyelvű utódai igen hosszú, régi székely őrvonalról beszélnek, mely Erdélyből indult ki, Sátoraljaújhelynél volt egyik központja és a nyugati határ két pontján, Bélafalván és Székelyfalunál végződött.[59])

Ha közel egy évezred elteltével is az őrvonalak még foglalkoztat-

[57]) Chronica Hungarorum. Cap. XVII.
[58]) Oklevélszótár. 455. l.
[59]) Székely telepek Magyarországon. Századok. 1896. 600. l.

ják az utódok gondolatvilágát, elképzelhető, hogy a XIII. században, a Hún krónika írójának korában, amikor az őrvonalak már bomladoztak és mindjobban szaporodott azoknak az adományleveleknek a száma, melyek a speculatorok pusztává és lakóitól elhagyottá vált hajdani földjét magántulajdonba juttatták, a régi székely őrök unokáinak minden gondolata a dicső multba szállt vissza. Ebben a korban a néptelenedő őrtanyákon bizonyára gyakran hangzott fel az atyáktól és nagyatyáktól hallott rege a régi, hatalmas kiáltó vonalakról, melyek arányai a regélők képzeletében nemzedékről-nemzedékre nőttek és mikor — lelki szemeik előtt, — Európa kétharmadát behálózták, nem is lehetett már máshová beilleszteni, mint Atilla világbirodalmába.

Történeti monda nem fejlődhetik ki és nem maradhat fenn akkor, ha nincs történeti alappal biró magva. Ezt a magvat a nép képzelő tehetsége mindig nagyításokkal, gyakran azonban a kor áttételével és a hősök felcserélésével kiszínezve kerekíti ki mondává. A Hún krónika írója által felhasznált magyar hagyománynak szintén meg vannak a történeti értékkel biró alapjai, melyeket azonban forráskutatóink nem a hún-, hanem az avar-korban és a vezérek korában találtak fel. A krónika főalakjának, Atillának jellemzésére használt teljesen egyéni színek például a történeti források fényével megvilágított Bájan alakjáról vetődnek vissza. Ezeket az elemeket a krónikás a néphagyományból átvéve, tudós kölcsönzésekkel egészítette ki és a külföldi források által megadott keretek közé illesztette. Hasonlóképen került a krónikába a kiáltókra vonatkozó hagyomány is, melynek történeti magvát azok az avar- és Árpád-kori hírtovábbító szervezetek képezték, melyeknek nyomait az előadottak során már más utakon is feltaláltuk.

A gyepűk hírszolgálatáról tehát nemcsak száraz adataink vannak, hanem a következőkben boncolókésünk alá kerülő értékes néphagyományunk is maradt fenn, mely fenntartotta emlékét annak, hogy hajdan a végekről nemcsak a végvárakba, hanem továbbkiáltás útján az ország központja felé is rövid órák alatt repült a hír.

ANTAL HODINKA

By STEVEN BÉLA VÁRDY Professor of History Duquesne University.

*This brief essay on Antal Hodinka was originally prepared for a soon-to-be-published book, provisionally entitled **Historians and Historiography in Hungary** (itself part of a series on East European historiography). In addition to a general discussion of the evolution of Hungarian historical scholarship from the medieval chronicles to Marxist historiography, this work will also contain approximately seventy biographical essays on Hungary's most prominent historians of the past nine hundred years. The purpose and nature of these essays (which make them essentially encyclopedia-type articles) predetermined their format and execution. This also holds true for the essay of Hodinka, which is reproduced here with only minor changes.*

Professor-historian Antal Hodinka (1864-1946) was one of the less-heralded historical scholars of modern Hungary.[1] He started his career during the height of Hungarian positivism[2] in the late nineteenth century, and although never able to acclimatize to the subsequent spirituo-historical (**Geistesgeschichte**)[3] school. he managed to survive and even thrive throughout the **Geistesgeschichte**-dominated decades of the inter-war period. Hodinka was essentially a source gatherer and source critic, and did not produce syntheses of major consequence or controversy. Consequently, his name is known only to a few outside the ranks of his students, the interested and the specialist. But his pioneering work in the history of the Carpatho-Ruthenians of historic northesatern Hungary (now part of the Ukrainian SSR), and his efforts in making available many basic and not easily accessible Slavic (Ruthenian, Russian, South Slavic) sources for the study of Hungarian and Carpatho-Slavic history, had secured for him a rather respected place among the ranks of the great, if not celebrated, historians of early twentieth-century Hungary.

Born on January 13, 1864 as the son of the Greek Catholic priest of the Sub-Carpathian (Carpatho-Ruthenian) village of Ladomér (Vladimirov).[4] in line with family traditions Hodinka himself was destined to become a priest. In the pursuit of this goal he studied at the primary, secondary and theological schools of Máramaros-Sziget (Sighet) (1871-1873) and Ungvár (Uzhhorod) (1873-1882), and at the Central Catholic Seminary of Budapest (1882-1886). At the latter institution he specialized in theology, Slavic philology and history, and became very enamored especially to the latter discipline. His growing interest in historical studies resulted on the one hand in his first major work at the age of twenty-three (**The Struggles of Our Church Against the Bosnian Bogumil Heretics - Egyházunk küzdelmei a bosnyák bogumil eretnekekkel**, Budapest, 1877),[5] and on the other, in his opting against the priesthood. He decided instead to go into archival work and historical research.

Following his graduation in 1886, Hodinka spent the next two years translating into Hungarian several Russian language studies with bearing on Hungarian and Serbian history by the great Russian Byzantinist V.G. Vasilievsky (1838-1899). He did this primarily for Gy. Pauler (1841-1903), the "father" of Hungarian positivist historiography and Director of the Hungarian National Archives, who at that time was engaged in writing his magnum opus on medieval Hungary (**The History of the Hungarian Nation under the Arpadian Kings - A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt**, 2 vols., Budapest, 1892). In 1888 Hodinka joined the staff of the Hungarian National Museum where, largely upon Pauler's recommendation, he was placed in charge of organizing and cataloguing the Museum's Slavic language manuscripts. But his stay at the National Museum was short. In the following year he became a Fellow (1889-1891) at Theodor Sickel's (1826-1908) famed Institute for Austrian Historical Research (**Institut für Österreichische Geschichtsforschung**) in Vienna, where he continued his studies in diplomatics, palaeography and Slavic philology, and also prepared his doctoral dissertation for the

University of Budapest. Entitled **The Sources and Beginnings of Serbian History (A szerb történelem forrásai és első kora,** Budapest, 1891), it was also published in the 1891-1892 issues of the Hungarian Historical Association's **Repository of History (Történelmi Tár).**

After receiving his doctorate in 1891, Hodinka spent the next decade and a half (1892-1906) in Vienna as archivist and librarian (primarily in the Imperial and Royal **Fidei-Commissum** Library)[6] in close association with L. Thallóczy (1858-1916), a noted Hungarian pioneer of Balkan and Slavic studies, then director of the Archives of the Austro-Hungarian Ministry of Finances in Vienna. During this period Thallóczy was engaged in preparing a multivolumed documentary collection on medieval Hungary's South Slavic provinces (**Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum - Archives of the Attached Provinces of the Kingdom of Hungary),** which was to be part of the **Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria** (MHHD) series. Hodinka became one of Thallóczy's close collaborators on this project, and eventually served as co-editor of the first volume of this series (**Archives of the Croatian Frontier. I. 1490-1527 - A horvát véghelyek oklevéltára. I. 1490-1527, Budapest, 1900. Vol. 31 of MHHD.)**

In the meanwhile, having passed his university lectureship examination ("habilitation") at the University of Budapest in 1906, in the same year he was appointed Professor of Hungarian Cultural History (**Kulturgeschichte** - sociocultural history) at the Law Academy of Pozsony (Pressburg, Bratislava), retaining that position even after 1914 when the law academy was transformed into a full scale university. Following the First World War and Hungary's territorial losses, the University of Pozsony was transferred to Pécs, the seat of the country's oldest medieval university (1367). By that time a widely known scholar, Hodinka went with the university, and in 1923 was named to the coveted Chair of Universal History, which he retained until his retirement in 1935 at the age of seventy-one. During his years at Pecs Hodinka

had served twice as Dean of the Faculty of Philosophy (Arts and Sciences), and once (1932-1933) also as Rector Magnificus (President) of the University.

Hodinka's best known and probably still most consulted work is his bilingual source publication, **The Hungarian-Related Sections of the Russian Annals (Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai**, Budapest, 1916). Based on the up to then twenty-three published volumes of the **Complete Collection of Russian Annals** (St. Petersburg, 1841-1911), this pioneering work by Hodinka contains all of the known chronicle parts and references which have relevance to the history of Hungary and the Magyars. Its primary weakness is that it is not sufficiently annotated, and thus it may lead to some misinterpretations on the part of the non-specialists. Somewhat different in nature, but almost equally important is his **The Description of the Roman Archives and Libraries (A római levéltárak és könyvtárak ismertetése**, 2 vols., Budapest, 1917), which, while somewhat outdated, is still most useful for anyone searching for sources on Hungarian history in the rich collections of the Eternal City.

Being primarily a collector, analyzer and editor of sources, Hodinka left no major syntheses. His only important work of a synthetic type is his **History of the Greek Catholic Bishopric of Munkács (Munkachevo) (A munkácsi görög katholikus püspökség története**, Budapest, 1909), which received the so-called "Ipolyi Prize" from the Hungarian Academy, and which was soon supplemented by a collection of relevant documents (**Archives of the Greek Liturgical Bishopric of Munkács (Munkachevo) - A munkácsi görög szertartású püspökség okmánytára**, Vol. I. Ungvár (Uzhhorod), 1911.) It is to be lamented that the subsequent volumes were never published. Hodinka's other works on his more immediate homeland, Carpatho-Ruthenia, include his **Contributions to the History of the Castle, City and Province of Ungvár (Uzhhorod) (Adalékok az ungvári vár és tartomány és Ungvár város történetéhez**, Budapest, 1918); his better known **The Place of Settlement, Economy and Past of the Ruthenians of**

Sub-Carpathia (A kárpataljai ruthének lakóhelyei, gazdaságuk és multjuk, Budapest, 1923), which was his first attempt at reconstructing the past of his people, and which -- we are told -- also appeared in English, French and Ruthenian; and finally his Prince Francis Rákóczi II and the "Gens Fidelissima" (II. Rákóczi Ferenc és a "gens fidelissima", Budapest, 1937), which describes the role of the Ruthenians (the "most faithful people") in Rákóczi's struggle against the Habsburgs.

Some of Hodinka's other noteworthy publications include his two studies in the Hungarian Academy's series, Studies in Historical Sciences (Értekezések a Történettudományok Köréből). The first of this is his Studies in the History of the Bishopric of Bosnia-Diakovo (Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből, Budapest, 1896, Vol. XVII, Part E of the Studies), and the second, his socio-economic study on The Affairs of the Charter of the Greek Business Association of Tokaj, 1725-1772 (A tokaji görög kereskedő társaság kiváltságlevelének ügye, 1725-1772, Budapest, 1912, Vol. XXIII, Part 4 of the Studies), which served as the author's inaugural essay for corresponding membership in the Hungarian Academy.

Following his transfer to the University of Pécs, Hodinka also wrote several smaller works on the history of his adopted city. These include a source analysis, Four Contemporary Reports on the Serbian Sack of Pécs in 1704 (Négy egykorú jelentés az 1704. pécsi rácz dúlásról, Pécs, 1932), and two studies on the history of the city itself: On the History of the University of Pécs and of the City of Pécs (A pécsi egyetem és Pécs város multjáról, Pécs, 1932), and Contributions to the History of the City of Pécs, 1686-1701 (Adalékok Pécs város történetéhez, 1686-1701, Pécs, 1942).

Hodinka's ultimate goal was to write a complete history of the Ruthenians of historic northeastern Hungary (Carpatho-Ruthenia). To this end he collected thousands of related documents (most of them personally copied and available among his papers in the Manuscript Division of the Library

of the Hungarian Academy in Budapest). But, despite a commission from the Academy for this work, he was never able to settle down and to complete his intended magnum opus. His last work was a critical source analysis of the founding charter of the Greek Catholic Monastery of Munkacs (Munkachevo), allegedly founded by Theodor Koriatovich (14th c.-15th c.), the notorious grandson of the Lithuanian prince Gediminas (Gedymin, Giedymin). According to Professor Joseph Perényi of the University of Budapest, this work -- written in Latin -- was published posthumously in Rome during the 1950's. Hodinka's literary legacy also contains a near-finished work on the history of book printing in Hungary in the Cyrillic alphabet. But, like several other lesser studies, this work never reached the publishable stage.

Not being a major synthesizer, nor a controversial historian, Hodinka had little visible impact on Hungarian historiography as a whole. For this very reason one is hard put to pinpoint his specific place in the hierarchy of great historians of twentieth-century Hungary. While this place is undoubtedly significant, it obviously does not rival the position of such great synthesizers as the positivist H. Marczali (1856-1940), or the spirituo-historian (**Geistesgeschichte**) Gy. Szekfű (1883-1955). Yet, as the most noted pioneer of the history of the Ruthenians of historic Hungary, and as an important transmitter of Slavic sources into Hungarian historical studies, his contributions to these specific aspects of Hungarian and Slavic history are invaluable, and his name among the ranks of great Hungarian historians is secure.

Antal Hodinka, the "historian of the Carpatho-Ruthenians" had a long and rewarding life. He died in Budapest on July 15, 1946, at the age of eighty-two, while still working full speed at his numerous projected publications. He was not wanting in scholarly and official recognition while he lived. As professor, dean and later rector of the University of Pécs, and as corresponding (1910) and later (1933) full member of the Hungarian Academy, he received almost everything that contemporary Hungarian society could offer to a scholar of his

stature. Nor is he forgotten today. His students and intellectual disciplines (e.g. Professor J. Perényi) are hard at work building upon the foundation he had laid.

***** ***** ***** *****

NOTES

1.) For biographical information and a brief evaluation of Antol Hodinka as an historian see the following works: Emma Léderer, **A magyar polgári történetírás rövid története (A brief history of Hungarian Bourgeois Historiography)**, Budapest, 1969, pp. 83, 172; József Perényi, "Emlékezés Hodinka Antalról," (Remembering Antal Hodinka), in **Századok (Centuries)**, Vol. 99 (1965), pp. 1403-1406; Pál Szabó, **Dr. Hodinka Antal**, Pécs, 1934; and idem, "Hodinka Antal," in **A M. Kir. Erzsébet Tudományegyetem és irodalmi munkássága (The Roy. Hung. Elizabeth University and its Scholarly Activities)**, ed. Pál Szabó, Pécs, 1940, pp. 382-387.

2.) Positivism is a philosophical orientation inspired by August Comte (1798-1857) which believes that human society moves through three distinct stages (theological, metaphysical, positivist or scientific), in the course of which it sheds the emotional elements of human existence, replaces them by intellectual elements, and thus makes itself ever more rational and scientific. To the practicing historian of the nineteenth century, however, positivism was not only a theory of progress or a philosophy of history, but also an historical methodology, which manifested itself on the one hand in the adoption and perfection of the German critical-philological method of source criticizm, and on the other, in putting together these critically evaluated sources without permitting his personality and preferences or any other subjective element to come into play. The result was a fully "objective" and reliable, but rather dry and uninspiring descriptive account, often approaching the level of a so-called "factography". For this very reason positivist historians were much better at source collecting

and source criticizm than at synthesizing. They seldom ventured beyond the limits of a monograph (treating in a descriptive manner some limited aspect of history), and when they did, the resulting "synthesis" was closer to a dry account of political events than to the true synthesizing works of the "spirituo-historians" of the subsequent **Geistesgeschichte** (spirituo-historical) school.

3.) **Geistesgeschichte** is a late nineteenth-century idealist philosophy of history, inspired by W. Dilthey (1834-1911), which believes that human history is essentially the history of the manifestations of the human soul. Contrary to the positivist and Marxist philosophers of history, the adherents of the **Geistesgeschichte** orientation reject the contention that there are objective laws which govern history and human social evolution. They view historical evolution as a series of unique processes, without any generally applicable laws comparable to the laws of natural sciences. In their estimation the governing force of history is "spirituality", i.e. the "spiritual trends" or "dominant ideas" of an age, which precede and in some ways govern all political, social, economic and cultural movements and changes. As defined by one of the chief Hungarian ideologists of this school of history, B. Homan (1885-1953), "human history is nothing but the history of the human soul," and "Hungarian history is nothing but the history of the Hungarian soul." The methodology of basic research of the **Geistesgeschichte** historians is essentially identical with that of the positivists; but their primary emphasis is on synthesis, and their method of synthesizing makes their work quite different. Contrary to the positivists, the spirituo-historical (**Geistesgeschichte**) school relies very heavily on the historian's intuition in being able to "relive" (**nacherleben**), understand and thus "re-create" the past in its wholeness. True, this involves a great deal of subjectivity, and at times leads to some myth-building. But in their estimation the resulting syntheses are still far superior to those of the positivists because: first, the creators of such

syntheses are perforce master craftsmen who combine the best elements of historical scholarship with literary and artistic qualities; second, the very capability of these inspited and gifted synthesizers (one has to be gifted to write a true spirituo-historical synthesis) prevents them from making more mistakes than their "objective" but less-inspired positivist counterparts in their dry political accounts; and third, such spirituo-historical syntheses are vibrant with the spirit, thought and way of life of the men of past centuries, and as such they convey a much more "human" and consequently much "truer" picture of those bygone ages. -- The greatest synthesizing historian of the Hungarian **Geistesgeschichte** school, which dominated inter-war Hungarian historiography, was Gy. Szekfű (1883-1955), and the greatest historical synthesis was his **Hungarian History** (**Magyar történet**, 8 vols., Budapest, 1928-1934), of which the first three volumes were authored by the great medievalist B. Homan.

4.) In view of the ethnic-linguistic complexity of the Carpathian Basin most place names have several variants. While justice can never be done to the various claims, I as an historian always follow the rule to use the name that was or is official during the period under consideration. However, on the first occasion, I generally try to give the other variants as well.

5.) When citing titles of published works in the text, I generally give the English version first, followed by the original. There may be some exceptions to this rule, such as the case of the Latin language **Monumenta Hungariae Historica**, which (on the model of the **Monumenta Germaniae Historica**) is the most extensive source publication in Hungarian historiography.

6.) The **Fidei-Commissum** dealt with the question of "entail" and "entailed estates" ("hitbizomány", "ősiség").

***** ***** ***** ***** *****

KÖNYVSZEMLE

DAVID B. QUINN and NEIL M. CSESHIRE. "The New Found Land of Stephen Parmenius. The life and writings of a Hungarian poet, drowned on a voyage from Newfoundland, 1583.
Toronto. University of Toronto Press. 1971. - $ 8.50

Budai PARMENIUS ISTVÁN szerepét Amerika felfedezésével kapcsolatban hosszu ideig elhanyagolta a tudományos világ. Történészek itt-ott megemlitik Sir Humphrey Gilbert-tel és Richard Hakluyt-tal kapcsolatban. Abiel Holmes volt az első, aki felhivta a figyelmet PARMENIUS-ra a modern korban, a "Memoir of Parmenius" cimü munkájában, amely 1804 ben jelent meg aCollections of the Massachusetts Historical Society kiadásában. Ettől kezdve kialakult egy irodalom PARMENIUS körül, mind Amerikában, mind Magyarországon és Angliában, de ezideig tudományosan megirt összefoglaló mü nem jelent meg róla.

PARMENIUS volt az első humnaista költő, iró és talán mondhatnók róla, tudós is, aki tudatosan készült és ment amerikai utjára élményanyagot gyüjteni. Sajnos, tragikus sorsa nem engedte, hogy tapasztalatait fel is dolgozhassa: 1583 augusztus 29-én visszatérőben Newfoundlandból, a hajó, amin utazott, a Delight homokzátonyra szaladt Cape Sablenélés PARMENIUS körülbelül száz társával együtt a tengerben vesztette életét.

DÁVID B. QUINN és NEIL M. CHESHIRE felismerve PARMENIUS irodalmi és történeti jelentőségét és eddigi mellőzését, több éves kutatómunkájuk eredményeként kiadták "The New Found Land of Stephen Parmenius.." cimü tanulmányukat. Munkájuk tudományos felkészultségről tesz tanubizonyságot.

A bevezető rész több fejezetre bontva külön szakaszokban tárgyalja: PARMENIUS életét, angliai tartózkodását, két fennmaradt versének társadalmi hátterét, készülődését az amerikai utra, magát az utat, fennmaradt levelét és a hajótörés körülményeit. Ez után PARMENIUS három fennmaradt munkáját közlik latinul és angolul. Minden munka után több oldalas, szavanként felbontott magyarázó szöveg következik. Befejező rész a melléklet, ahol PARMENIUS- szal vagy az amerikai uttal kapcsolatos leveleket közölnek.

A könyv tizenegy oldalas bibliográfiát és indexet tartalmaz. Számos illusztráció között láthatjuk PARMENIUS munkáinak cimlapjait, amin sajátkezü feljegyzései olvashatók,

DAVID B. QUINN és NEIL M. CHESHIRE munkája rendkivül alapos és analitikus. Egy hiányossága van, nem megy vissza PARMENIUS gyermekkorára, és magyarországi szereplésére, de ezt az irók is tudják és jelzik könyvükben. Remélhetőleg ezt a magyar történészek hamarosan pótolni fogják. Tudtommal PARMENIUS munkáit még nem forditották le magyarra. Ideje lenne megfelelő helyet biztositani részére a magyar irodalomban...

DAVID B. QUINN és NEIL M. CHESHIRE nemcsak a tudományos világnak tettek nagy szolgálatot, amikor felszinre hozták PARMENIUS szereplését Amerika felfedezésében, de a magyarságnak is és ezért elismerésünket kell nekik kifejeznünk.

Széplaki József.

FEHÉR M. JENŐ : "Az avar kincsek nyomában" Magyar Történelmi Szemle kiadása, Buenos Aires, 1972.

FEHÉR M. JENŐ munkássága méltatására megfelelő szavakat találni könnyü és mégsem olyan egyszerü. - Már az 1968- ban a Magyar Történelmi Tanulmánysorozat 2. köteteként megjelent "Középkori magyar inkvizició" c. müve nemcsak megérdemelt feltünést keltett, hanem kiváltotta mind a szakemberek, mind a széles olvasótábor kitüntető elismerését. (Máig is sajnálatos azonban, hogy ezen a magyar müvelődéstörténet "szük" kereteit messze távlatokba kitágitó dokumentum -közlés, a külföldi tudományos köröket még nem érhette el. Igaz, hogy e mü értékét megfelelőképpen bemutató ismertetés füzetnyi terjedelmet igényelne bármelyik angol-, francia-stb. nyelvü szakfolyóirattól.)

Most csaknem ugyanaz a helyzet FEHÉR M. JENŐ "Az avar kincsek nyomában" (Magy. Történelmi Szemle kiadása- Buenos Aires, 1972. 202, 34 1.. 48 tábla) c. meglepőbbnél-meglepőbb eredményekben gazdag tanulmányával. Eredményeit magyarázza a hangyaszorgalommal felkutatott, mint egy 450 müre támaszkodó fejtegetés. Igy érthető az is, hogy a szerző vagy 400 egyházi és állami, régi és ujabb kincstárban őrzött avar, vagy annak tekintett müdarabot ismertethet.

Fontos itt megjegyeznünk, hogy az előttünk fekvő tanulmány az öt kötetre tervezett sorozat elseje ! A II. "A korai avar kagánok", a III. a "Késői avar kagánok", a IV. "Az avar törzsek szervezete" és az V. "Az avarok szellemi hagyatéka" cimen jelenik meg "A nyugati avarok birodalma" c. sorozatban. Vitathatatlan, hogy FEHÉR-t módszertani szempontból is példátmutató kutatómunkája feljogositja őt ilyen nagyszabásu vállalkozásra, amely igen fontos az avar-magyar kapcsolatok igaz története föltárásához is.

E néhány, igénytelen sor csupán kisérlet az első kötet rendkivül értékes adatai összefoglalására. - Jóllehet, főleg a VI. és VII. századi bizánci forrá-

sok meglehetős tárgyilagossággal emlékeznek az avarok szerepéről, ezt későbbi történetirás (Marquarttól Vasilievenen át Toynbee-ig) "okosabb" akarván lenni, főleg rosszindulatuan festi. A közkézen forgó "Cambridge Medieval History"-azután pl. igy ir: "the plundering emire of the Avars"! Az igazság az, hogy olyan hatalmas szomszéd, amilyen 567-től volt az avar birodalom, nyomasztó lehetett Byzancnak. Viszont Byzanc különösen állandóan szorongatva a perzsáktól, szivesen folyamodott az avarokhoz segitségért, akikkel a jószomszédi viszonyt hajlandó volt adófizetéssel is biztositani. Hogy Byzanc teljesiteni tudja e kötelezettségét, két forrás állt rendelkezésére: egyrészt Heraklios császár 622-628 között folytatott győzelmes hadjárata során bőven zsákmányolt a perzsa király kincstárából, másrészt a képrombolásban hirhedt V. Konstantinos (740-775) császár, elkobozva az egyházi vagyont, abból elégitette ki az avarokat.

Mindebből világos, hogyan halmozódtak fel a középkori Európa szegényebb viszonyaihoz mérten valóban mesés kincsek az avar törzsek központjaiban. S innen érthető, hogy az avar kincsek diszitő elemei tulnyomórészben un. "keletiek", amiket, miután kegyes fejedelmek ajándékából az egyháziak kezébe kerültek, ezek igyekeztek "megkeresztelni". FEHÉR M. JENŐ avatott, müértő pillantása azonban fölismeri az átalakitások burka alatt is az eredeti alkotást. Nyomozása e téren nem egyszer emlékeztet a bünügyi regények izgalmasságára.

Izgalmas kérdés, hogy esett CAROLUS MAGNUS bizánci politikája áldozatául az avarok birodalma? Toynbee meglepő könnyelmüséggel az avarok degenerálódásáról ir, ugyanakkor, csaknem magasztalva a szerinte csupán alig 50 évig igájukban tartott szlávok fölemelkedését. (Lásd tőle: "L'histoire abrégé.. par D. C. Somervell, Paris 1951, p. 194.) A degenerálódásnak ellentmond az, amit Eginhard többek között ekként állit: "E háborut (t. i. az avarok ellen) a legnagyobb erőfeszitéssel folytatták (a frankok) és ügyességgel és mégis nyolc évig tartott"! Persze ő sem átalta tulozni, amikor azt irja, hogy "a hun(!) nemesség mind egy szálig elesett, dicsősége elenyészett és kincsei prédává váltak." - Tudvalévő, hogy az avarok maradékait Carolus Magnus pártfogolta a most már vérszemet kapó szlávokkal szemben. Ide kivánkozik a "The shorter Cambridge Medieval History" ezen elgondolkoztató tőmondata "His (t. i. Carolus Magnus) Awar war began German colonisation eastward." (Vol. I. 318.) - A Kárpát-medence kulcshelyzetének jelentősége tehát olykor mégis felvillan...

Az avarok fennmaradása bizonyitékául FEHÉR idézi az elhallgatott, és agyonhallgatott FEKETE ZSIGMOND, jeles vizmérnök és v. országgyülési képviselő "Magyarország vizei multjának és vizépitésének történelme a magyarok beköltözéséig." (Budapest, 1882) c. müvéből az alábbi valóban figyelemre méltó sorokat: "A honfoglalás mintegy maga beszéli el nekünk, hogy a magyarok itt, mint valami ismerős tájon jártak, mert

hisz itt általok ismert berendezésekre találtak s a szétzülve még itt élő avar testvéreik velök kezetfogván, kalauzolással szolgálnak nekik. Ezen kalauzolást felismerni véljük a vezérek korabeli kalandokban is, melyekkel megtorolni akarták az avarok országának elpusztitását és... számonkérni azon kincseket, amelyeket innen Nagy Károly katonái elhordtak."

FEKETE vélekedése annyiban helyesbbitésre szorul, amikor a század forduló idejében tudatositott "kalandozás" terminológiáját használja.. Ma már nyilvánvaló, hogy a magyarok IX. századi hadjáratait az egymásközt marakodó nyugatiak hol egyike, hol másika szövetségeseként hajtották végre. Hogy ilyen akciók alkalmával az elrabolt kincsek visszaszerzésére sor került, azt FEHÉR meggyőző módon valószinüsiti.

Éppen e sorok irásakor került kezembe a "Higher Education and Research in the Netherlands" 1960. évfolyama 1. száma, ahol rövid tudósitás beszámol dr. C. L. EBELING, az amsterdami egyetem tanára Daghestán-i tanulmányutjáról. Tanulmányutjának célja volt az, hogy a Kaukázus ezen északi, hegyes-völgyes tájain 30 különböző nyelvü nép között az avarokéval foglalkozzék, mivel a szóbanforgó területen ez az egyik leginkább használt Tervezett hang- és nyelvtani kutatásai közléséről nincs hirünk. (Az UNESCO 1961-ben kiadta I. P. TSAMÉRIAN és S. R. RONINE : "L'égalité de droits entre races et nationalités en URSS" c. természetesen propagandisztikus tákolmányát. Ebben a szerzők a "nemzetiségek autonom köztársaságai" tanácsában emlitik Daghestán népei 9 képviselője között az avarokét is!) Sok tekintetben kedvezőtlen körülményekegyes népeket mégis segitenek nevük mellett nyelvük megőrzésében. Feltehető-e ez az avarok esetében ?- a kérdésre további kutatásoknak kell válaszolniok.

FEHÉR M. JENŐ-nek az avarok multja felé forduló nagyszerü munkája a nyelvészeknek is ösztönzésül szolgálhat, a magyar olvasóknak pedig tanulságokkal teljes élvezetet...

Cseri -Clauser Mihály dr.

GUSTAV BAYERLE :"Ottoman Diplomacy in Hungary". 1590-1595. Published by Indiana University Bloomington. $ 6.

BAYERLE GUSZTÁV a bloomingtoni egyetem "Research Center for the Language Science" keretében dolgozta fel a budai pasák diplomáciai levelezését a bécsi udvarhoz. A szép kötet az "Ural-Altáji sorozat"-ban jelent meg és nagy nyeresége külföldi történetirásunknak és nyelvészetünknek egyaránt. Kereken 107 török részről magyar nyelven irt levélről van szó, amelyeknek analizisét a szerző komoly tudományos felkészültséggel végezte el.

Bár a török megszállás 150 évig tartott Magyarországon, a tanulmány mindössze három évet ölel fel, a 107 Bécsbe küldött magyar nyelvü, és szinte

zengzetes "szögedi" tájszólásban megirt levél valósággal inyencfalat a korabeli nyelvészettel foglalkozóknak. Arról - sajnos - nincs tudomásunk, hogy a bécsi Habsburgok válaszlevei hova kerültek, illetve milyen nyelven irodtak. Igy szinte szerencse, hogy a budai pasák leveli mindig hivatkoznak az előbb már el küldöttekre. A válaszok hihetőleg latinul irodhattak.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért irtak a törökök magyar nyelven a bécsi udvarnak ? Páran feltételezik, hogy egyrészt azért, hogy a Habsburgokkal akarták éreztetni, miszerint ha van is hatalmuk alatt, Bécs kormányzásához tartozó magyar terület, ők, a törökök nem ismerik el azok törvényes birtoklását- amelyet átmeneti politikai helyzetnek tekintettek. Ennek a feltételezésnek ellent mond a BAYERLE által idézett és ARSZLÁN budai pasa 1565-ben kelt levele II. MIKSA császárhoz:"megkérhetem Felségedet, hogy a jövőben magyarul irjon nekem, mert itt nehéz latin-forditót találni..." Dr. ZÜBEIR HAMID, kazáni származásu, Budapesten tanult tatár diák - később török egyetemi tanár - közölte vele egy alkalommal, hogy a budai pasák valószinüleg azért is "boszantották" a bécsi udvart magyar leveleikkel, hogy ezzel is dokumentálják, miszerint a törökség nem ellensége a magyaroknak, hanem testvérnemzetének tartja azt...

Buda mindenkori pasája a török hódoltság területén Magyarország kormányzójaként szerepelt. Maga Buda török szempontból is fontos város szerepét töltötte be, mint Bécshez közelfekvő figyelőállomás és egyben az európai hadszintér szemmeltartására elsőrangu "főhadiszállás".

A magyar nyelven irt levelek cimzettjei főként ERNŐ és MÁTYÁS főhercegek, akiknek a beosztása a császárság külügyi vonalán Törökország felé irányuló diplomácia tartás volt. Van azonban a levelek közt magához a császári fenséghez II. RUDOLF-hoz Prágába cimzett levél is, UNGNAD DÁVID-hoz a császári haditanács elnökéhez intézve. Maga a Porta, a szultáni udvar általában eléggé nagy szabadmozgást engedélyezett a budai pasák politikai és hadászati tevékenységeinek, mivel nem akarta magát regionális kérdésekkel tulterhelni és csak a jelentősebb döntéseket hozta meg Istambul Bécs és Prága között budai helytartóin keresztül.

Érdekes és gyönyörködtető élmény egy-egy ilyen levél olvasása a mai fülnek is. Mutatóban leközlünk egyet :"Mi, FERHÁT Pasa, az hatalmas Istennek jó akarattyából, Török császárnak fő heltartója Budán és gondviselője Magyar országnak stb. - Fölségös ERNESTUS Herceg, nekünk szerető szomszéd barátunk. Köszönetünk és magunk ajánlása után. A jó szomszédságnak okáért ennek előtte is találtunk meg fölségtöket levelünk által, hogy hatalmas győzhetetlen Császárnak kiván sága szerint az hátramaradott két esztendei tisztösségös ajándékot és az fogoly Bégököt alá küldene a fölségtök , ki felől mind ez ideig minköt fölségtök bizonyossá nem tén, hoha mind szüntelen az hatalmas, legyőzhetetlen Császár

parancsolattya jő hozzánk, hogy bizonyos képpen megirjuk az tisztösségös ajándék dolgában miben álljon... kérjük is mindgyárast fölségötök késödelöm nélkül aggya tuttunkra az megnevezett két esztendei tisztösségös ajándékot és az fogoly bégöket megküldie felségtök avagy nem, mert a csausz az választ itt várja. Ezzel egyetömben ajánljuk fölségödnek ió akaratunkat és szomszédságunkat. Datum Budae, 8. Jan Anno Dni. 1590."

BAYERLE GUSZTÁV 204 oldalas tanulmányát még külön 6 oldalnyi bőséges bibliográfia is kiséri és ezzel is, munkájával is nagy szolgálatot tett külföld felé, jelentősen növelve a fiatal történész nemzedék egyre gyarapodó és tekintélytszerző eredményeit. Még az angolul nem olvasó közönség is élvezettel olvashatja a valóban magyaros zamattal irt "Ottoman Diplomacy in Hungary" 107 Bécsbe és Prágába küldött levelét, amelyek mögött a török hódoltság történelmi levegője érződik.

Foyta István

TÓTH VEREMUND O. S. B. "Vázlatos magyar történelem"-Magyar Cserkész Szövetség kiadása, 1971, Garfield, NJ. USA. 66 old. $ 1.50.

Különösen itt külföldön minden könyvben megörökitett helyes hiteles magyar szó aranyat ér. Még inkább, ha mentő, épitő szándékkal fordul az ifjusá gunk felé, megmenteni vagy éppen megteremteni akarván bennük emberségük és müveltségük alapját, magyarságukat.

A magyarság tudatának felébresztése, megalapozása és kimüvelése igen nehéz feladat és bonyolult folyamat. Az e téren tényleges, sőt különösen nevelői sikereket elért cserkésztisztjeink köteteket irhatnának róla :e folyamat boncolása azonban e helyen nem feladatunk. Mindenesetre nyelvtudással és történeti ismeretekkel kezdődik. S van egy tárgyi, de elmellőzhetetlen előfeltétele minél több helyesen és hitelesen irt ilyenfajta könyvet kell az ifjuság kezébe adni.

Erre a feladatra vállalkozott TÓTH VEREMUND, akinek sikerül kompendiumszerü rövidséggel, mindössze 66 oldalra süritett 43 fejezetében oly rövid, magyar történeti áttekintést nyujtani a cserkész középiskolásoknak, amiből semmi lényeges elem sem hiányzik. Sőt, figyelmesen olvasva szövegét azonnal feltünik, hogy mennyire sikeresen kerülte el a rövid összefoglalások veszélyeit, a szokványos kifejezések és fordulatok gyakoriságát, s a "vázlatokat" a legtöbb esetben annyira jellemző szürkeséget. Tömören, egyénien ir, ami a kis könyv átlapozásakor rögtön feltünik, az egész magyar történelem szövevényét kitünő arányérzékkel osztotta fel rövid fejezetekben, anélkül, hogy a közérthetőség rovására halmozta volna egymásra történelmünk eseményeit. Nem egy he-

lyütt a vázlat, az összefoglaló jelleg ellenére, nem is tulságosan közismert epizód említésével világit rá valamely korszak legjellemzőbb vonására.

Mindezt - ki kell emelnünk - ritka tankönyirói adottságra vall. A művelődéstörténeti vonatkozásokat sem ejti el, mint pl. a középkori kolostori és káptalani iskolák, a pécsi egyetem alapitásának, vagy a Bethlen Gábor alatti gyulafehérvári iskola tudósainak emlitése is tanusitja.

A külföldön megjelent hasonló célu munkák közül ebben találjuk legelőször a magyarság eredetének hagyományos előadása során a kölönösen az utóbbi két évtizedben fellendült sumér kutatás folytán a sumér-magyar rokonság emlitését.

Gyalui Gábor (Cleveland.)

KALLÓS ZOLTÁN: "The book of ballads" - Hungarian folk ballads from Transylvania, collected by Zoltán Kallós. Texts, under the care of prof. Attila Szabó T. -Melodies, under the care of János Jagamas. - Edit. Kriterion, Bukarest, 1971. pp. 679

This volume offers — on the one hand to the general public on the other hand to the specialists — a collection, unique in its kind, 259 Hungarian folk ballads from Romania, (162 writh their melodies) collected from Csángó parts (Moldova, Ghimeş), from the Plain of Transylvania and from the Valley of Nadăş (Călata). This rich material contains texts and melodies, unpublished till now, selected from Zoltán Kallós's collection, which is the result of a persevering work, of more decades (1942—1970), comprising more than 2000 pieces to date.

An introduction written by prof. Attila Szabó T. helps us to understand the place of this collection among the Hungarian folk publications in our country. The author of the introductory study surveys the history of the Hungarian folklore in Transylvania, with a tradition of more than 125 years. Beginning with Ince Petrás (1842—1843), the first collector of Csángó folk ballads (Moldova), almost unknown in his period, a number of Transylvanian scholars were engaged in collecting folk ballads, especially after the famous edition of the Wild Roses by János Kriza (1863), who gave rise to a current of interest for the folk creations. Kriza's volume was followed by two volumes, published in the Hungarian Folklore Collection (1872—1882), where besides the ballads collection by Kriza, where included those collected by Elek Benedek and Jób Sebesi and later the collections of Oszkár Mailand (1905), and of Zsigmond Szendrey and Zoltán Kodály (1924). At the beginning of our century, famous folklorists and ethnographs like János Jankó and János Seprődi directed

their attention to the necessity of studying unseparately, both the text and the melody, in their connection, that means a new step, which would know a strong developement with Béla Bartók and Zoltán Kodály's activity.

Even in 1908 the former published his important collection, from Ciuc country; the latter founding a veritable school, printed, together with Bartók a volume of folk songs from Transylvania, containing also, pieces collected by his collaborators (Béla Vikár, László Lajtha and others, 1921). In that period appeared Pál Péter Domokos's collections (1940—1941), as a result of an unceasing work. He published a great number of classic ballads, underlining the folkloric value of the Csángós in Moldova.

A new period has began, in the folklore-collecting work by joining the generation after 1944, the more so as this generation develops its work in the organized framework of the Institute of Folklore, that has in view a systematic research of all regions of the country. The activity of Hungarian folklorists in Romania finds material and moral support in this Institute As a result of this work, as well as of the individual initiatives, a number of volumes are published, comprising individual or collective collections: József Faragó and János Jagamas (1954), Samu Konsza (1957), István Almási — Ilona Szenik — Ilona Zsizsmann (1957), Ferenc Kovács (1958), István Almási — Katalin Olosz (1969), as well as the reprezentative edition under the care of József Faragó (Jávorfa-muzsika, 1965).

Zoltán Kallós belongs to the latter period, so, his activity of folklorist is characterized, on the one hand, of a participation in the collective research, on the other hand, of his personal work, a result of which is the present volume too. This collection presents some essential aspects quite different as against other volumes printed before it. Kallós brings a contribution in the knowledge of the thesaurus of Hungarian folk ballads in Romania, both with the texts published here, and with their melodies. Exclusively containing unpublished texts, this volume is above, in this respect, to all other editions of Hungarian ballads, including as compared to the classic and modern ballads, known so far variants of a special interest from a scientific point of view. In Kallós's collection there are a considerable number of variants containing 40—80 stanza, collected not only from well-known Csángóes in Moldova, but also from the Valley of Ghimeş or the Plain of Transylvania. We have to emphasize that here are presented ballads which are sung even to day.

The variants written in prose, included in the last pages of the volume, are wery interesting, also, the combined ones in which the prose and stanza are arranged in a specific manner.

Kallós's collection has a particular value as it comprises new geographical points, extending so the area of circulation of some ballads towards unexplored places or regions. This, besides a great number of ballads collected among Csángóes in Moldova (where

he descovered even the trace of some unknown points), he presents a true thesaurus of the Csángóes in Valley of Ghimeş, about whom we have had till now only sporadic informations. At the same time he finds a living stratum of Hungarian folk ballads in the Plain of Transylvania and the Valley of Nadăş, the regions which were considered already „dead" from a folkloric point of view.

As to the published melodies, a great melodic variety is presented, from a territory identical with that of the texts. The melodic material of this volume numerically surpasses, as a matter of fact, the collections published before. Compared to the 24 melodies published by Seprődi, 57 by Bartók and Kodály, 31 by Domokos and 48 by Faragó and Jagamas, this volume offers not less than 162 unpublished melodies.

The appendixes, especially the explanatory texts and the glossary are destined to make known the world of ballads to the uninformed reader. The scientific apparatus, the indications regarding the data of the collection, as well as the bibliographical references of the variants, offer to the scholars all elements asked for a fundamentylly estimation.

*

LEVÉLSZEKRÉNY

Cs. C. M. dr. K a n a d a. - Köszönöm alapos bírálatodat. A hibákra is rá kell mutatni. Leközöltük a küldött belga kiadvány tanulságait is egészében. Ilyen tárgyu megfigyeléseidért hálás vagyok és közüljük. Most Luxemburgba is sikerül elmenni, ahol, sok magyar középkori adat van. Az avar-kutatás helynevek szerint a helyszinén folyik. Egy Olvasónk tette lehetővé ezt a féléves tartózkodási időt Bajorországban. Levél uton...

K. Károly H o l l a n d i a. Sajnálom, hogy Istambul nem esik utadba. Már kapcsolatban vagyok a "CULTURA TURCICA" szaklappal. Jelentős bővülés.

F. V. A u s t r á l i a, Köszönöm a megküldött könyvbírálatot. Az illető urtól nehéz is lett volna valami k o n k r é t u m o t várni. A "Dolláros Füzetek" bírálatán is látszik a "minden szentnek magafelé hajló keze". Most kb. félévre Bajorországban helyszini kutatásokat végzek és ha az illető "dr. ", aki egyébként c s a k mérnök, jogtalanul beszél t ö r t é n é s z e k magatartásáról, mert ha valaki történésznek készült az én vagyok a Bpesti Egyetemen c s a k erre a pályára rendelt a felettes hatóságom. Képei gyönyörüek, részben használom és küldöm vissza. Dr. G. S. kivételes tehetség. László Gy. -sorába tartozik, akivel élénk a levelezésem. Üdvözlet. Levél - később - megy.

S. Károly S v á j c. A "TELEKI PÁL" TRAGÉDIÁJÁ "-val nem értünk egyet.

Szerintünk STIRLING GY. sokkal jobban megközeliti a történelmi tényeket. Amikor a "tragédia" történt W. Béla belvárosi plebánossal magam is beszéltem. Sz. T. J. California. A jelzett könyvek "keresztapaságának" a gondolata a Te általad felvetett formában nagyszerü. Péterrel beszéljétek meg. Bajorországi munkám végeztével Los Angelesen keresztül jövök vissza és - ha a Jóisten ugy akarja, ahogy én - akkor talán egy hetet köztetek töltök. Ölelés. Levél.
N. J. dr. Cleveland. Hidd el, hogy nem hanyagság a hallgatás. Egy év alatt kiszedni, kinyomni, bekötni és hát meg is irni a MAGYAR TÖRTÉNELMI SZEMLE 600 oldalas és az ŐSKUTATÁS 480 oldalát (még a "reprintekkel is) szinte emberfeletti teljesitmény... És sok időt vett igénybe a két avar kötet, valamint TORMA ZS. könyvünk kiadása, no és megirása is. Igy azért talán az ÁRPÁD ARANYÉRMET nem veszitek vissza hallgatásomért... Ölelés. Levél.
J. Z. dr. Greenwich. A pótlás megy. A harmadik kötet karácsonyra kész.
Mrs. M. M. K. Kanada. Köszönöm levelét és szorgoskodását, hogy még házi tartási gondja mellett - függönymosás - is oly szivósan és magyar szivvel, hideg fejjel és alapossággal ir. A bajor utat egy ottani barátom finanszirozta és avar szempontból, de főként az AUGSBURGI ezeréves találkozón való jelenlétem a MI szempontunkból végtelenül fontos. Beszámoló megy. B. Piroskával nincs kapcsolatunk, nem válaszol soha. Ok:tartozik 77 dollárral 1970 január óta és siri a csend, pedig az avar könyvek egyedárusitását is kináltuk...
A. S. prof. Toronto. Köszönöm igazán megható elismerését. Csak a Nemzet napszámosai vagyunk. Nyomunk már 92 külföldi egyetem olvasói rendelkezésére áll. Hasznunk csak erkölcsi, de ez többet ér mindennél. Levél megy.
Z. DRUSZÁM, Sandusky. Köszönet leveledért és megértésedért. Prohászka püspöki jelmondatával :"Dum spiro-spero"-Amig lélegzem, remélek. - Jönnek jobb idők is. A "Földanya" szobor gesztusa a mindenkori papi jövedelem biztos alapja volt már a mágus idő óta egészen a mai napig...
F. S. New Brunswick. Ime, Sanyikánk, itt vagyunk. Annyi munkánk közt soha sem feledkeztünk meg, hogy Veled szemben kötelezettségeink vannak és azok lezajlása után várjuk csak ujabb támogatásodat, bár a dollár ott is kevesebbet ér, hát még itt... De a Fehérek "kitartók, szótartók". Ölelünk mindannyian. Most félévre elutazván Bajorba, megint kiesik a levélirás, de egyszer mégis sorkerül rá...
H. F. Halifax. A küldött tanulmány megérdemelné, hogy külön kötetben jelenjen meg. Majd erről bővebbet. Miért ne, hisz azért a deviza különbség az ottani és itteni pénz között még mindig nagyon nagy lehetőségeket nyujt. Irása tiszta, áttekinthető és igazán nagyon hasznos lenne főként fiatalságunknak, amely alig-alig ér rá magyar történelemmel foglalkozni. Levél...
B. H. I. Wilowdale. Gratulálok igazán mélységet-magasságot egyaránt ismerő kis kötetedért. Ha a "NYOLCADIK TÖRZS" c. világnézeti, magyarságtudományi és főként szépirodalmi lapunk megindul - egy fél év multán - akkor komolyan számitunk Reád. Addig is hálám a dedikált kötetért.

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

HUNGARIAN BIBLIOGRAPHIES

No. 1.

By Joseph Szeplaki

LIST OF DOCTORAL DISERTATIONS TO HUNGARY IN THE UNITED STATES AND CANADA FROM 1961-1972.

VOL. III.
No. 2.
1972

Hungarian Historical Review, Casilla Correo 5484, Buenos Aires, ARGENTINA.

LIST OF DOCTORAL DISERTATIONS TO HUNGARY IN THE UNITED STATES AND CANADA FROM 1961 - 1972.

Compiled by

JOSEPH SZÉPLAKI

BÁLINT ANDRÁS

A Critique of English-Hungarian and Hungarian-English General Lexicography. Columbia University, 1968. 364 p. Iniv. Microfilm Order Number 71-23576

BATKAY, WILLIAM M.

The Origin and Role of the Unified Party in Hungary, 1919-1926 Columbia University, 1972

BITTON, LIVIA ELVIRA.

A Decade of Zionism in Hungary. The Formative Years-The Post-World War I. Period: 1918-1928. New York University 1968. 274 p. Univ. Microfilm Order Number 70-7388.

BŐDY, PAUL .

Baron Joseph Eötvös and the Reconstruction of the Habsburg Monarchy. 1840-1867. University of Notre Dame. 1964. 220 p. University Microfilm Order Number 64-7188.

BROCKMANN, KAREN .

Populist Literature in Hungary. Columbia University. 1966. 24o p. University Microfilm Order Number 67-785.

BUTOSI, JOHN .

Church Membership Performance of Three Generations in Hungarian Reformed Churches of Allegheny Country, Pennsylvania. University of Pittsburgh . 1961 . 68 p. University Microfilm Order Number 62-230 .

CZIRJÁK, LÁSZLÓ .

Hungarian Industrial Developmend or Revealed by Production Indexes 1938 . 1946-1960 . Columbia University. 1965. 571 p. University Microfilm Order Number 65-11080 .

DANAHAR, DAVID CHARLES .

Austria-Hungary and the Triple Alliance System 1887-1897. Univ. of Massachusetts. 1970. 399 p. Univ. Microfilm Order Number 70-14166.

DAWSON, GEORGE CLARENCE

Bartók's Development as Orchestrator (with) Volume Two (Examples) Southern California, 1970.

DEME, LÁSZLÓ .

The Radical Left in the Hungarian Revolution of 1848. Columbia University. 1969 343 p. Univ . Microfilm Order Number 72-19052 .

ECKELT, FRANK .

The Rise and Fall of the Béla Kun Regime in 1919 . New York Univ. 1965 . 405 p . Univ . Microfilm Order Number 66-5656 .

ESZTERGÁR, MARIANNE .

A Generative Phonology of Nouns and Vowel Harmony in Hungarian. University of California . San Diego . 1971 . 139 p. University Microfilm Order Number 72-7591 .

FEKETE, FERENC .

Economics of Cooperative Farming-Objetives and Optima in Hungary Iowa State University . 1971 . 264 p. Univ. Microfilm Ord. Number 72-5198 .

FENYŐ, MARIO DENIS .

Horthy, Hitler and Hungary : A Contribution to the Study of German Hungarian Relations from June 1941 to the Fall of the Horthy Regime in October 1944 . The American University . 1969. 358 p. Univ. Microfilm Order Number 69-14173 .

FISCHER, PAUL S.

Transfer of Manpower from Agriculture in Hungary: 1949 - 1963 . The City University of New York . 1972. 149 p. Univ. Microfilm Order Number 72-13461.

FRIEDMAN, ARMIN HARRY .

Major Aspect of Yeshivah Education in Hungary . 1848 - 1948. - (with Emphasis on the Role of the Yeshivah of Pressburg). Yeshivah University 1971. 398 p. Univ. Microfilm Order Number 72 - 11150 .

GÁSPÁR, STEVEN .

Four Nineteenth-Century Hungarian Travelers in America. Univers. of Sothern California . 1967. 540 p. Univ. Microfilm Order Number 67-6497.

GASTONY, JULES ALEXANDER .

Hungaro-German Economic Relations. 1919-1939. McGill Univers. 1970. Not available from Microfilm.

GÁTI, CHARLES GEORGE .

The Populist Current in Hungarian Politics 1935-1944. Indiana University. 1965. 292 p. Univ. Microfilm Order Number 65-10824 .

GEBHARD, Jr. LOUIS A.

The Development of Austro-Hungarian Navy 1897-1914 : A Study in the Operation of Dualism. Rudgers the State University. 1965. 328. p. Univ. Microfilm Order Number 66-1165 .

GROTH, CLAUSE ROBERT , Jr.

A Study of the Technical and Interpretative Problems Inherent in Bartók's Violin Sonatas. - Oregon 1971.

HÁMORY, PAUL ANDREW .

Soviet Influences on the Establishment and the Character of the Hungarian People's Republic (1944-1954). The University of Michigan 1964. 329 p. Univ. Microfilm Order Number 65-5906 . .

HANDLERY, GEORGE de POOR .

General Arthur Görgei and the Hungarian Revolution of 1848-1849. University of Oregon. 1968. 337 p. Univ. Microfilm Order Number 69-22 .

JÁNOS, ANDREW C.

Hungary: 1867 - 1939. Study of Social Change and the Political Process. Princeton University. 1961. 384 p. Univ. Microfilm Order Number 61-4792

JUHÁSZ, FRANCIS STEPHEN .

Stress and Intonation as Construction Markers in Hungarian. Columbia University. 1968. 261 p. Univ. Microfilm Order Number 69-3078.

KARFUNKEL, THOMAS .

A Critical Evaluation of Hungarian Governmental Policies. 1914 - 1944 : The Role and Policies of Horthy with Regard to German Pressures on the Hungarian Regime. New York University. 1968. 384 p. Microfilm Number 70-7407 .

KEREK, ANDREW .

Stress. Lenght. and Prominence Linguistic Aspects of Prosody in Hungarian Quantitative-Lambic Verse. Indiana University. 1968. 287 p. Univ. Microfilm Order Number 69-4765.

KERÉNYI, CATERINA EOSZE .

Poets in Exile: A Comparative Study in Latin and Hungarian

Literature. The University of Texas at Austin. 1969. 132 p. Univ. Microfilm Order Number 70-10818 .

KERESZTES, KÁLMÁN .

The Hungarian =L and =Z verbs: A Study in Denominal Derivation . Columbia University. 1969. 393 p. Univ. Microfilm Order Number 70-7007.

KIRÁLY, BÉLA KÁLMÁN .

1790: Society in Royal Hungary. Columbia University 1966. 475 p. Univ. Microfilm Order Number 66-8521 . .

KLEIN, BERNARD .

Hungarian Politics from Bethlen to Gömbös: The Decline of Liberal Conservatism and the Rise of Right-Radicalism. Columbia University. 1962 . 269 p. Univ. Microfilm Order Number 65-7505 .

KOMJÁTHY, ALADÁR .

The Hungarian Reformed Church in America: An Effort to Preserve a Denominational Heritage. Princeton Theological Seminar. 1962. 336 p. Univ. Microfilm Order Numbar 62-5850 .

KOMJÁTH, ANTHONY T.

Three Small Pivotal States in the Crucible: The Foreign Relations of Austria, Hungary and Yogoszlavia with France. 1934-1935. Loyola University of Chicago, 1972. 217 p. Univ. Microfilm Order Number 72-25100.

KRAMAR, ZOLTÁN.

The Road to Compromise, 1849-1867 : A Study to Habsburg-Hungarian Constitutional Struggle in its Terminal Phase. The Nebraska University . - 1966. 248 p. Univ. Microfilm Order Number 64-4069 .

LAMMERS, JOSEPH EDWARD

The Growth of Formal Licidity in Shorter Piano Work by Béla Bartók. Florida State, 1972.

LÁZÁR, von ÁRPÁD JOSEPH .

Limits and Problems of Decompression in the Germen Democratic Republic and Hungary. The University of North Carolina No. T Chapel Hill . 1963. 403 p. Univ. Microfilm Order Number 64-9443.

LENC, HENRY .

The German Cultural Influence in Hungary before the Eighteen Century. The Ohio State University. 1967. 319 p. Univ. Microfil Order Number 67-16299 .

LICARI, JOSEPH .

On The Dynamics of Planned Economy: General Theory with Empirical Analysis of the Hungarian experience. University of Southern Cali - fornia, 1971. 448 p. Univ. Microfilm Order Number 71-27938 .

LUDÁNYI, ANDREW .

Hungarians in Rumania and Yugoslavia : A Comparative Study of Communist Nationality Policies. The Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College, 1971. 513 p. Univ. Microfilm Order Number 72-3507 .

McCAGG, Jr. WILLIAM OGDEN .

Communism and Hungary, 1944-1946. Columbia University, 1965. 435 p. Univ. Microfilm Order Number 66-1698 .

MADARÁSZ, PAUL HUBA .

Contrastive Linguistic Analysis and Error Analysis in Learning English and Hungarian. University of California. Berkeley, 1968. 257 p. Univ. Microfilm Order Number 69-1446 .

MAJOR, MARK IMRE .

American Hungarian Relations : 1918-1944. Texas Christian University, 1972. 373 p. Univ. Microfilm Order Number 72-27953 .

MARER, PAUL .

Foreign Trade Prices in Soviet Bloc : A Theoretical an Empirical Study . University of Pennsylvania, 1968. 436 p. Univ. Microfilm Order Number 69-146 .

MEDGYESI-MITSCHANG, SUSAN SYLVIA -

The Influence of the Hungarian Aristocracy upon Franz Joseph from 1851-1861. St. Louis University, 1971. 224 p. Univ. Micrifilm Order Number 72-5308 .

NEMSER, WILLIAM JOSEPH .

The Interpretation of English Stops and Interdental Fricatives by Nativ Speakers of Hungarian. Columbia University, 1961. 270 p. Univ. Microfilm Order Number 61-3896 .

NONN, THOMAS IVÁN .

Modern Hungarian Painting. New York University, 1966. 229 p. Univ. Microfilm Order Number 67-4903 .

OROSZ, ROBERT ANDREW .

The Category of Definiteness and its Structural Correlates in English and Hungarian. Indiana University, 1969. 234 p. Univ. Microfilm Order Number 69-17770 .

PAINE, WILMER .

Hungarian Constitutional Crisis of 1905-1906 : The Fejérváry Government and the Last Chance for Reform. University of Washington, 1972 . 352 p. Univ. Microfilm Order Number 72-28646 .

PÁSTOR, PÉTER .

The Hungarian Revolution of 1918 and the Allies : A Study of International Relations. New York University, 1969. 293 p. Univ. Microfilm Order Number 70-16092 .

RADVÁNYI, JÁNOS .

The Problem of Hungary at the United Nations : A Case Study in Soviet Hungarian Relations 1956-1963. Stanford University, 1971. 285 p. Univ. Microfilm Order Number 72-19025 .

RICE, LESTER A.

Hungarian Morphological Irregularities with Contributions to Feature Theory. Indiana University, 1967. 138 p. Univ. Microfilm Order Number 68-2347 .

ROCK, KENNETH WILLETT .

The Diplomacy of Felix Schwarzenberg and Nicholas in Mastering the Hungarian Insurrection, 1848-1850. A Study in Dynastic Power. Principles, and Politics in Revolutionary Times. Stanford University, 1969. 407 p. Univ. Microfilm Order Number 69-14011 .

RUIZ, RENÉ.

Lukács y la novelística de Fernando Alegria. - New York, 1972.

RUPPRECHT, PAUL .

The Image of Hungary's International Position in American Foreign-Policy-Making 1937-1947. University of Minnesota, 1967 477 p. Univ. Microfilm Order Number 68-7437 .

SAKMYSTER, THOMAS .

Hungary and the Coming of the European Crisis .1937-1938. Indiana University, 1971. 272 p. Univ. Microfilm Order Number 71-25353 .

SANDERS, IVÁN .

Western Influences on Twentieth Century Hungarian Prose-Fiction Literature with Emphasis on the Works of [illegible] Kosztolányi, Frigyes Karinthy, László Németh and Tibor Déry. New York University, 1972 p.

SEARING, MAJORY ELLEN .

Education and its Contribution to Economic Growth Under Socialism: The Experience in Hungary and Poland. Georgetown University, 1972 . 320 p. Univ. Microfilm Order Number 72-32813 .

SOZAN, MICHAEL

The History of Hungarian Ethnography. - Syracuse, 1972.

SWEENEY, JAMES ROSS .

Papal-Hungarian Relations During the Pontificate of Innocent III.

1198-1216. Cornell University, 1971. 333 p. Univ. Microfilm Order Number 71-17136.

SZENDREY, THOMAS LÁSZLÓ .

The Ideological and Methodological Foundations of Hungarian Historiography, 1750-1970. St. John's University, 1972. 449 p. Univ. Microfilm Order Number 72-31042 . .

TREICHEL, JAMES ALLAN .

Magyars at the Ballplatz : A Study of the Hungarians in the Austro-Hungarian Diplomatic Service, 1906-1914. Georgetown University, 1972. 363 p. Univ. Microfilm Order Number 72-16042 .

URBANSKY, ANDREW BÉLA .

Hungary. The Balkan and Byzantium During the Period of the Comneni. New York University, 1964. 22 p. Univ. Microfilm Order Number 65-6663 .

VÁRDY, STEVEN BÉLA

Baron Joseph Eötvös : The politikal profile of a liberal Hungarian thinker and statemen. - Indiana University, 1967 335 p. University Order Number Microfilm 67-15171.

VERMES, GÁBOR PÉTER .

Count István Tisza. A Political Biography. Stanford University, 1966 228 p. Univ. Microfilm Order Number 66-14732

VIDA, JOSEPH LOUIS .

The Hungarian Image in Nineteenth-Century German Literature . - University of Toronto, 1971. Not available from Univ. Microfilms .

VÖLGYES, IVÁN .

Communism Comes to Hungary : An Examination of Some Causes Leading to the Establishment of the Hungarian Soviet Republic. The American University, 1968. 395 p. Univ. Micrifilm Order Number 68-14576 .

WINCHESTER, BETTY JO .

Hungarian Relations with Germany, 1936-1939. Indiana University , 1970. 244 p. Univ. Microfilm Order Number 70-22843 .

WEINSTOCK, S. ALEXANDER .

The Acculturation of Hungarian Immigrants : A Social-Psychological Analysis. Columbia University, 1962. 130 p. Univ. Microfilm Order Number 62-3707.

ZSOLDOS, LÁSZLÓ .

The Economic Integration of Hungary into the Soviet Bloc:Foreign-Trade Experience. 1950-1958. The Ohio State University, 1961. 208 p. Univ. Microfilm Order Number 62-828 .

T A R T A L O M

LECHNER JENŐ: A turáni népek művészete 149

Gr. Zichy István

Gr. ZICHY ISTVÁN: Az eurázíai lovas - nomád müveltség 163

VOLF GYÖRGY: A honfoglaló magyarok müveltsége 183

Prof. B. S. (Austria): Hol terült el Jugria-Juhra a történelmi adatok szerint? 201

Dr. SEMJÉN BÉLA: Az Árpád-kori magyar hirszolgálat 252

Dr. VÁRDY BÉLA I.: Antal Hodinka 266

KÖNYVSZEMLE 275

LEVÉLSZEKRÉNY 284

BIBLIOGRAFIA 285

***

Köszönettel nyugtázzuk a SAJTÓALAPRA küldött hozzájárulásokat.

BORNEMISSZA KATALIN Ausztria
FEJÉR ALBERT Canada
FRECSKA SÁNDOR Chicago
ORBÁN LÁSZLÓ Toronto
SZABO SÁNDORNÉ Montreal
TARNAY DÉNES Fairfax USA.

Kapható:

CSŐKE SÁNDOR: A sumér ősnyelvtől a magyar élőnyelvig. A szerző alapvető munkája. Még pár példány kapható. Keresett munka!

123 oldal. FÜZVE 3 USA $

FEHÉR M. JENŐ: Az avar kincsek nyomában. A Frank Birodalom által elorzott kincsek sorsa, nyomról nyomra követve Európa kincstáraiban.

230 oldal, 48 képtábla. DISZKÖTÉS 6.-USA $

FEHÉR M. JENŐ: Korai avar kagánok. A 250 éves Nyugati Avar Birodalom kialakulása Európa szívében, első kagánjai Bizánc 627. évi ostromáig.

246 oldal, képtáblák, 4 térkép. DISZKÖTÉS. 6.- USA $

FEHÉR M. JENŐ: Középkori magyar Inkvizició. Az eddig ismeretlen Kassai Kódex alapján megirt ősi, magyar gyógyitási módszerek, vallási hiedelmek mestereit a táltosokat üldöző inkvizició története. Tudományos-népszerü kiadás.

500 oldal. bőséges irodalom. BŐRKÖTÉSBEN 6.30 USA $

FEHÉR M. JENŐ: Táltosok és Bakók. Őshitünk táltos-regős adatai, az egész Magyarországot behálózva...
192 oldal, FÜZVE 3.50 USA $

SZABÓ ISTVÁN: Özönviztől napjainkig. Az egész magyar őstörténelem csengő ritmusu versekben. Fiatal ausztrál költőnk 54 oldalas munkája. 1.25 USA $

TORMA ZSÓFIA: Sumér nyomok Erdélyben. (Jáki Gábor gondozásában és melléktanulmányával a magyarországi sumér leletekről.)

225 oldal, sok képtábla. DISZKÖTÉS 5.- USA $

A jelzett müveket áruk előzetes beküldésével és 1.- USA $ légipósta és biztositási felárral, mint többlettel azonnal küldjük

CIMÜNK: Eugenio M. Fehér, C. C. 5484 C. C. BUENOS AIRES Argentina.

Kapható:

Fehér M. Jenő

AZ AVAR KINCSEK NYOMÁBAN

Magyar Történelmi Szemle Kiadása

CINTER EUGENIO MATIAS FEHER
C.C. 5484 C.C. Buenos Aires
ARGENTINA.

Fehér Offset